

Департамент образования Мэрии г. Грозного
Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
«Средняя общеобразовательная школа № 31» г. Грозного
(МБОУ «СОШ № 31» г. Грозного)

Соблжа-Г1алин Мэрин дешаран Департамент
Соблжа-Г1алин муниципальни бюджетни йукъардешаран хьукмат
Соблжа-Г1алин «Йуккъера йукъардешаран школа № 31»
(Соблжа-Г1алин МБЙХь «ЙЙШ № 31»)

ВЫПИСКА ИЗ ОСНОВНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПРОГРАММЫ
ОСНОВНОГО ОБЩЕГО ОБРАЗОВАНИЯ (ООП ООО)

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

учебного предмета «Родной (чеченский) язык»

Уровень общего образования: основное общее образование
(5-6 классы)

Составитель: Демильханова Ф.И.-
учитель родного языка и литературы

п.Шейха-Изнаура Несерхоева , 2023

1. ДОВЗИЙТАРАН КЕХАТ

Программа хІоттийна нохчийн меттан хьехархочунна ишколан дешаран хІинцалерчу тенденцешна а, Іаморан жигарчу методикашна а тІехъажийна йолу дешаран предметан белхан программа хІоттош, методически гІю-накъосталла даран Іалашонца.

Герггарчу белхан программо хьехархочун таро хуьлуйтур йу:

- 1) нохчийн мотт хьехаран процесехь коьртачу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартехь билгалдаьхначу Іаморан личностни, метапредметни, предметни жамІашка кхачош долу хІинцалера некъаш кхочушдан; (кхин дІа – ФПДС КЙД);
- 2) билггал йолчу классан башхаллаш тидаме а оьцуш, билгалдина дакъа/тема Іаморна дешаран хенан магийнчу герггарчу дІасайекъарх, ткъа иштта дакъойн/темийн Іаморан коьчал карайерзорхъама йалийнчу дешаран гІуллакхдаран коьртачу кепех пайда а оьцуш, рузманан-тематикин планировани кечйан.

Личностни а, метапредметни а жамІаш далийна, коьртачу йукъардешаран ишколехь нохчийн мотт хьехаран башхаллаш тидаме а оьцуш.

«Ненан (нохчийн) мотт» дешаран предмето билгалдо предметашна йукъара уьйраш гуманитарни циклан кхечу дешаран предметашца кхочушйар.

«НЕНАН МОТТ (НОХЧИЙН)» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ЙУКЪАРА ХАРАКТЕРИСТИКА

Нохчийн мотт – нохчийн халкъан ненан мотт, Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт.

Нохчийн мотт хааро а, цуьнан тайп-тайпана кепаш, функционални тайпанаш карадерзоро а, цуьнан стилистически башхаллах, суртхІотторан таронех кхетаро а, нохчийн маттах тайп-тайпанчу тІекаренан хьелашкахь нийса а, эвсараллица а пайдаэца хааро а билгалдоккху адаман кхиаме хилар.

Нохчийн матто, шен тІекаренан а, оила йовзийтаран а коьрта функцеш кхочушйеш, адамашна йукъахь уьйр латтайо, адаман кхетам а, дог-оила а кхолларехь дакъалоцу; нохчийн мотт нохчийн халкъан хаамаш, оьздангаллин ламасташ, истори ларйаран а, йовзийтаран а коьрта гІирс бу.

Ишколехь нохчийн мотт Іамор тІехъажийна ду дешархочун оьздангаллин а, коммуникативни а культура кхачаме йалорна а, цуьнан интеллектан а, кхоллараллин а говзалла, ойлайар, изс, суртхІоттор, ша кхочушден дешаран гІуллакх кхиорна а.

Нохчийн мотт Іаморан чулацам иштта тІехъажийна бу функционални говзалла, адаман йешаран, текстех кхетаран, тайп-тайпанчу барамийн текстийн хаамах пайдаэцаран, цуьнан мах хадоран, цунах ойлайаран, шен Іалашонашка кхачаран, шен хаарш а, таронаш а шорйаран, йукъараллин дахарехь дакъалацаран интегративни хаар санна, кхиорна. Къамелан а, текстан а гІуллакх нохчийн меттан ишколан курсан къепе кхолларехь коьртаниг ду.

Цаьрца догІуш долу хаарш а, карадерзарш а далийна Іаморан метапредметни, предметни жамІийн ларамехь, Іаморан чулацамехь (дакъош: «Мотт а, къамел а», «Текст», «Меттан функционални тайпанаш»).

Дешаран предметан чулацам кхочушбан таро йу классал арахьарчу гІуллакхдарехь: экскурсеш, тематикин мероприятеш, конкурсаш, и. д.кх.

«НЕНАН МОТТ (НОХЧИЙН)» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТ ІАМОРАН ІАЛАШОНАШ

Коьртачу йукъарчу дешаран программашца нохчийн мотт Іаморан Іалашонаш йу:

патриотизмах кхетар а, иза гучуйаккхар а, нохчийн мотт Нохчийн Республикин шолгІа пачхьалкхан мотт санна, нохчийн халкъан къоман мотт санна ларар; маттаца нохчийн халкъан син хьал лардаран, довзийтаран кепе а, тІекаренан гІирсе а санна кхетаме йукъаметтиг хилар; нохчийн культуре ларам гучубаккхар;

нохчийн мотт адаман кхиаран гIирс, йукъараллин уйр кхолларан гIирс санна караберзор;

нохчийн маттах, цуьнан дIахIоттамах, функцех, нохчийн меттан стилистически гIирсех хаарш карадерзор; литературин меттан норманаш а, къамелан обздангалла а практикехъ карайерзор; жигара пайдаоьцучу а, нуьцкъаллин а дешнийн хьал тодар а, шен къамелехъ тайп-тайпанчу грамматически гIирсех пайдаэцар а; орфографически а, пунктуационни а говзалла кхачаме йалор, шен къамел кхачаме далоран лаам кхиор;

къамелан гIуллакх, адамашна йукъарчу куьцан а, куьцан доцучу а тIекаренан хьелашкахъ гонахарчу нахаца эвсара йукъаметтигаш латтош долу коммуникативни карадерзарш кхачаме далор; нохчийн мотт тайп-тайпана хаамаш бовзаран гIирс санна караберзор;

ойланан гIуллакх кхачаме далор, нохчийн мотт Iаморехъ дустаран, анализан, синтезан, жамIдаран, тайпанашка дIасадекъаран, билгала йолу бакъонаш дIахIитторан, универсальни интеллектан карадерзарш кхиор;

функционални говзалла кхиор: хаамийн лехам кхочушбаран, оьшу хаам схьакъасторан а, хийцаран а, тайп-тайпанчу барамехъ йолчу текстийн чулацам тидаран, царех кхетаран, пайдаэцаран хаарш; текстан хааман-маьIнин йухакечдаран стратеги а, говзалла а, некъаш а карадерзор; текстах, цуьнан гIуллакхах, йукъарчу маьIнех, маьIнин дIахIоттамах, авторан коммуникативни Iалашонах, меттан гIирсийн гIуллакхах кхетаран кепаш карайерзор.

ДЕШАРАН ПЛАНЕХЪ «НЕНАН МОТТ (НОХЧИЙН)» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН МЕТТИГ

Коьртачу йукъарчу дешаран Федеральни пачхьалкхан дешаран стандартаца догIуш, «Ненан мотт (нохчийн)» дешаран предмет йукъайоьду «Ненан мотт а, литература а» предметни областана, Iамо декхарийлахъ долу предмет а йу.

Дешаран хьесапца нохчийн мотт Iаморна билгалдаькхина 507 сахьт:

5 классехъ – 102 сахьт (кIиранахъ – 3 сахьт), 6 классехъ – 102 сахьт (кIиранахъ – 3 сахьт), 7 классехъ – 102 сахьт (кIиранахъ – 3 сахьт), 8 классехъ – 102 сахьт (кIиранахъ – 3 сахьт), 9 классехъ – 99 сахьт (кIиранахъ – 3 сахьт).

2. НЕНАН МОТТ (НОХЧИЙН)» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТАН ЧУЛАЦАМ

5 КЛАСС

Маттах лаьцна йукъара хаамаш

Нохчийн меттан хьал а, исбаьхьалла а (шуйра дешан хIоттам, дукха маьIнаш долу дешнаш, дешан тIедеанчу маьIнийн кхиаме система, синонимаш а, антонимаш а, кицанаш а, аларш а).

Нохчийн меттан дошкхолладаларан хьелаш (йуьхьанцарчу ишколехъ Iамийнчун барамехъ). Лингвистикин коьрта дакъош (фонетика, орфоэпи, графика, орфографи, лексикологи, дошкхолладалар, морфологи, синтаксис, пунктуаци). Мотт билгалонан система санна. Мотт адамийн тIекаренан гIирс санна. Меттан а, къамелан а коьрта дакъош: аз, морфема, дош, дешнийн цхьаьнакхетар, предложени.

Мотт а, къамел а

Мотт а, къамел а. Барта а, йозанан а къамел, монолог а, диалог а, полилог.

Къамелан гIуллакхан тайпанаш (къамел дар, ладогIар, йешар, йаздар), церан башхаллаш.

Дахарехъ биначу тидамийн буха тIехъ а, Iилманан-дешаран, исбаьхьаллин, Iилманан-кхетаме литература йешаран буха тIехъ а барта монологан аларш кхоллар.

Йешна йа ладоьгІна текст, цу йукъахь дубйцуш волчун йуьхь хуьйцуш а, барта схьайийцар.

Лингвистически теманашна а (Іамийнчун барамехь), дахарехь биначу тидамийн буха тІехь йолчу теманашна а диалогехь дакъалацар.

Маршалла хаттаран, Іодикайаран, дехаран, баркаллин къамелан кепаш.

Дахарехь а, книгаш йешарехь а зеделлачунна, чулацаман суьртана тІе а тевжаш, тайп-тайпана сочиненеш йазйар (цу йукъахь сочиненеш-миниатюраш а).

ЛадогІаран тайпанаш: харжаман, довзийтаран, дуьхенгара.

Йешаран тайпанаш: Іаморан, довзийтаран, хьажаран, лехаман.

Барамехь 140 дашал кІезиг йоцчу ладоьгІначу а, йешначу а къамелан тайп-тайпанчу функционални-маьІнин тайпанийн Іилманан-дешаран, исбаьхьаллин текстийн чулацамах кхетар.

Текстан тема а, коьрта ойла а билгалйаккхар, текстан чулацамца догІуш, хаттарш а, царна жопаш а хІиттор.

Йозанан кепехь йуьхьанцарчу текстан чулацам ма-барра а, бацбина а бовзийтар.

Іалашоне а, теме а, коммуникативни дагалацаме а хьаьжжина алар кхоллархьама, меттан гІирсаш къастор.

Йозанехь вайзаманан нохчийн литературин меттан норманаш ларйар.

Тайп-тайпанчу лексически дошамех пайдаэцар.

Текст

Текст а, цуьнан коьрта билгалонаш а. Текстан тема а, коьрта ойла а. Текстан микротема. Коьрта маьІна чулоцу дешнаш.

Къамелан функционални-маьІнин тайпанаш: суртхІоттор, дийцар, ойлайар; церан башхаллаш.

Текстан композиционни дІахІоттам. Абзац текст композиционни-маьІнин дакъошка йекъаран гІирс санна.

Текстан дакъош а, предложенеш а вовшахтосу гІирсаш: дешан кепаш, цхьанаораман (гергара) дешнаш, синонимаш, антонимаш, йаххьийн цІерметдешнаш, дешан йухаалар.

Дийцар къамелан тайпа санна. Дийцар.

Текстан маьІнин анализ: цуьнан композиционни башхаллийн, микротемийн, абзацийн, текстехь предложенеш вовшахтосучу гІирсийн а, кепийн а; меттан суртхІотторан гІирсех пайдаэцар (Іамийнчун барамехь).

Йешначу йа ладоьгІначу текстан чулацам ма-барра а, хоржуш а, бацбина а схьабийцар. Дийцархочун йуьхь а хуьйцуш, текстан чулацам схьабийцар.

Текстан хаамаш хийцар: текстан цхьалхе а, чолхе а план.

Меттан функционални тайпанаш

Меттан функционални тайпанех лаьцна йукъара кхетам (буьйцучу маттах, функционални стилех, исбаьхьаллин литературин маттах).

МЕТТАН СИСТЕМА

Фонетика. Графика. Орфоэпи

Фонетика а, графика а лингвистикин дакъош санна.

Аз меттан дакъа санна. Озан маьІна къасторан гІуллакх. Нохчийн меттан мукъачу аьзнийн къепе.

Нохчийн меттан мукъазчу аьзнийн къепе.

Элпийн а, аьзнийн а дазар. Нохчийн алфавитан хІоттам.

Мукъа абзнаш: деха а, доца а.

Мукъаза абзнаш: къора а, зевне а.

Сонорни мукъаза абзнаш.

Къамел дарехъ абзнийн хийцадалар. Фонетически транскрипциин элементаш.

Нохчийн маттахъ дешдакъа. Дешдакъа дешан дакъа санна. Тохар.

Дош фонетически къастор.

Орфоэпи лингвистикин дакъа санна.

Интонаци (йиш), цуьнан функцеш. Интонацин коьрта элементаш.

Орфографи

Орфографи лингвистикин дакъа санна.

Й элпан нийсайаздар.

Къасторан **ъ, ь** хъаьркийн нийсайаздар.

Лексикологи

Лексикологи лингвистикин дакъа санна.

Дош – меттан коьрта дакъа. Цхъа маьІна долу а, дукха маьІнаш долу а дешнаш; дешан нийса а, тІедеана а маьІна.

Синонимаш. Антонимаш. Омонимаш.

Лексически дошамийн тайпанаш а (маьІнин дошам, синонимийн, антонимийн, омонимийн дошамаш), ненан меттан дешнийн хьал карадерзорехъ цара ден гІуллакх а.

ЦІена нохчийн а, тІеэцна а дешнаш.

Фразеологи

Фразеологизмаш, церан маьІна, царах пайдаэцар.

Фразеологически эквиваленташ оьрсийн маттахъ.

Фразеологически дошамаш.

Дешан хІоттам а, дошкхолладалар а

Морфема меттан угтар жима маьІне дакъа санна.

Морфемийн тайпанаш.

Дешан лард а, чаккхе а. Орам, дешхьалхе, суффикс.

Цхъанаораман (гергара) дешнаш.

Дошкхолладалар а, дошхийцадалар а.

Нохчийн маттахъ дешнаш кхолладаларан коьрта кепаш. Дешнаш кхолладаларехъ а, хийцадаларехъ а морфемашкахъ мукъачу а, мукъазчу а абзнийн хийцадалар.

Дешнаш кхолладаларан морфемни кеп (дешхьалхенан гІоьнца, суффиксан гІоьнца, дешхьалхенан а, суффиксан а гІоьнца). Лардаш вовшахкхетарца дешнаш кхолладалар. Чолхе дешнаш. Чолхе-дацдина дешнаш.

Дешан морфемни анализ.

Морфологи. Къамелан оьздангалла. Орфографи

Морфологи лингвистикин дакъа санна.

Коьрта къамелан дакъош. Къамелан дакъойн семантически, морфологически, синтаксически башхаллаш.

Коьрта къамелан дакъош, церан грамматически маьІна, морфологически билгалонаш, синтаксически гІуллакх.

Цердош

Цердош къамелан дакъа санна. Цердешан йукъара грамматически маъІна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш. Къамелехъ цердешан гІуллакх.

Долахъ а, йукъара а цердешнаш. Цердешнийн грамматически классаш. Цердешнийн терахъ. Цхьаллин йа дукхаллин терахъан кеп бен йоцу цердешнаш.

Цердешнийн легарш. Диъ легар. Дожарийн маъІна.

Цердешнийн дожарийн чаккхенаш нийсайазйар.

Цердешнаш кхолладаларан некъаш.

Цердешнаш морфологически къастор.

Долахъ цердешнийн нийсайаздар.

Цердешнашца **ца** нийсайаздар.

Оьрсийн маттара тІеэцначу цхьадолчу цердешнийн нийсайаздар.

Синтаксис. Къамелан оьздангалла. Пунктуаци

Синтаксис лингвистикин дакъа санна.

Дешнийн цхьаьнакхетар а, предложени а нохчийн меттан синтаксисан дакъош санна. Коьртачу дешан морфологически билгалонашка хьаьжжина, дешнийн цхьаьнакхетаран коьрта тайпанаш (цІеран а, хандешан а).

Предложени а, цуьнан билгалонаш а. Предложеныйн тайпанаш, аларан Іалашоне а, эмоцин билгалоне а хьаьжжина.

Дийцаран, хаттаран, тІедожоран; айдаран а, айдаран йоцчу а предложеныйн маъІнин а, интонацин а башхаллаш.

Предложенин коьрта меженаш (грамматически лард).

Подлежащи а, сказуеми а предложенин коьрта меженаш санна.

Сказуемин подлежащица барт хилар.

Грамматически лардийн масалле хьаьжжина, предложеныйн тайпанаш: цхьалхе, чолхе.

Йаьржина а, йаржаза а предложенеш. Предложенин коьртаза меженаш: къастам, кхачам, латтам. Къастам а, и гайтаран тайпаналлин гІирсаш а. Кхачам а (нийса а, лач а), и гайтаран тайпаналлин гІирсаш а. Латтам а, и гайтаран тайпаналлин гІирсаш; маъІне хьаьжжина, латтамыйн тайпанаш (хенан, меттиган, даран суьртан, Іалашонан, бахьанин, бараман).

Предложенин цхьанатайпана меженаш, къамелехъ цара деш долу гІуллакх. Цхьанатайпанчу меженашца йолчу предложеныйн интонацин башхаллаш. Цхьанатайпанчу меженашца йукъара дешнаш долу предложенеш.

ТІедерзарца йолу предложени, интонацин башхаллаш.

ТІедерзар а, и гайтаран гІирсаш а.

Цхьалхечу предложенин синтаксически анализ.

Ма-дарра къамелаца йолу предложенеш.

Ма-дарра къамелаца йолу предложенеш пунктуационни кечйар.

Диалог.

Йозанехъ диалог пунктуационни кечйар. Пунктуаци лингвистикин дакъа санна.

6 КЛАСС

Маттах лаьцна йукъара хаамаш

Нохчийн мотт – Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт а, нохчийн историн, культурин синьобьздангалле кхачоран гІирс а.

Литературин маттах лаьцна кхетам.

Мотт а, къамел а

Монолог-суртхIоттор, монолог-дийцар, монолог-ойлайар;
лингвистически темина хаам.

Диалоган тайпанаш: гIуллакх дан дагадаийтар, вовшех
дагабовлар.

Текст

Текстан маъIнин анализ: цуънан композиционни
башхаллийн, микротемийн а, абзацийн а, текстехь предложенеш
вовшахтосучу кепийн а, гIирсийн а; меттан суртхIотторан
гIирсех пайдаэцар (Iамийнчун барамехь).

Текстан хаамаш хийцар. Текстан план (цхьалхе,
чолхе; цIеран, хаттаран); текстан коърта а, коъртаза а хаам; текст
схьайийцар.

СуртхIоттор къамелан тайпа санна.

Адаман куьцан суртхIоттор.

XIусаман суртхIоттор.

Iаламан суртхIоттор.

Меттиган суртхIоттор.

Дарийн суртхIоттор.

Меттан функционални тайпанаш

ГIуллакхан стиль. ДIахьедар. Расписка. Iилманан стиль. Дошаман
статья. Iилманан хаам.

МЕТТАН СИСТЕМА

Морфологи. Къамелан оьздангалла. Орфографи

Билгалдош

Билгалдош къамелан дакъа санна. Билгалдешан йукъара
грамматически маъIна, морфологически билгалонаш, синтаксически
функцеш. Къамелехь билгалдешан гIуллакх.

Билгалдашо цIердашца бартбар. Мухаллин а,
йукъаметтигаллин а билгалдешнаш. Берта а, бертаза а
билгалдешнаш. Лааме а, лаамаза а билгалдешнаш.

Мухаллин билгалдешнийн даржаш. Йуьхьанцара дарж. Дустаран
дарж. ТIехдаларан дарж.

Билгалдешнаш терахьашца а, классашца а хийцадалар.
Билгалдешнийн легар. Билгалдешнаш кхолладаларан некъаш.

Билгалдешнаш морфологически къастор.

Чолхечу билгалдешнийн нийсайаздар.

ТIеэцначу билгалдешнийн нийсайаздар.

Терахьдош

Терахьдош къамелан дакъа санна. Терахьдешан йукъара
грамматически маъIна, морфологически билгалонаш, синтаксически
функцеш. Къамелехь терахьдешан гIуллакх.

МаъIне хьаьжжина, терахьдешнийн тайпанаш: масаллин, роIаллин
терахьдешнаш.

XIоттаме хьаьжжина, терахьдешнийн тайпанаш: цхьалхе, чолхе,
хIоттаман терахьдешнаш. Берта а, бертаза а терахьдешнаш. Масаллин а,
роIаллин а терахьдешнийн легадалар, алар, нийсайаздар. Терахьдешнийн
кепаш нийса кхоллайалар.

Гулдаран терахъдешнех нийса пайдаэцар.
Терахъдешнаш морфологически къастор.
Терахъдешнийн нийсайаздаран норма: терахъдешнаш цхъаьна а,
къаьстина а, дефисца а йаздар, терахъдешнийн дожарийн чаккхенаш
нийсайазйар.

Церметдош

Церметдош къамелан дакъа санна. Церметдешан йукъара
грамматически маьІна, морфологически билгалонаш, синтаксически
функцеш. Къамелехь церметдешан гІуллакх.

МаьІне а, грамматически билгалонашка а хъаьжжина,
церметдешнийн тайпанаш. Церметдешнийн легар.
Цердешнаш, билгалдешнаш санна легалуш долу церметдешнаш.
Йаххьийн церметдешнаш церниг а, лач а дожаршкахь. Йаххьийн
церметдешнийн (*вай, тхо*) тайп-тайпана маьІна. Церметдашо цердашца
бартбар. Хаттаран а, йукъаметтигаллин а церметдешнийн башхалла.

Церметдешнийн нийсайаздар.

Предложенехь церметдешан гІуллакх.

Церметдешнаш морфологически къастор.

Хандош

Хандош къамелан дакъа санна. Хандешан йукъара грамматически
маьІна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш. Къамелехь
хандешан гІуллакх.

Инфинитив а, цуьнан грамматически билгалонаш а.

Инфинитиван суффиксаш: *-а, -о, -ан, -ен, -он*.

Хандешан хенаш. МаьІна а, пайдаэцар а. Карара хан, йахана хан, йогІу
хан.

Карарчу хенан хандешнийн чаккхенаш нийсайазйар.

Йахана хан, цуьнан кепаш. Йаханчу хенан кепаш кхоллайалар. Йаханчу
хенан хандешнийн чаккхенаш нийсайазйар.

ЙогІу хан, цуьнан кепаш. ЙогІучу хенан кепаш кхоллайалар.

Хандешан цхъаллин а, дукхазаллин а кепаш.

Хандешан терахъашца а, классашца а хийцадалар.

Хандешнаш морфологически къастор (Іамийнчун барамехь).

7 КЛАСС

Маттах лаьцна йукъара кхетам

Нохчийн мотт кхуьуш болу хилам санна. Къоман меттан, культурин,
историн уьйр.

Мотт а, къамел а

Монолог-суртхІоттор, монолог-ойлайар, монолог-дийцар.

Диалоган тайпанаш: гІуллакх дан дагадаийтар, вовшех
дагабовлар, хаамах жоп дехар, хаам бар.

Текст

Текст къамелан произведени санна. Текстан коьрта
билгалонаш (жамІ дар).

Текстан дІахІоттам. Абзац.

Текстан хаамаш хийцар: текстан план (цхъалхе, чолхе; цІеран, хаттаран,
тезисан); текстан коьрта а, коьртаза а хаам.

Текстехь предложенеш вовшахтосу гIирсаш а, кепаш а (жамI дар).

Текстехь меттан суртхIотторан гIирсаш.

Ойлайар къамелан функционални-маъIнин тайпа санна.

Текстан-ойлайаран дIахIоттаман башхаллаш.

Текстан маъIнин анализ: цуьнан композиционни башхаллийн, микротемийн а, абзацийн а, текстехь предложенеш вовшахтосучу кепийн а, гIирсийн а; меттан суртхIотторан гIирсех пайдаэцар (Iамийнчун барамехь).

Меттан функционални тайпанаш

Меттан функционални тайпанех лаьцна кхетам: буйцу мотт, функционални стилаш (Iилманан, публицистикин, гIуллакхан), исбаьхьаллин литературин мотт.

Публицистикин стиль. Пайдаэцаран гуо, функцеш, меттан башхаллаш.

Публицистикин стилаш жанраш (репортаж, йоза, интервью).

Публицистикин стилехь йолчу тексташкахь меттан суртхIотторан гIирсех пайдаэцар.

ГIуллакхан стиль. Пайдаэцаран гуо, функцеш, меттан башхаллаш.

МЕТТАН СИСТЕМА

Морфологи. Къамелан оьздангалла

Морфологи меттан Iилманан дакъа санна (жамI дар).

Хандош

Хандешан 1-ра а, 2-гIа а спряженеш. Дешан орамехь мукъа аьзнаш хийцадалар.

Кхечуьнга довлу а, ца довлу а хандешнаш.

Хандешан билгала, бехкаман, лааран, тIедожоран саттамаш. Хандешан хаттаран а, латтаман а кепаш.

Хандешнашца дацаран дакъалгаш (**ца**, **ма**) нийсайаздар.

Хандош морфологически къастор.

Причасти

Причасти хандешан кеп санна. Причастехь хандешан а, билгалдешан а билгалонаш. Предложенехь причастин синтаксически гIуллакх.

Причастин хенаш. Лааме а, лаамаза а причастеш. Причастин легар.

Причастин карчам.

Причасти морфологически къастор.

Причастийн дожарийн чаккхенаш нийсайазйар.

Причастешца суффиксаш нийсайазйар. Причастеш кхоллайалар.

Цхьайолу причастеш цIердешнашка а, билгалдешнашка а йерзар.

Причастешца **ца** цхьаьна а, къаьстина а йаздар.

Причастин карчамца йолчу предложенешкахь сацаран хьаьркаш.

Деепричасти

Деепричасти хандешан кеп санна. Деепричастехь хандешан а, куцдешан а билгалонаш. Предложенехь деепричастин синтаксически гIуллакх.

Деепричастин хенаш.

Деепричастин карчам. Деепричастица а, деепричастин карчамца а

йолчу предложенешкахь сацаран хьаьркаш.

Деепричастешца дацаран дакъалг **ца** нийсайаздар.

Масдар

Масдаран коьрта грамматически билгалонаш а, предложенехь цуьнан синтаксически г'уллакх а.

Масдаран грамматически категореш: терахь, классан гайтам.

Масдаран легар.

Масдаран карчам. Масдаран карчамехь сацаран хьаьркаш.

Масдарца **ца** нийсайаздар.

Куцдош

Куцдашах кхетам. Куцдешнийн йукъара грамматически маьІна.

Куцдешнийн тайпанаш. Куцдешнийн дустаран даржаш.

Куцдешнийн кхолладар.

Куцдешан синтаксически г'уллакх.

Куцдош морфологически къастор.

Куцдешнийн нийсайаздар: цхьаьна, къаьстина, дефисца йаздар.

Г'уллакхан къамелан дакъош

Г'уллакхан къамелан дакъойх йукъара кхетам. Коьрта къамелан дакъош г'уллакхан къамелан дакъойх къастор.

ДештІаьхье

ДештІаьхье г'уллакхан къамелан дакъа санна.

ДештІаьхье, цуьнан маьІна, морфологически билгалонаш, синтаксически г'уллакх.

ДештІаьхьенийн тайпанаш.

Кхечу къамелан дакъойх кхоллайелла дештІаьхьенаш.

Церан нийсайазйар.

Хуттург

Хуттург г'уллакхан къамелан дакъа санна. Хуттург предложенин цхьанатайпана меженаш а, чолхечу предложенин дакъош а вовшахтосу г'ирс санна.

Хуттургийн тайпанаш, шайн хІоттаме хьаьжжина: цхьалхе, чолхе, хІоттаман. ХІоттаман хуттургийн нийсайазйар.

Хуттургийн тайпанаш, шайн маьІне хьаьжжина: цхьаьнакхетаран а, карара а.

Текстехь хуттургийн маьІна. Къамелехь хуттургах, церан маьІне хьаьжжина, пайдаэцар. Хуттургах предложенеш а, текстан дакъош а вовшахтосучу г'ирсех санна пайдаэцар.

Предложенин цхьанатайпана меженаш а, чолхечу предложенийн дакъош а вовшахтосучу хуттургашца (**а**, **йа**) йолчу предложенешкахь сацаран хьаьркаш.

Дакъалг

Дакъалг г'уллакхан къамелан дакъа санна.

Дакъалгийн тайпанаш, шайн маьІне а, пайдаэцаре а хьаьжжина.

Дакъалгийн нийсайаздар. Тайп-тайпанчу къамелан дакъошца дакъалгаш дефисца а, къаьстина а йаздар.

Айдардош

Айдардашах кхетам. Къамелехь айдардешан маьІна.

Айдардешан билгалонаш. Айдардешнашца йолчу предложенешкахь сацаран хьаьркаш.

Азтардаран дешнаш.

Айдардешнийн интонација а, сацаран хьаьркашца а къастор.

8 КЛАСС

Маттах лаьцна йукъара кхетам

Нохчийн мотт кавказан кхечу къаьмнийн меттанашна йукъахь.

Мотт а, къамел а

Монолог-суртхIоттор, монолог-ойлайар, монолог-дийцар; Илманан хаамца къамел дар.

Диалог.

Текст

Текст а, цуьнан коьрта билгалонаш а.

Къамелан функционални-маьIнин тайпанийн башхаллаш (дийцар, суртхIоттор, ойлайар).

Текстан хаамаш хийцар: тайп-тайпанчу хьостанашкара хаам схаьхаржар; лингвистически дошамех пайдаэцар; тезисаш, конспект.

Меттан функционални тайпанаш

ГIуллакхан стиль. Пайдаэцаран гуо, функцеш, меттан башхаллаш.

ГIуллакхан стилаш жанраш (дIахьедар, кхеторан кехат, автобиографи, характеристика).

Илманан стиль. Пайдаэцаран гуо, функцеш, меттан башхаллаш.

Илманан стилаш жанраш (реферат, Илманан тема доклад).

Текстехь меттан тайп-тайпанчу функционални тайпанийн цхьаьнадар, текстехь предложенеш вовшахтосу гIирсаш.

МЕТТАН СИСТЕМА

Синтаксис. Къамелан оздангалла. Пунктуаци

Синтаксис лингвистикин дакъа санна.

Дешнийн цхьаьнакхетар а, предложени а синтаксисан дакъош санна. Пунктуаци. Сацаран хьаьркийн функцеш.

Дешнийн цхьаьнакхетар

Дешнийн цхьаьнакхетаран коьрта билгалонаш.

Коьртачу дешан морфологически билгалонашка хьаьжжина, дешнийн цхьаьнакхетаран тайпанаш: хандешан а, цIеран а.

Дешнийн цхьаьнакхетарехь карарчу уьйран кепаш: бартбар, урхалла, тIетовжар.

Дешнийн цхьаьнакхетарийн синтаксически анализ.

Предложени

Предложени. Предложенин коьрта билгалонаш: маьIнин а, интонацин а йуьзна хилар, грамматически кечйар.

Предложенийн тайпанаш, аларан Iалашоне хьаьжжина, (дийцаран, хаттаран, тIедожоран), эмоцин билгалоне хьаьжжина, (айдаран, айдаран йоцу). Церан интонацин а, маьIнин а башхаллаш.

тIедожоран предложенешкахь меттан тIедожоран кепех пайдаэцар.

Барта а, йозанан а къамелехь предложенеш кечйаран гIирсаш

(интонаци, маџинин тохар, сацаран хъаьркаш).

Грамматически лардийн масалле хъаьжжина, предложенийн тайпанаш (цхьалхе, чолхе).

Коьрта меженаш хиларе хъаьжжина, цхьалхечу предложенийн тайпанаш (цхьанахЮоттаман, шинахЮоттаман).

Коьртаза меженаш хиларе хъаьжжина, предложенийн тайпанаш (йаьржина, йаржаза).

Йуьззина а, йуьззина йоцу а предложенеш.

Диалоган кьамелехь йуьззина йоцчу предложенех пайдаэцар, барта кьамелехь йуьззина йоцчу предложенин интонаци ларйар. *ХIаь, хIан-хIа* дешнашца йолчу предложенийн грамматически а, пунктуационни а, интонацин а башхаллаш.

Цхьалхе предложени хЮотторан а, инверсех пайдаэцаран а норманаш.

ШинахЮоттаман предложени

Предложенин коьрта меженаш

Подлежащи а, сказуеми а предложенин коьрта меженаш санна. Подлежащин хиларан кепаш. Подлежащин тайпанаш.

Сказуемин тайпанаш а (хандешан цхьалхе, хандешан хЮоттаман, цIеран хЮоттаман), сказуемин хиларан кепаш а.

Подлежащиний, сказуеминий йуккъехь тире.

Предложенин коьртаза меженаш

Предложенин коьртаза меженаш, церан тайпанаш.

Къастам предложенин коьртаза меже санна. Берта а, бертаза а къастамаш.

Йуххедиллар къастаман шатайпа кеп санна. Кхачам предложенин коьртаза меже санна. Нийса а, лач а кхачамаш.

Латтам предложенин коьртаза меже санна. Латтаминийн тайпанаш (меттиган, хенан, бахьанин, Iалашонан, даран суьртан, дуьхьалара, бехкаман, бараман).

ЦхьанахЮоттаман предложени

ЦхьанахЮоттаман предложенеш, церан грамматически билгалонаш.

ЦхьанахЮоттаман предложенийн а, шинахЮоттаман йуьззина йоцчу предложенийн а грамматически башхаллаш.

ЦхьанахЮоттаман предложенийн тайпанаш: цIеран, билгала-йуьхьан, билгалза-йуьхьан, йукъара-йуьхьан, йуьхьза предложенеш.

Къамелан тайп-тайпанчу стилашкахь цхьанахЮоттаман предложенех пайдаэцар.

Чолхейаьлла цхьалхе предложени. Цхьанатайпанчу меженашца предложенеш

Предложенин цхьанатайпана меженаш, церан билгалонаш, вовшахтосу гIирсаш. Предложенин цхьанатайпанчу меженийн уьйр: хуттургаш йолу а, хуттургаш йоцу а. Интонаци, сацаран хъаьркаш.

Цхьанатайпана а, цхьанатайпана боцу а къастамаш.

Цхьанатайпанчу меженашца йукъара дешнаш долу предложенеш.

Цхьанатайпанчу меженашца йукъара дешнаш долчу предложенешкахь сацаран хъаьркаш хIитторан норманаш.

Йух-йуха йалочу *а, йа* хуттургашца йозучу цхьанатайпанчу меженашца

йолчу предложенешкахъ сацаран хъаьркаш хИтторан норманаш.

Шакъаьстинчу меженашца йолу предложенеш

Шакъастар. Шакъаьстинчу меженийн тайпанаш (шакъаьстина къастамаш, шакъаьстина йуххедилларш, шакъаьстина латтамаш).

Латтамийн дурсаш.

Тедерзаршца а, йукъайалочу, йукъахИтточу конструкцешца а йолу предложенеш

Тедерзар. Тедерзаран коьрта гIуллакх.

Даьржина а, даржаза а тедерзар.

Йукъайало конструкцеш.

Йукъайалочу конструкцийн тайпанаш, маьIне хъаьжжина, (тешна хилар йа цахилар, тайп-тайпана синхаамаш, хаам хъаьнгара бу, ойланийн рогаIалла а, церан уьйр а, кечйаран кепаш а гойтучу маьIнехъ йукъадало дешнаш).

ЙукъахИтто конструкцеш.

Предложенин меженех тера догIуш долу йукъадало дешнаш, дешнийн цхъаьнакхетарш.

Йукъайалочу а, йукъахИтточу а конструкцешца, тедерзаршца (даьржина а, даржаза а), айдардешнашца йолу предложенеш хИтторан норманаш.

Йукъайалочу а, йукъахИтточу а конструкцешца, тедерзаршца, айдардешнашца йолчу предложенешкахъ сацаран хъаьркаш хИтторан норманаш.

Предложенийн синтаксически а, пунктуационни а анализ.

Ма-дарра а, лач а къамел

Ма-дарра а, лач а къамел. Ма-дарра а, лач а къамелаца йолчу предложенийн дIахIоттам.

Цитаташ. Алар йукъа цитаташ йалоран кепаш. Ма-дарра а, лач а къамелаца предложенеш хИтторан норманаш; ма-дарра а, лач а къамелаца йолчу предложенешкахъ, цитаташ йалорехъ сацаран хъаьркаш хИтторан норманаш.

9 КЛАСС

Маттах лаьцна йукъара кхетам

Нохчийн Респубlikeхъ нохчийн матто кхочушден гIуллакх.

Нохчийн мотт вайн заманан дуьненахъ.

Мотт а, къамел а

Барта а, йозанан а, монологически а, диалогически а къамел, полилог (карладаккхар).

Къамелан гIуллакхан кепаш: дийцар, йоза, ладогIар, йешар (карладаккхар).

ЛадогIаран кепаш: харжаман, довзийтаран, дуьхенгара.

Йешаран кепаш: Iаморан, довзийтаран, хъажаран, лехаман.

Дахарехъ, книгаш йешарехъ зеделлачунна, суьрташна, иллюстрацешна, чулацаман суьртана тIе а тевжаш, теме а, тIекаренан хъелашка хъаьжжина, тайп-тайпана коммуникативни хъажам болу барта а, йозанан а аларш кхоллар (цу йукъахъ сочиненеш-миниатюраш а).

ЛадоьгIначу йа йешначу текстан чулацам ма-барра, хоржуш, бацбина схъабийцар.

Къамелан практикехъ барта а, йозанан а аларш кхолларехъ нохчийн

литературин меттан норманаш (орфоэпически, лексически, грамматически, стилистически, орфографически, пунктуационни) ларйар.

Дешаран книгица, лингвистически дошамашца, справочни литературица болх баран кепаш.

Текст

Текстехь къамелан тайп-тайпана функционални-маѠнин тайпанаш цхьаьнадар, цу йукъахь исбаьхьаллин произведенешкахь меттан тайп-тайпанчу функционални тайпанийн элементийн цхьаьнайар а.

Къамелан тайп-тайпанчу функционални-маѠнин тайпанех йолчу тексташкахь меттан суртхІотторан гІирсех пайдаэцаран башхаллаш.

Текстан хаамаш хийцар.

Меттан функционални тайпанаш

Вайн заманан нохчийн меттан функционални тайпанаш: буьйцу мотт; функционални стилаш: Іилманан (Іилманан-дешаран), публицистикин, гІуллакхан; исбаьхьаллин литературин мотт (карладаккхар, жамІ дар).

ГІуллакхан стиль. Пайдаэцаран гуо, функцеш, къамел даран тайпаналлин хьелаш, къамелан хьесапаш, Іилманан стилаца богІуш болу меттан гІирсаш. Тезисаш, конспект, реферат, рецензи.

Исбаьхьаллин литературин мотт а, вайн заманан нохчийн меттан тайпанех иза къаьсташ хилар а. Исбаьхьаллин меттан коьрта башхаллаш: васт хилар, гайтаран-исбаьхьаллин гІирсех а, ткъа иштта меттан кхечу функционални тайпанийн меттан гІирсех а шуьйра пайдаэцар.

Нохчийн меттан коьрта гайтаран-исбаьхьаллин гІирсаш, къамелехь царах пайдаэцар (метафора, эпитет, дустар, гипербола, олицетворени).

МЕТТАН СИСТЕМА

Синтаксис. Къамелан оьздангалла. Пунктуаци

Чолхе предложени

Чолхечу предложених кхетам (карладаккхар). Чолхечу предложенийн тайпанаш.

Чолхечу предложенин дакъойн маѠнин, дІахІоттаман, интонацин цхьаалла.

Чолхе-цхьаьнакхетта предложени

Чолхе-цхьаьнакхеттачу предложенех а, цуьнан хІоттамах а кхетам.

Чолхе-цхьаьнакхеттачу предложенин дакъош вовшахтосу гІирсаш.

Предложенин дакъошна йукъахь тайп-тайпана маѠнин уьйраш йолчу чолхе-цхьаьнакхеттачу предложенийн интонацин башхаллаш.

Къамелехь чолхе-цхьаьнакхеттачу предложенех пайдаэцар.

Чолхе-цхьаьнакхетта предложени хІотторан норманаш; чолхе-цхьаьнакхеттачу предложенешкахь сацаран хьаьркаш хІитторан норманаш.

Чолхе-цхьаьнакхеттачу предложенийн синтаксически а, пунктуационни анализ.

Чолхе-карара предложени

Чолхе-карачу предложенех кхетам. Предложенин коьрта а, тІетуху а дакъош.

Хуттургаш а, хуттургийн дешнаш а. Карарчу хуттургийн а, хуттургийн дешнийн а башхаллаш.

Чолхе-карарчу предложенийн тайпанаш, коьртачу а, тIетухучу а дакъошна йукъарчу маьIнин башхаллашка, дIахIоттаме, уьйран синтаксически гIирсашка хьаьжжина.

Чолхе-карара предложенеш а, шакъаьстинчу меженашца йолу цхьалхе предложенеш а грамматически тера йогIуш хилар.

Къастаман тIетухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложенеш. Кхачаман тIетухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложенеш. Латтабийн тIетухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложенеш. Хенан тIетухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложенеш. Бахьанин, Iалашонан тIетухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложенеш. Бехкаман тIетухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложенеш. Даран суьртан, бараман тIетухучу предложенешца йолу чолхе-карара предложенеш.

Чолхе-карара предложени хIотторан норманаш; коьртачу декъах кхачаман тIетуху а, латтабийн тIетуху а предложенеш хуттургаца, хуттурган дешнашца дIахоттарца чолхе-карара предложени хIоттор.

Масех тIетухучуьнца йолу чолхе-карара предложенеш.

Чолхе-карарчу предложенешкахь сацаран хьаьркаш хIитторан норманаш.

Чолхе-карарчу предложенийн синтаксически а, пунктуационни анализ.

Хуттургаш йоцу чолхе предложени

Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенех кхетам балар.

Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенин дакъошна йукъара маьIнин йукъаметтигаш. Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенин тайпанаш. Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенех къамелехь пайдаэцар. Хуттургаш йоцу чолхе предложенеш а, хуттургаш йолу чолхе предложенеш а грамматически тера йогIуш хилар.

Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенин дакъойн уьйран гIирсаш: интонаци, сацаран хьаьркаш. Хуттургаш йоцу чолхе предложенеш дагардаран маьIница. Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенехь цIоьмалг а, цIоьмалгаца тIадам а.

Хуттургаш йоцу чолхе предложенеш бахьанин, кхеторан, тIедузаран маьIнашца. Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенехь шитIадам.

Хуттургаш йоцу чолхе предложенеш хенан, дуьхьалара, бехкаман, тIаьхьалонан маьIнашца. Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенехь тире.

Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенийн синтаксически а, пунктуационни анализ.

3. КОЪРТАЧУ ЙУКЪАРЧУ ДЕШАРАН ТIЕГIАНЕХЬ «НЕНАН МОТТ (НОХЧИЙН)» ДЕШАРАН ПРЕДМЕТ КАРАЙЕРЗОРАН КХОЧУШДАН ЛОРУ ЖАМIАШ

ЛИЧНОСТНИ ЖАМIАШ

Коьртачу йукъарчу дешаран нохчийн меттан Герггара белхан программа карайерзоран личностни жамIашка кхочу дешаран а, кхетош-кхиоран а гIуллакхийн цхьааллехь, нохчийн къоман ламасталлин социокультурни, синъьздангаллин мехаллашца, йукъараллехь тIеэцначу низаман бакъонашца, норманашца догIуш а долуш, цул сов, жамIаша ша-шен довзарехь, ша-шен кхетош-кхиорехь, ша-шен кхиорехь адаман чоьхьара хьелаш кхолларехь аьтто а бо.

Коьртачу йукъарчу дешаран нохчийн меттан Герггара белхан программа карайерзоран личностни жамIаша гайта деза позитивни мехаллех кхетаран къепен куьйгаллица болх бан дешархой кийча хилар, цуьнан къепен буха тIехь а, кхетош-кхиоран гIуллакхдаран коьрта некъаш кхочушдарехь а гIуллакхдаран зеделларг совдаккхар, цу йукъахь кху декъахь:

Граждански кхетош-кхиоран:

гражданинан декхарш кхочушдан а, цуьнан бакъонаш тIеэца а кийча хилар, кхечу адамийн бакъонаш, маршо, бакъдолу хьашташ ларар; доьзалан, дешаран хьукматан, меттигерчу йукъараллин, виначу мехкан, пачхьалкхан дахарехь жигара дакъалацар, цу йукъахь нохчийн маттахь йазийнчу литературин произведенешкахь гайтинчу хьелашца дустарехь дакъалацар а; экстремизман, дискриминацин муьлхха а кеп тIецаэцар; адаман дахарехь тайп-тайпанчу йукъараллин институташа дечу гIуллакхах кхетар; коьртачу бакъонех, маршонах, гражданинан декхарех, йукъараллин норманех, нохчийн маттахь йазийнчу литературин произведенешкарчу масаллийн буха тIехь кхийнчу поликультурни йукъараллехь адамийн вовшашца йолчу йукъаметтигийн бакъонех лаьцна кхетам хилар; цхьаьна тайп-тайпана гIуллакхаш кхочушдан кийча хилар, вовших кхета, вовшашна гIо дан гIертар; ишколан шайн урхаллехь жигара дакъалацар; гуманитарни гIуллакхдарехь дакъалаца кийча хилар.

Патриотически кхетош-кхиоран:

Нохчийн Республикин пачхьалкхан матто санна нохчийн матто дечу гIуллакхах кхетар; нохчийн мотт, истори а, шен мехкан культура а йовза лаам гучубаккхар; нохчийн маттаца, шен Даймехкан кхиамашца, Iилманца, исбаьхьаллица, тIеман хьуьнаршца, халкъан кьинхьегаман кхиамашца, (цу йукъахь исбаьхьаллин произведенешкахь гайтинарш а), мехала йукъаметтигаш йолуш хилар; Нохчийн Республикин символш, пачхьалкхан дезденош, исторически а, Iаламан а тIаьхьало,хIолламаш, тайп-тайпанчу къаьмнийн ламасташ ларар.

Синъовздангаллин кхетош-кхиоран:

гIиллакх-овздангалла къасточу хьелашкахь овздангаллин мехалла а, норманаш а йовзар; шен леларан, цу йукъахь къамел даран а, шегара даьллачун а, ткъа иштта овздангаллин, бакъонийн норманашка хьаьжжина, кхечу адамийн леларан а, цаьргара даьллачун а мах хадо кийча хилар, диначу хIуманан хин йолчу тIаьхьалонах кхетар тидаме а оьцуш; йукъараллехь лело ца догIу гIуллакхаш адамийн леларан норманашца а, бакъонашца а цхьаьна ца догIу гIуллакхаш жигара тIецаэцар; шен а, йукъараллин а меттиган хьелашкахь адаман маршо а, жоьпалла а.

Эстетически кхетош-кхиоран:

шен а, кхечу а халкъийн исбаьхьаллин тайп-тайпанчу кепех, ламастех, кхоллараллех кхеташ хилар; исбаьхьаллин эмоцин тIеIаткъамах кхетар; зIенан а, ша-шен гайтаран а гIирсех санна исбаьхьаллин культурин мехаллех кхетар; даймехкан а, дуьнненан а исбаьхьаллин мехаллех кхетар; исбаьхьаллин тайп-тайпанчу кепашкахь ша-шен гайтаре гIертар.

Физически кхетош-кхиоран, могашаллин культура а, синхаамийн хьал а кхиоран:

шен дахарехь, книгаш йешарехь зеделлачунна тIе а тевжаш, дахаран

мехаллех кхетар; шен могашаллина жобпаллехь хилар а, дахаран могашчу кепана тӀехъажам хилар а (аьхна кхача, гигиенин бакъонаш ларйар, дӀанисийна дешаран а, садаӀаран а раж; диллина физически жигаралла); тӀаьхъенех кхетар, зене марздаларш (спирт малар, цигаьрка озар, наркотикашка марзвалар), физически (а, синӀаткъаман а, могашаллина зене йолу кхин тайпа кепаш тӀецаэцар; кхерамзаллин бакъонаш ларйар, цу йукъахь ишколан меттан дешаран процессехь интернет-гуонехь кхерамзаллин леларан карадерзарш а; халахетарех а, хийцалуш долчу йукъараллин, хааман, Ӏаламан хьолех а вола хьуьнар хилар, цу йукъахь шена зеделлачул кхеташ а, кхин дӀа йолу Ӏалашонаш хӀиттош а; йемал ца беш, ша а, кхиберш а тӀеэца хаар; шен а, кхиболчеран а синхаамийн хьолах кхета хаар, шегара хьал гайтархьама меттан гӀирсех нийса пайдаэцар, цу йукъахь нохчийн маттахь йазийнчу литературин произведенешкарчу масалшна тӀе а тевжаш; рефлексин карадерзарш кхиор, шегара а, ткъа иштта кхечу стагера а гӀалат дала бакъо хилар къобалдар.

Къинхъегаман кхетош-кхиоран:

технологин а, йукъараллин а хъажаман практикин хьесапаш (добъзалан, ишколан, гӀалин, мехкан дозанехь) кхочушдарехь жигара дакъалаца тӀехъажам хилар, цу тайпана гӀуллакх дӀадоло, план хӀотто а, ша кхочушдан а хьуьнар хилар;

корматаллаш а, тайп-тайпана къинхъегам а практикехь Ӏамо дог дар, цу йукъахь Ӏамочу предметан хаарех пайдаэцаран а, филологаша, журналисташа, йаздархоша бен болх бовзаран а буха тӀехь а; къинхъегаме а, къинхъегаман жамӀашка а ларам хилар; шен а, йукъараллин а хьашташ тидаме а оьцуш, кхетарца харжар, дешаран, дахаран хьесапийн шен траектори дӀахӀоттор; хиндолчул долу шен хьесапаш схьадийца хаар.

Экологин кхетош-кхиоран:

гонахарчу декъехь хьесапаш кхочушдархьама йукъараллин а, Ӏаламан а Ӏилманийн декъехь долчу хаарех пайдаэцар, дечун план хӀоттор, гонахарчарна цунах хила тарлучу тӀаьхъалонан мах хадор; экологин проблемех лаьцна шена хетарг хьекъале а, нийса а схьаала хаар;

экологин культурин тӀегӀа лакхайаккхар, экологин проблемаш йаккхий хиларх а, уьш къасто некъаш лаха дезарх а кхетар; гонахарчарна зуламе долу дараш жигара тӀецаэцар, цу йукъахь экологин проблемаш ойъу литературин прозведенеш йовзарца кхиьнарш а; Ӏаламна, йукъараллина, технологина йукъахь долчу хьелашкахь гражданина а, хьаштхочо а санна айхьа дан дезачух кхетар; экологин хъажаман практикин гӀуллакхдарехь дакъалаца кийча хилар.

Ӏилманан довзаран мехаллин:

адаман а, Ӏаламан а, йукъараллин а кхиаран коьртачу низамех, адаман Ӏаламан а, йукъараллин а гуонаца йолчу уьйрех, меттан кхиаран низамех лаьцначу Ӏилманан кхетамийн вайн заманан къепеца гӀуллакхдарехь кхиар; меттан а, йешаран а культура, йешаран говзалла дуьне довзаран гӀирс санна карайерзор; ишколан меттан дешаран башхаллаш лоруш, лехаман гӀуллакхдаран коьрта хаарш карадерзор; зеделлачул, диначул, тидамех кхетарна тӀехъажам а, шен а, йукъарчу а хьоле кхачаран некъаш кхачаме дало гӀертар а.

Дешархо йукъараллин а, Іаламан а гуонан хийцалучу хьолех воларан:

йукъараллин зеделларг, коьрта йукъараллин гІуллакхаш, йукъараллехь леларан бакъонаш, норманаш, йукъарлонашкахь а, тобанашкахь а йукъараллин дахаран кепаш дешархоша карайерзор, корматаллин гІуллакхдарца, ткъа иштта доьзал а, кхечу культурин гуонера нахаца йукъараллин зІе хиларан гурашкахь вовшахтоьхна тобанаш а йукъа а лоцуш; билггал доцчу хьелашкахь зІе хиларан хьашт, кхечеран хаарш а, царна зеделларг а тІеэца кийча хилар; практически гІуллакхдарца шена хууш долчун тІегІа лакхадаккхарехь билггал доцчу хьелашкахь даран хьашт хилар, цу йукъахь кхечу нахах Іама хаар а, цхьаьна гІуллакхдарехь кхечарна зеделлачух девза гІуллакхаш, карадерзарш, керла хаарш тІеэца хаар а; объектех, хиламех лаьцна гипотезаш, цу йукъахь хьалха бевзаш цахилларш а, кхетамаш, ойла кепе йалоран, васташ цхьаьнадалоран говзалла а, керла хаарш а кхио оьшуш хилар а; шен хаарш кьен хиларх кхетар, шен кхиаран хьесап хІоттор; коьртачу кхетамех, терминех, кхиаран концепцин декъехь шена хетачух пайдаэца хаар, экономикин, йукъараллин, Іаламан вовшашца йолу уьйр гучуйаккха а, талла а хаар, гонахарчунна Іаткъам бар, Іалашонашка кхачар, кхайкхамаш а, хила тарлун йаккхий тІаьхьалонаш а эшор тидаме а оьцуш, ша дечун мах хадо хаар;

книгаш йешарехь, къамел дарехь, дахарехь зеделлачунна тІе а тевжаш, Іаткъамечу хьолах кхета, хуьлучу хийцамийн, церан тІаьхьалонийн мах хадо; Іаткъамечу хьолан мах хадо, тІеэцна сацамаш, дараш нисдан; кхераман, тІаьхьалонан мах хадо а, кепе йало а, зеделларг кхио, хІоьттинчу хьолехь диканиг лаха хаа; кхиаман гаранти йоцуш, гІуллакх дан кийча хила хьуьнар хилар.

МЕТАПРЕДМЕТНИ ЖАМІАШ

1. Дешаран универсальни довзаран дараш карадерзор

Коьрта маьІнин дараш:

меттан дакъойн, меттан хиламийн, процессийн ладаме билгалонаш гучуйаха а, билгалйаха а;

меттан дакъош (хиламаш) тайпанашка дІасадекъаран ладаме билгало, жамІдарна а, дустарна а бахъанаш, кхочушйечу анализан критереш къасто; ладамечу билгалоне хьаьжжина, меттан дакъош тайпанашка дІасадекъа;

низаме хьаьжжина дерг а, цхьаьнацадогІург а къасточу факташкахь, хаамашкахь, тидамашкахь гучудаккха; низаме хьаьжжина дерг а, цхьаьнацадогІург а гучудаккхаран критереш йала;

хІоттийна дешаран декхар кхочушдарна оьшучу текстан хааман къоьлла гучуйаккха;

меттан процессаш Іаморехь бахъанин-тІаьхьалонан уьйраш гучуйаха; дедукцин а, индукцин а ойланаш сацарх, тера йогІу ойланаш сацарх пайдаэцарца жамІаш дан; уьйрех лаьцна гипотезаш кепе йало;

текстийн тайп-тайпанчу кепашца, меттан тайп-тайпанчу дакъошца болх барехь дешаран хьесап кхочушдаран кеп шен лаамехь харжа, кхочушдаран вариантш йустуш а, гІолехь вариант хоржуш а, ша билгалйина критереш тидаме оьцуш а.

Коьрта лехаман дараш:

хаттарех пайдаэца мотт Іаморехь хааран лехаман гІирсах санна;

хьолан бакъ долчун а, лууш долчун а йукъара цхьаьнацадогІург гойту

хаттарш кепе дало а, долуш дерг а, лъохуш дерг а шен лаамехъ дІахІотто а;
шена хетарг а, кхечарна хетарг а бакъ хиларх лаьцна гипотеза кхолла,
шена хетарг а, ойла а тІечІагІйан;

дарийн алгоритм хІотто, дешаран хьесап кхочушдарехъ цунах
пайдаэца;

меттан дакъойн, процессийн, бахъанин-тІаьхьалонан уьйрийн,
объектийн вовшашца йозуш хиларан башхаллаш дІахІитторехъ ша
хІоттийнчу планаца жима таллам бан;

лингвистически таллам (эксперимент) барехъ схьаэцначу хааман
мегаш хиларан а, бакъхиларан а мах хадо; биначу тидаме, талламе
хьаьжжина, жамІаш ша кепе дало; схьаэцна жамІаш бакъхиларан мах
хадоран гІирсаш караберзо;

процессийн, хиламийн кхин дІа хила тарлуш долу кхиар а, тера
догІучу хьелашкахъ церан тІаьхалонаш а билгалйаха, ткъа иштта керлачу
хьелашкахъ а, контексташкахъ а церан кхиарах лаьцна шайна хетарг ала.

Хаамца болх бар:

деллачу дешаран хьесапе а, йалийнчу критерешка а хьаьжжина,
хаамаш лахарехъ а, схьакъасторехъ а тайп-тайпанчу кепех, гІирсех, жоп
дехарх пайдаэца;

тексташкахъ, таблицашкахъ, схемашкахъ белла хаам схьакъасто,
талла, къепе бало, хааман кхетам бала, цуьнан жамІ дан;

чулацамехъ болу хаам бакъ хиларе а, мегаш хиларе а хьаьжжина,
текстан мах хадорхьама а, дешаран хьесапаш
кхочушдаран Іалашонца оьшучу хаамах кхетархьама а ладогІаран а,
йешаран а тайп-тайпанчу кепех пайдаэца;

хІиттийнчу Іалашонашка хьаьжжина, цхьана йа масех хьостанера
хаамаш схьаэцархьама, жамІдархьама, къепе балорхьама маьІнин йешарх
пайдаэца;

тайп-тайпанчу хаамийн хьостанашкара тера догІу тІечІагІдарш каро
(цхьа ойла, верси бакъйеш йа харцйеш йолу);

хаам луш йолу уггар гІолехъ кеп (текст, презентаци, таблица, схема)
ша схьахаржа а, кхочушден хьесапаш, коммуникативни хІоттаме
хьаьжжина, чолхе йоцчу схемашца, диаграммашца, кхечу графикаца,
церан вовшех йозуш хиларца гайта а;

хьехархочо йеллачу йа ша хІоттийнчу критерешца хааман тешаме
хиларан мах хадор;

хаамаш къепе бало а, эвсараллица дагахъ латто а.

2. Дешаран универсальни коммуникативни дараш карадерзор

ТІекаре:

тІекаренан хьелашка, Іалашонашка хьаьжжина, хетарг кхолла а, цунах
кхета а, эмоцеш гайта; диалогашкахъ а,
дискуссешкахъ а, барта монологически къамелехъ а, йозанан тексташкахъ
а ша (шена хетарг) гайта;

тІекаренан ишарш йаран (дешнашца боцу) гІирсаш бовза,
йукъараллин хьаьркийн маьІнех кхета;

къовсаме хьелаш кхолладаларан бахъанаш довза, къовсамаш малбан,
дагадовла;

кхечеран дагахъ долчух кхета, къамелхочуьнца лараме хила, хьайн
дуьхьалонаш оьздачу кепе йерзо;

диалог/дискусси дІаьхьарехъ йийцаре йиллинчу темица догІу

хаттарш дала а, хьесап кхочушдарна а, дика лаарца йолчу тӀекаренна тӀетарна а тӀехъажийна йолу ойланаш ала а;

шена хетарг диалоган кхечу декъашхошна хетачунна дуьхьалхӀотто, башхаллаш а, позицийн тера хилар а гучудаккха;

йиначу меттан анализан, кхочушйинчу лингвистически экспериментан, талларан, проектан жамӀаш нахана гуш-хезаш довзийта;

презентацин Ӏалашо а, аудиторин башхаллаш а лоруш, къамел даран барам ша харжа, цуьнга хьаьжжина, иллюстрацин материалах пайдаэцарца барта а, йозанан а тексташ хӀитто.

Цхьаьна гӀуллакхдар:

билггал йолу проблема кхочушйарехь тобанца а, ша а бен болх гӀолехь хиларх кхета а, цунах пайдаэца а, йуьхьарлаьцна Ӏалашо кхочушйарехь вовшашца зӀе хиларан тобанан кепех пайдаэцар оьшуш хилар билгалдаккха;

цхьаьна гӀуллакхдаран Ӏалашо йуьхьарлаца, цу Ӏалашоне кхача цхьаьна дараш хӀитто: гӀуллакх дӀасадекъа, барт бан, цхьаьна бечу белхан процесс а, жамӀ а дийцаре дан; масех адамна хетачун жамӀ дан, куьйгалла дан, тӀедиллар кхочушдан, муьтӀахь хила кийча хилар гучудаккха;

цхьаьна бен болх вовшахтохаран план хӀотто, шен гӀуллакх къасто (вовшашца зӀе хиларан массо а декъашхочунна бакъахьа хетарг а, церан таронаш а лоруш), тобанан декъашхошна йукъахь хьесапаш дӀасадекъа, белхан тобанийн кепашкахь дакъалаца (дийцаре диллар, вовших дагавалар, «хьен штурм», кхийерш а);

белхан шен дакъа кхочушдан, оцу декъехь лакхарчу жамӀашка кхача, тобанан кхечу декъашхойн дарашца шен дарийн уьйр хилийта;

йукъарчу балха тӀехь ша дакъалацаран эвсараллин мах хадо вовшашца зӀе хиларан декъашхоша шаьш хӀиттийнчу критерешца; жамӀаш йуьхьанцарчу хьесапца а, тобанан хӀора декъашхочун цу жамӀашка кхачоран гӀуллакхца а дуста, жобпаллин гуо дӀасабекъа а, тобанна хьалха отчет йала кийча хила а.

3. Дешаран универсальни регулятивни дараш карадерзор

Ша-шен вовшахтохар:

дешаран а, дахаран а хьелашкахь кхочушйен проблемаш гучуйаха;

сацам баран тайп-тайпана некъаш довза (ша цхьамма, тобанехь сацам бар, тобано сацам бар);

хьесап кхочушдаран алгоритм (йа цуьнан дакъа) ша хӀотто, болчу гӀирсашка а, шен таронашка а хьаьжжина, дешаран хьесап кхочушдаран кеп къасто, сацаман йелла вариантш тӀечӀагӀийан;

дарийн план ша хӀотто, иза кхочушйарехь оьшу нисдарш йукъадало;

шена хетарг къасто а, шен сацамах жобпалла тӀеэца а.

Ша-шен таллар:

ша-шен талларан (цу йукъахь къамелан а), ша-шен догдаийтаран, рефлексин тайп-тайпана кепаш карайерзо;

дешаран хьолан нийса мах хадо а, иза хийцаран план йало а;

дешаран хьесап кхочушдарехь хила тарлуш йолу халонаш ган а, хийцалучу хьелашна адаптаци йан а;

гӀуллакхдаран жамӀашка кхачаран (цакхачаран) бахьанех кхето; коммуникативни аьтто цахиларан бахьанех кхета а, уьш ца хилийта хаа а, карадерзийнчу къамелан зеделлачун мах хадо, тӀекаренан Ӏалашонашка а,

хъелашка а хъаьжжина, шен къамел нисдан а; тІекаренан Іалашонан а, хъелийн а жамІ цхъаьнадаран мах хадо.

Синхаамийн интеллект:

шен а, кхечеран а синхаамаш тІехь урхалла даран хъуьнар кхио;
синхаамаш хиларан бахъанаш гучудаха а, талла а; кхечу стеган дагахь долчух а, цуьнан бахъанех а кхета, къамелан хъал а толлуш; шен синхаамаш гайтаран кеп нисйан.

Ша а, кхиберш а тІеэцар:

кхечу стагах а, цунна хетачух а кхеташ хила; ша а, кхиберг а гІалатвала бакъо йолуш хиларх кхета;
ша а, кхиберш а, йемал ца беш, тІеэцар; цІеначу дагара хила;
гонахарчу дерригенна а Іуналла дан йиш цахиларх кхета.

ПРЕДМЕТАН ЖАМІАШ

5 КЛАСС

Маттах лаьцна йукъара хаамаш

Нохчийн меттан хьолах а, исбаьхьаллех а кхеташ хила, цунна тешалла деш долу масалш дало.

Лингвистикин коьрта дакъош, меттан а, къамелан а коьрта дакъош довза (аз, морфема, дош, дешнийн цхъаьнакхетар, предложени).

Мотт а, къамел а

Барта а, йозанан а къамелан, монологан а, диалоган а йукъара башхаллаш билгалйаха; хІора дийнан дахарехь а, дешарна тІехъажийна долу хъесапаш кхочушдарехь а къамелан гІуллакхдаран тайпанийн башхаллаш тидаме эца.

Дахарехь биначу тидамийн, Іилманан-дешаран, исбаьхьаллин, Іилманан-кхетаме йолу литература йешаран буха тІехь барамехь 5 предложенел кІезиг доцу барта монологически аларш хІитто.

Лингвистически теманашна йолчу диалогехь а (Іамийнчун барамехь), дахарехь биначу тидамийн буха тІехь йолчу диалогехь/полилогехь а дакъалаца (барамехь 3 репликел кІезиг йоцуш).

Къамелан тайп-тайпанчу функционални-маьІнин тайпанийн Іилманан-дешаран, исбаьхьаллин тексташка ладогІаран тайп-тайпана кепаш карайерзо: харжаман, довзийтаран, дуьхенгара.

Йешаран тайп-тайпана кепаш карайерзо: хъажаран, довзийтаран, Іаморан, лехаман.

Барамехь 90 дашал кІезиг йоцу йешна йа ладоьгІна текст барта схъайийца.

Барамехь 140 дашал кІезиг йоцчу ладоьгІначу а, йешначу а къамелан тайп-тайпанчу функционални-маьІнин тайпанийн Іилманан-дешаран, исбаьхьаллин текстийн чулацамах кхета: барта а, йозанехь а текстан тема а, коьрта ойла а билгалйаккха; текстан чулацамца догІу хаттарш хІитто а, царна жобпаш дала а; йозанан кепехь йуьхьанцарчу текстан чулацам ма-барра а, бацбина а бовзийта (ма-дарра схъадийцарехь йуьхьанцарчу текстан барам 90 дашал кІезиг хила ца беза; дацдинчу схъадийцарехь – 95 дашал кІезиг хила ца беза).

Іалашоне а, теме а, коммуникативни дагалацаме а хъаьжжина алар кхоллархъама, меттан гІирсаш къасто.

Йозанехъ вайзаманан нохчийн литературин меттан норманаш ларйан, цу йукъахъ 80 – 90 дешан барам болу текст тIера схъайазйеш а; 10 – 15 дашах лаьтта дешнийн диктант йазйеш а, хьалха Iамийна нийсайазйаран бакъонаш ларйеш хIоттийнчу 80 – 90 дешан барам болчу йозучу текстан буха тIехъ диктант йазйеш а; тайп-тайпанчу лексически дошамех пайдаэца хаа; барта къамелехъ а, йозанехъ а къамелан оздангалла ларйан.

Текст

Текстан коьрта билгалонаш йовза; текст композиционни-маьIнин дакъошка (абзацашка) йекъа; текстан дакъош а, предложенеш а вовшахтосу гIирсаш (дешан кепаш, цхьанаораман (гергара) дешнаш, синонимаш, антонимаш, йаххыйн цIерметдешнаш, дешан йухаалар) бовза; шен текст (барта а, йозанан а) кхолларехъ оцу хаарех пайдаэца.

Текстан, цуьнан композиционни башхаллийн маьIнин анализ йан, микротемийн а, абзацийн а масалла къасто.

Текстан башхалонаш билгалйаха, цуьнан коьрта билгалонашца (тема, коьрта ойла, предложенийн грамматически уьйр, маьIнин цхьаалла, гIеххьа йуьзна хилар) йогIуш хиларе хьаьжжина а; къамелан функционални-маьIнин тайпанан текст хиларе хьаьжжина а.

Текст кхолларан практикехъ (Iамийнчун барамехъ) текстан коьртачу билгалонех а, къамелан функционални-маьIнийн башхаллех а, меттан функционални тайп-тайпаналлех а долчу хаарех пайдаэца.

Текст кхолларан практикехъ текстан (дийцар) коьрта билгалонех долчу хаарех пайдаэца.

Дахарехъ, книгаш йешарехъ зеделлачунна тIе а тевжаш, тексташ-дийцарш кхолла; чулацаман суьртана тIе а тевжаш, тексташ кхолла; (цу йукъахъ барамехъ 3 йа цул сов предложенел кIезиг йоцу сочиненеш-миниатюраш а; барамехъ 60 дашал кIезиг йоцу классехъ йазйеш йолу сочиненеш а).

Кеп талхийна текст йухаметтахIотто; йуьхьанцарчу текстана тIе а тевжаш, йухаметтахIоттийна текст нисйан.

ЛадобгIначу а, йешначу а Iилманан-дешаран, исбаьхьаллин, Iилманан-кхетаме йолчу текстийн хаамаш хийцаран хаарш карадерзо: план хIотто (цхьалхе, чолхе) кхин дIа а текстан чулацам барта а, йозанан кепехъ а йухаметтахIотторан Iалашонца; текстан чулацам, цу йукъахъ дийцархочун йуьхъ хуьйцуш а, схьабийца; тайп-тайпанчу хьостанашкара хаам схьахаржа а, цу йукъахъ лингвистически дошамашкара а, справочни литературера а, дешаран гIуллакхдарехъ цунах пайдаэца а.

Йеллачу темехула болу хаам презентацин кепехъ схьагайта.

Шен/кхечу дешархоша кхоьллина тексташ церан чулацам кхачаме балоран Iалашонца тайан (бакъ йолу материал таллар, текстан йуьхьанцара маьIнин анализ – маьIнин цхьаалла, дозуш хилар, хаамаш хилар).

Меттан функционални тайпанаш

Буййцучу меттан, функционални стилийн, исбаьхьаллин литературин меттан башхаллех лаьцна йукъара кхетам хила.

МЕТТАН СИСТЕМА

Фонетика. Графика. Орфоэпи

Аьзнийн башхалонаш билгалйаха; озана а, элпана йукъарчу башхаллех кхета, аьзнийн системин башхалонаш билгалйаха.

Зевне а, кьора а мукъаза аьзнаш, деха а, доца а мукъа аьзнаш хазарехъ къасто

а, нийса дІаала а.

Дешнаш дешдакьошка декъа а, уьш нийса дІаала а. Оьрсийн маттара тІеэцна дешнаш аларехь нохчийн меттан аьзнийн къепено а, интонацино а тІеІаткъам барца кхоллалуш йолу акцент дІайаккха.

Барта а, йозанца а дешан фонетически къастам бан.

Дешнаш аларан а, нийсайаздаран а практикехь фонетикех, графикех, орфоэпех долчу хаарех пайдаэца.

Орфографи

Нийсайаздаран практикехь орфографех долчу хаарех пайдаэца (цу йукъахь ду **й** элпан а, къасторан **ъ, ь** хъаьркийн а нийсайаздарх долу хаарш а).

Лексикологи

Дешан лексически маьІна къасто.

Къамелехь цхъа маьІна долчу а, дукха маьІнаш долчу а дешнех нийсачу а, тІедеанчу а маьІнехь пайдаэца.

Синонимаш, антонимаш, омонимаш йовза.

Лексически дошамех пайдаэца хаа (маьІнин дошамах, синонимийн, антонимийн, омонимийн дошамех).

ЦІена нохчийн а, тІеэцна а дешнаш довза.

Къамелехь дешнех, церан лексически цхъаьнадар тидаме а оьцуш, пайдаэца.

Фразеологи

Фразеологизмаш йовза. Фразеологизмийн маьІна дийца, уьш синонимашца а, йукъарчу дешнийн цхъаьнакхетаршца а хийца.

Къамелехь фразеологически карчамех пайдаэца, пайдаэцаран гуо, тІекаренан хъелаш тидаме а оьцуш.

Дешнийн лексически анализ йан (Іамийнчун барамехь).

Дешан хІоттам а, дошкхолладалар а

Дашехь морфемаш йовза (орам, дешхьалхе, суффикс, чаккхе), дешан лард схъакъасто.

Цхъанаораман (гергара) дешнаш харжа а, къасто а.

Дешнийн кхолладаларехь а, хийцадаларехь а морфемашкахь хийцалуш долу аьзнаш каро.

Схъадевлла а, схъадовлаза а долчу дешнийн лардаш къасто.

Дошкхолладаларан коьрта кепаш, дешнийн кхолладаларан зІенаш къасто.

Дешхьалхенан а, суффиксан а гІоьнца а, ткъа иштта лардаш вовшахкхетарца а дешнаш кхолла.

Дешнийн морфемни анализ йан.

Чолхе дацдина дешнаш нийса дІаала а, царах нийса пайдаэца а.

Морфологи. Къамелан оьздангалла. Орфографи

Морфологин коьрта кхетамаш бовза.

Коьртачу къамелан дакьойн ладаме билгалонаш хаа.

Дешнийн лексико-грамматически тайпанех санна къамелан дакьойх, дешан грамматически маьІнех, нохчийн маттахь дешарна тІехъажийна хъесапаш кхочушдарна леринчу къамелан дакьойн къепех долчу хаарех пайдаэца.

Къамел дарехь а, тайп-тайпана меттан анализ кхочушйарехь а морфологех долчу хаарех пайдаэца.

Цердош

Цердош къамелан дакъа санна довза, йукъарчу маӀне а, хаттаре а хьаьжжина; цуьнан грамматически билгалонаш, синтаксически гӀуллакх къасто; къамелехь цо дечу гӀуллакхах кхето.

Цердешнийн дукхаллин терахьан кепаш нийса кхолла а, къамелехь царах пайдаэца а. Долахь а, йукъара а цердешнаш къасто а, къамелехь царах нийса пайдаэца а.

Цердешнийн грамматически классаш йовза.

1-, 2-, 3-, 4-чуй легарехь долчу цердешнийн ышчу дожаран кеп нийса кхолла а, къамелехь цунах пайдаэца а.

Цердешнийн нийсайаздаран норманаш (цу йукъахь цердешнашца **ца** нийсайаздаран норма а) ларйан.

Цердешнашна морфологически къастам бан.

Оьрсийн маттаца дуьстича, нохчийн маттахь цердешнийн башхаллех кхета.

Синтаксис. Къамелан ыздангалла. Пунктуаци

Синтаксисан дакъош довза (дешнийн цхьаьнакхетар а, предложени а); предложенера дешнийн цхьаьнакхетарш къасто; коьртачу дешан морфологически билгалонашка хьаьжжина, дешнийн цхьаьнакхетарийн тайпанаш довза (цӀеран, хандешан); дешнийн цхьаьнакхетаршна а, цхьалхечу предложенешна а синтаксически анализ йан; чолхечу предложенешна пунктуационни анализ йан (Ӏамийнчун барамехь); тайп-тайпана меттан анализ кхочушйарехь а, къамел дарехь а синтаксисах, пунктуацех долчу хаарех пайдаэца.

Чолхейовлаза йолу цхьалхе предложенеш йовза; цхьанатайпанчу меженашца чолхейевлла цхьалхе предложенеш, цхьанатайпанчу меженашца йукъара дош долу а, тӀедерзарца йолу а предложенеш а чулоцуш; аларан Ӏалашоне хьаьжжина (дийцаран, тӀедожоран, хаттаран), эмоцин билгалоне хьаьжжина (айдаран, айдаран йоцу), грамматически лардийн масалле хьаьжжина (цхьалхе, чолхе), коьртаза меженаш хиларе хьаьжжина (йаьржина, йаржаза), предложенеш йовза; предложенин коьрта а (грамматически лард), коьртаза а меженаш къасто (Ӏамийнчун барамехь).

Диалогически а, монологически а къамелехь, кехат тӀехь, дӀакхайкхорехь, и.д.кх. тӀедерзарх пайдаэца. Предложенехь тӀедерзар а, подлежащи а вовшах къасто. Сацаран хьаьркаш хӀитторах кхето.

ТӀедерзарца, цхьанатайпанчу меженашца, цхьанатайпанчу меженашца йукъара дош долчу предложенешкахь; ма-дарра къамелаца йолчу предложенешкахь; хуттургаш йолчу а, хуттургаш йоцчу а уьйраца дозуш долчу дакъойх лаьттаху чолхечу предложенешкахь сацаран хьаьркаш хӀитторан пунктуационни норманаш йозанехь ларйан; йозанехь диалог кечйан.

6 КЛАСС

Маттах лаьцна йукъара хаамаш

Нохчийн Республикин пачхьалкхан мотт а, нохчийн историн, культурын синьобздангалле кхачоран гӀирс а санна нохчийн матто дечу гӀуллакхан башхалонаш билгалйаха.

Нохчийн литературин маттах лаьцна кхетам хила.

Мотт а, къамел а

Дахарехъ биначу тидабийн, Илманан-дешаран, исбаъхъаллин, Илманан-кхетаме йолу литература йешаран буха тІехъ барамехъ 6 предложенел кІезиг доцу барта монологически аларш хІитто (монолог-суртхІоттор, монолог-дийцар, монолог-ойлайар); лингвистически темина болчу хаамца къамел дан.

Барамехъ 4 репликел кІезиг йоцчу диалогехъ (гІуллакх дан дагадаийтар, вовшех дагабовлар) дакъалаца.

Къамелан тайп-тайпанчу функционални-маъІинин тайпанийн Илманан-дешаран, исбаъхъаллин тексташка ладогІаран тайп-тайпана кепаш карайерзо: харжаман, довзийтаран, дуъхенгара. Йешаран тайп-тайпана кепаш карайерзо: хъажаран, довзийтаран, Іаморан, лехаман.

Барамехъ 100 дашал кІезиг йоцу ладогІна йа йешна текст барта схъаййца.

Барамехъ 160 дашал кІезиг йоцчу ладогІначу а, йешначу а къамелан тайп-тайпанчу функционални-маъІинин тайпанийн Илманан-дешаран, исбаъхъаллин текстийн чулацамах кхета: барта а, йозанехъ а текстан тема а, коърта ойла а билгалйаккха; текстан чулацамца догІу хаттарш хІитто а, царна жопаш дала а; барта къамелехъ а, йозанан кепехъ къамелан тайп-тайпанчу функционални-маъІинин тайпанийн йешначу Илманан-дешаран, исбаъхъаллин текстийн чулацам ма-барра а, бацбина а бовзийта (ма-дарра схъадийцарехъ йуъхъанцарчу текстан барам барам 130 дашал кІезиг хила ца беза; дацдинчу схъадийцарехъ –135 дашал кІезиг хила ца беза).

Къамелан хъелашка хъаьжжина, лексически гІирсаш къасто; шен а, кхечун а къамелан мах хадо, нийсачу а, догІуш долчу а, исбаъхъаллин а дешнех пайдаэцаре терра; маъІинийн дошамех пайдаэца.

Йозанехъ а, барта къамелехъ а вайзаманан нохчийн литературин меттан норманаш ларйан, цу йукъахъ 90 – 100 дешан барам болу текст тІера схъайазйеш а; 15 – 20 дашах лаьтта дешнийн диктант йазйеш а, хъалха Іамийна нийсайазйаран бакъонаш ларйеш хІоттийначу 90 – 100 дешан барам болчу йозучу текстан буха тІехъ диктант йазйеш а; барта къамелехъ а, йозанехъ а къамелан обздангалла ларйан.

Текст

Текстан анализ йан, цуьнан коъртачу билгалонашца йогІуш; иза къамелан функционални-маъІинин тайпа хиларе хъаьжжина.

Къамелан тайп-тайпанчу функционални-маъІинин тайпанийн текстийн башхалонаш билгалйаха; къамелан тайпа санна суртхІотторан башхалонаш билгалйаха (адаман куьцан, хІусаман, Іаламан, меттиган, даран суртхІоттор).

Текстехъ предложенеш вовшахтосу гІирсаш гучубаха.

Тайп-тайпанчу кепийн анализ кхочушйарехъ а, къамел дарехъ а къамелан функционални-маъІинин тайпанех долчу хаарех пайдаэца; шен текст кхолларехъ текстан коъртачу билгалонех долчу хаарех пайдаэца.

Текстан, цуьнан композиционни башхаллийн маъІинин анализ йан, микротемийн а, абзацийн а масалла къасто.

Къамелан тайп-тайпана функционални-маъІинин тайпанийн тексташ кхолла (дийцар, адаман куьцан, хІусаман, Іаламан, меттиган, даран суртхІоттор), книгаш йешарехъ, дахарехъ зеделлачунна, исбаъхъаллин кхоллараллина тІе а тевжаш (цу йукъахъ барамехъ 5 йа цул сов предложенел кІезиг йоцу сочиненеш-миниатюрал а; сочиненин функционални

тайпанца а, жанраца а, темин башхаллица а йогІуш, барамехъ 80 дашал

кӀезиг йоцу классехь йазйеш йолу сочиненеш а).

Текстан хаамаш хийцаран хаарш карадерзо: кхин дӀа текстан чулацам барта а, йозанан а кепехь йухаметтахӀотторан Ӏалашонца йешначу текстан план хӀотто (цхьалхе, чолхе; цӀеран, хаттаран); ладогӀначу а, йешначу а текстехь коьрта а, коьртаза а хаам гучубаккха; тайп-тайпанчу хьостанашкара, цу йукъахь лингвистически дошамашкара а, справочни литературера а, хаам схьахаржа а, дешаран гӀуллакхдарехь цунах пайдаэца а.

Йеллачу темина презентацин кепехь хаам схьагайта.

ЛадогӀначу йа йешначу Ӏилманан-дешаран текстан чулацам таблицин, схемин кепехь схьагайта; таблицин, схемин чулацам текстан кепехь схьагайта.

Вайзаманан нохчийн литературин меттан норманаш йовзарна тӀе а тевжаш, шен тексташ тайан.

Меттан функционални тайпанаш

Къамелан гӀуллакхан стилан, къамелан Ӏилманан стилан башхалонаш билгалйаха; Ӏилманан хаам а, дошаман статья а хӀотторан лехамаш бийца; меттан а, жанрийн а тайп-тайпанчу функционални тайпанех йолчу тексташна анализ йан (дийцар, дӀахьедар, расписка; дошаман статья, Ӏилманан хаам).

Тайп-тайпанчу кепийн меттан анализ кхочушйарехь а, къамел дарехь а гӀуллакхан, Ӏилманан стилех долчу хаарех пайдаэца.

МЕТТАН СИСТЕМА

Морфологи. Къамелан оьздангалла. Орфографи

Морфологин коьрта кхетамаш бовза. Къамелан дакъойн ладаме билгалонаш хаа. Коьрта къамелан дакъош а, церан кепаш а йовза.

Билгалдош

Билгалдешан йукъара грамматически маӀна, морфологически билгалонаш, синтаксически гӀуллакх къасто; къамелехь цо дечу гӀуллакхах кхето; маӀне а, грамматически билгалонашка хьаьжжина, билгалдешан мухаллин, йукъаметтигаллин тайпанаш къасто.

Цхьаллин а, дукхаллин а терахьехь долчу билгалдешнийн дожарийн чаккхенаш нийса ала а, йазйан а. Йеллачу морфологически билгалонашка хьаьжжина, билгалдешнаш тайпанашка декъа.

Мухаллин билгалдешнийн даржаш нийса кхолла.

Билгалдешнаш терахьашца а, классашца а хийца.

1-, 2-чуй легарехь долчу билгалдешнийн оьшуш йолу дожаран кеп, контекстаца хила ма-йеззара, нийса кхолла а, къамелехь цунах пайдаэца а.

Билгалдешнийн дошкхолладаларан норманаш, билгалдешнийн аларан норманаш ларйан.

Билгалдешнашна морфологически къастам бан.

Терахьдош

Терахьдешан йукъара грамматически маӀна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш къасто. Масаллин маӀна долчу кхечу къамелан дакъойн дешнех терахьдешнаш къасто. Масаллин а, дакъойн а терахьдешнаш нийса ала а, йаздан а; къамелехь царах тайп-тайпанчу дожарийн кепехь пайдаэца. Рогааллин а, гулдаран а терахьдешнех къамелехь нийса пайдаэца.

ХЮоттаме хъаьжжина, терахъдешнийн тайпанаш къасто.

Терахъдешнаш легадан хаа а, церан легаран, дошкхолладаларан, синтаксически функцийн башхаллаш билгалйаха а; Илманан тексташкахъ, гІуллакхан къамелехъ терахъдешнех пайдаэцаран башхаллаш, къамелехъ цара дечу гІуллакхан башхалонаш билгалйаха.

Терахъдешнийн нийсайаздаран норманаш ларйан.

Терахъдешнашна морфологически къастам бан.

Оьрсийн маттаца дуьстича, нохчийн маттахъ терахъдешан башхаллех кхета.

Церметдош

Церметдешнаш довза; йукъара грамматически маьІна къасто; цІерметдешнийн тайпанаш къасто; цІерметдешнаш легадан хаа; церан легаран, дошкхолладаларан, синтаксически функцийн, къамелехъ цара дечу гІуллакхан башхаллаш билгалйаха.

Йеллачу морфологически билгалонашка хъаьжжина, цІерметдешнаш тайпанашка декъа.

Церниг а, лач а дожаршкахъ йаххьийн цІерметдешнийн масалш дало. Предложенешкахъ дацаран а, къастамза а цІерметдешнех пайдаэца.

ЦІерметдешнашна морфологически къастам бан.

Литературин меттан стилаш а, нийсайаздаран норманаш а ларйеш, предложенешкахъ цІерметдешнех пайдаэца хаа.

Хандош

Хандешан йукъара грамматически маьІна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш къасто; къамелехъ цо дечу гІуллакхах кхето.

Хандешан инфинитиван (билгалзачу кепан) грамматически билгалонаш йийца, цуьнан лард схъакъасто.

Грамматически билгалонашка а, маьІне а хъаьжжина, карарчу, йаханчу, йогІучу хенан хандешнаш къасто. Карарчу хенан хандешнийн нийсайаздаран норманаш ларйан; йаханчу хенан кепаш нийса кхолла а, йазйан а. ЙогІучу хенан кепаш нийса кхолла а, йазйан а.

Хандешан цхьаллин а, дукхазаллин а кепаш къасто.

Терахъашца а, классан гайтамашца а хийцалуш долчу хандешнех предложенешкахъ пайдаэца.

Хандешнашна морфологически къастам бан (Іамийнчун барамехъ).

7 КЛАСС

Маттах лаьцна йукъара кхетам

Кхуьуш болчу хиламах санна маттах кхетам хила. Къоман меттан а, культурин а, историн а уьйрах кхета (масалш дало).

Мотт а, къамел а

Тидамийн, шен битамийн, Илманан-дешаран, исбаьхьаллин, Илманан-кхетаме литература йешаран буха тІехъ барамехъ 7 предложенел кІезиг доцу барта монологически аларш хІитто (монолог-суртхІоттор, монолог-ойлайар, монолог-дийцар); Илманан хаамах лаьцна къамел дан.

Лингвистически теманашна а (Іамийнчун барамехъ), дахарехъ биначу тидамийн буха тІехъ йолчу теманашна а барамехъ 5 репликел кІезиг йоцчу диалогехъ дакъалаца.

Диалоган тайп-тайпана кепаш карайерзо: диалог – хаамах жоп дехар, диалог – хаам бар.

Къамелан тайп-тайпанчу функционални-маџнин тайпанийн публицистикин тексташка ладогIаран тайп-тайпана кепаш карайерзо (харжаман, довзийтаран, дуьхенгара).

Йешаран тайп-тайпана кепаш карайерзо: хьажаран, Iаморан, довзийтаран, лехаман.

Барамехь 110 дашал кIезиг йоцу ладогIна йа йешна текст барта схьайийца хаа.

Барамехь 190 дашал кIезиг йоцчу ладогIначу а, йешначу а публицистикин текстийн (ойлайар-тIечIагIдар, ойлайар-кхетор, ойлайар-дийцар) чулацамах кхета: барта а, йозанехь а текстан тема а, коьрта оила а билгалйаккха; текстан чулацамца догIу хаттарш хIитто а, царна жобпаш дала а; барта а, йозанан кепехь а ладогIначу публицистикин текстийн чулацам ма-барра а, бацбина а, хоржуш а бовзийта (ма-дарра схьадийцарехь

йуьхьанцарчу текстан барам 170 дашал кIезиг хила ца беза; дацдинчу а, харжаман а схьадийцарехь – 180 дашал кIезиг хила ца беза).

Iалашоне а, теме а, коммуникативни дагалацаме а хьаьжжина алар кхоллархьама, меттан гIирсаш нийса къасто.

Йозанехь а, барта къамелехь а вайзаманан нохчийн литературин меттан норманаш ларйан, цу йукьахь 100 – 110 дешан барам болу текст тIера схьайазйеш а; 20 – 25 дешан барам болу дешнийн диктант йазйеш а; хьалха Iамийна нийсайазйаран бакьонаш ларйеш хIоттийначу 100 – 110 дешан барам болчу йозучу текстан буха тIехь диктант йазйеш а; йозанехь къамелан оздангаллин бакьонаш ларйан.

Текст

Текстан анализ йан, цуьнан коьртачу билгалонашца йогIуш; текстан дIахIоттам а, абзацашка йекъаран башхаллаш а, текстера меттан суртхIотторан гIирсаш а гучубаха.

Текстан маџнин а, цуьнан композиционни башхаллийн а анализ йан, микротемийн а, абзацийн а масалла къасто.

Текстан предложенийн, дакъойн уййран лексически а, грамматически а гIирсаш гучубаха.

Дахарехь, книгаш йешарехь зеделлачунна, исбаьхьаллин кхоллараллина тIе а тевжаш, къамелан тайп-тайпана функционални-маџнин тайпанийн тексташ кхолла (цу йукьахь барамехь 6 йа цул сов предложенел кIезиг йоцу сочиненеш-миниатюраш; сочиненин стилаца а, жанраца а, темин башхаллица а йогIуш, барамехь 120 дашал кIезиг йоцу классехь йазйеш йолу сочиненеш).

Текстан хаамаш хийцаран хаарш карадерзо: кхин дIа текстан чулацам барта а, йозанан а кепехь йухаметтахIотторан Iалашонца йешначу текстан план хIотто (цхьалхе, чолхе; цIеран, хаттаран, тезисан); текстехь коьрта а, коьртаза а хаам гучубаккха; дийцархочун йуьхь хуьйцуш, текстан чулацам схьабийца; текстан хаамаш хийцаран кепех пайдаэца; тайп-тайпанчу хьостанашкара, цу йукьахь лингвистически дошамашкара а, справочни литературера а, хаам схьахаржа а, дешаран гIуллакхехь цунах пайдаэца а.

Йеллачу темехула болу хаам презентацин кепехь схьагайта.

Iилманан-дешаран текстан чулацам таблицин, схемин кепехь схьагайта; таблицин, схемин чулацам текстан кепехь схьагайта.

Тексташ тайан: йуьхьанцара а, тайина а тексташ дуьхь-дуьхьал хIитто; вайзаманан нохчийн литературин меттан норманаш хаарна тIе а тевжаш, шен тексташ, церан чулацам а, кепаш а кхачае йалоран Iалашонца, тайан.

Меттан функционални тайпанаш

Меттан функционални тайпанийн башхалонаш билгалйаха: буьйцу мотт а, функционални стилаш а (Илманан, публицистикин, гIуллакхан), исбаьхьаллин литературин мотт.

Публицистикин стилаш а (цу йукъахь пайдаэцаран гуо а, функцеш а), публицистикин стилехь йолчу тексташкахь меттан суртхIотторан гIирсех пайдаэцаран а, публицистикин стилехь тексташ хIитторан норманийн а башхалаш, жанрийн башхалаш (интервью, репортаж, йоза) билгалйаха.

Интервьюн, репортажан, йозанан жанрехь публицистикин стилаш тексташ кхолла; гIуллакхан кехаташ кечдан.

Публицистикин стилаш тексташ хIитторан норманаш хаа.

ГIуллакхан стилаш башхалаш билгалйаха (цу йукъахь пайдаэцаран гуо, функцеш, меттан башхалаш).

Тайп-тайпанчу кепийн меттан анализ кхочушйарехь а, кьамел дарехь а меттан функционални тайпанех долчу хаарех пайдаэца.

МЕТТАН СИСТЕМА

Морфологи. Кьамелан оьздангалла

Коьрта а, гIуллакхан а кьамелан дакьойн дешнаш кьасто, Хандешан йукъара грамматически маьIна, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш кьасто.

Коьртачу кьамелан дакьойн дешнийн морфологически анализ йан.

Хандош

Хандош кьамелан дакьа санна билгалдаккха, шен маьIне а, грамматически билгалонашка а хьаьжжина; цуьнан синтаксически гIуллакх кьасто.

Хандешан спряженеш билгалйаха, хандешнаш спряженешца хийца хаа.

Кхечуьнга довлу а, ца довлу а хандешнаш довза.

Билгала, бехкаман, лааран, тIедожоран саттамашкахь долу хандешнаш каро а, билгалдаха а, кьамелехь царах нийса пайдаэца а; тIедожоран саттамехь хандашца долу аларш интонација нийса кечдан.

Хандешан латтабийн а, хаттаран а кепаш кьасто хаа; оьрсийн маттаца дуьстича, нохчийн маттахь хандешан башхаллех кхета.

Хандешнашца дацаран дакьалгаш (**ца, ма**) нийсайаздаран бакьонах пайдаэца.

Хандешнашна морфологически кьастам бан.

Причасти

Хандешан кепан санна причастин башхалонаш билгалйаха. Причастехь хандешан а, билгалдешан а билгалонаш кьасто.

Причастеш легайан. Карарчу а, йаханчу а, йогIучу а хенан причастийн дожарийн чаккхенаш нийсайазйаран а, причастешца **ца** нийсайаздаран а бакьонех пайдаэца.

Лааме а, лаамаза а причастеш кьасто а, кьамелехь царах пайдаэца хаа а.

Причастийн морфологически анализ йан, оцу хаарех кьамелехь пайдаэца.

Причасти дозуш долу дош а долуш, дешнийн цхьаьнакхетарш хIитто.

Причастин карчамаш кхолла.

Причастин карчамца йолчу предложенешкахь нийса сацаран хьаьркаш хИтто.

Причастин карчамашца йолу предложенеш нийсайазйаран карадерзарш кхачаме дало. Предложенехь причастин гІуллакх къасто.

Дешнийн цхьаьнакхетаршкахь (*прич.* + *цІерд.*) бартбаран уьйр нийса къасто.

Деепричасти

Хандешан кепан санна деепричастин башхалонаш билгалйаха. Деепричастехь хандешан а, куцдешан а билгалонаш къасто. Карарчу а, йаханчу а, йогІучу а хенан деепричастеш кхолла.

Къамелехь йогІучохь деепричастех пайдаэца.

Деепричастийн морфологически анализ йан, оцу хаарех къамелехь пайдаэца.

Деепричастин карчам кхолла. Предложенехь деепричастин гІуллакх къасто. Деепричастин карчамехь коьрта дош, деепричастих дозуш долу дешнаш схьакъасто, ткъа иштта деепричастин карчам шех бозуш долу хандош схьалаха; деепричастех къамелехь пайдаэца.

Деепричастешца а, деепричастин карчамашца а предложенеш нийса хИтто.

Деепричастица а, деепричастин карчамца а йолчу предложенешкахь нийса сацаран хьаьркаш хИтто.

Деепричастешца *ца* дакъалг нийсайаздаран бакъонах пайдаэца.

Масдар

Масдар хандешан кеп санна билгалдаккха, шен маьІне а, грамматически билгалонашка хьаьжжина; цуьнан синтаксически гІуллакх къасто.

Предложенешкахь масдарех нийса пайдаэца хаа. Масдаран дожарийн кепаш нийсайазйар кхачаме йало.

Къамелан тайп-тайпанчу кепашка а, стилашка а хьаьжжина, дозучу къамелехь масдаран карчамех пайдаэца.

Масдаран карчамца йолчу предложенехь нийса сацаран хьаьркаш хИтто.

Масдарца *ца* нийсайаздаран бакъонах пайдаэца.

Куцдош

Къамелехь куцдешнаш довза. Куцдешнийн йукъара грамматически маьІна къасто; маьІне хьаьжжина, куцдешнийн тайпанаш къасто; куцдешнаш кхолладаларан, церан синтаксически билгалонийн, къамелехь цо дечу гІуллакхан башхаллаш билгалйаха.

Куцдешнийн даржаш кхолладаларан, куцдешнаш аларан норманаш ларйан.

Куцдешнашна морфологически къастам бан.

Куцдешнаш цхьаьна а, къаьстина а, дефисца а йаздаран бакъонех пайдаэца.

ГІуллакхан къамелан дакъош

ГІуллакхан къамелан дакъойн йукъара билгалонаш йийца; коьрта къамелан дакъойх уьш къаьсташ хиларх кхето.

ДештІаьхье

Къамелехъ дештIаьхъенех пайдаэца, тайп-тайпанчу дожаршкахъ долчу цIердешнашца а, цIерметдешнашца а цхъаьнайогIуш.

МаьIне хъаьжжина, дештIаьхъенийн тайпанаш билгалдаха. ДештIаьхъенаш нийсайазйаран норманаш ларйан.

Хуттург

ГIуллакхан къамелан декъан санна хуттурган башхалонаш билгалйаха; маьIне, хIоттаме хъаьжжина, хуттургийн тайпанаш билгалдаха; предложенин цхъанатайпана меженаш а, чолхечу предложенийн дакъош а вовшахтосу гIирсаш санна текстехъ цо ден гIуллакх довзийта.

Къамелехъ хуттургех пайдаэца, церан маьIне а, стилистикин башхаллашка а хъаьжжина; хуттургаш нийсайазйаран, хуттургашца йолчу чолхечу предложенешкахъ сацаран хъаьркаш хIитторан, **а, йа** хуттургашца йолчу предложенешкахъ сацаран хъаьркаш хIитторан норманаш ларйан.

Хуттургех-синонимех пайдаэца.

Хуттургийн морфологически анализ йан, оцу хаарех къамелехъ пайдаэца.

Дакъалг

ГIуллакхан къамелан декъан санна дакъалган башхалонаш билгалйаха; маьIне хъаьжжина, дакъалгийн тайпанаш билгалдаха; дешан а, текстан а шатайпа маьIна довзийтарехъ, хандешан кепаш кхоллайаларехъ цо ден гIуллакх довзийта; дакъалгашца йолчу предложенийн интонацин башхаллех кхета.

Къамелехъ хуттургех пайдаэца, церан маьIне а, стилистикин билгалоне а хъаьжжина; дакъалгаш нийсайазйаран норманаш ларйан.

Дакъалгийн морфологически анализ йан, оцу хаарех къамелехъ пайдаэца.

Айдардош

Дешнийн шатайпанчу тобанан санна айдардешан башхалонаш билгалйаха; маьIне хъаьжжина, айдардешнийн тайпанаш билгалдаха; къамелехъ айдардешан гIуллакх довзийта. Азтардаран дешнийн башхаллаш а, къамелехъ, исбаьхьаллин литературехъ царах пайдаэцар а билгалдаккха.

Айдардешнийн морфологически анализ йан, оцу хаарех къамелехъ пайдаэца.

Айдардешнашца йолчу предложенешкахъ сацаран хъаьркаш хIитторан норманаш ларйан.

8 КЛАСС

Маттах лаьцна йукъара кхетам

Кавказан къаьмнийн меттанех цхъаннах санна нохчийн маттах кхетам хила.

Мотт а, къамел а

Дахарехъ биначу тидамийн, шен битамийн, Илманан-дешаран, исбаьхьаллин, Илманан-кхетаме йолу, публицистикин литература йешаран буха тIехъ барамехъ 8 предложенелкIезиг доцу барта монологически аларш хIитто (монолог-суртхIоттор, монолог-ойлайар, монолог-дийцар); Илманан хаамах лаьцна къамел дан.

Лингвистически теманашна а (Iамийнчун барамехъ), дахарехъ биначу тидамийн буха тIехъ йолчу теманашна а барамехъ 6 репликел кIезиг йоцчу

диалогехъ дакъалаца.

Къамелан тайп-тайпанчу функционални-маџин тайпанийн Илманан-дешаран, исбаъхъаллин, публицистичин тексташка ладогІаран тайп-тайпана кепаш (харжаман, довзийтаран, дуьхенгара) карайерзо.

Йешаран тайп-тайпана кепаш карайерзо: хъажаран, довзийтаран, Іаморан, лехаман.

Барамехъ 120 дашал кІезиг йоцу йешна йа ладогІна текст барта схъайийца.

Барамехъ 230 дашал кІезиг йоцчу къамелан тайп-тайпанчу функционални-маџин тайпанийн йешначу а, ладогІначу а Илманан-дешаран, исбаъхъаллин, публицистичин текстийн чулацамах кхета: къамелан тайп-тайпанчу функционални-маџин тайпанийн йешначу а, ладогІначу а Илманан-дешаран, исбаъхъаллин, публицистичин текстийн чулацам ма-барра, бацбина, хоржуш барта а, йозанан а кепехъ схъабийца; (ма-дарра схъадийцарехъ йуьхъанцарчу текстан барам 210 дашал кІезиг хила ца беза; дацдина а, харжаман а схъадийцарехъ – 230 дашал кІезиг хила ца беза).

Іалашоне а, теме а, коммуникативни дагалацаме а хъаьжжина алар кхоллархъама, меттан гІирсаш къасто.

Йозанехъ а, барта къамелехъ а вайзаманан нохчийн литературин меттан норманаш ларйан, цу йукъахъ 110 – 120 дешан барам болу текст тІера схъайазйеш а; 25 – 30 дешан барам болу дешнийн диктант йазйеш а; хъалха Іамийна нийсайазйаран бакъонаш ларйеш хІоттийнчу 110 – 120 дешан барам болчу йозучу текстан буха тІехъ диктант йазйеш а; йозанехъ къамелан оздангаллин бакъонаш ларйан; къамелехъ бІаьцах а, уьшарех а пайдаэцаран башхаллех кхета; къамелан оздангаллин барам къоман башхаллашца боьзна хиларх кхето; барта къамелехъ а, йозанехъ а нохчийн къамелан оздангаллин бакъонаш ларйан.

Текст

Текстан анализ йан, цуьнан коьртачу билгалонашца йогІуш: темица, коьртачу ойланца, предложенийн грамматически уьйраца, маџин цхъааллица, гІеххъа йуьзна хиларца; текстехъ предложенеш вовшахтосу некъаш а, гІирсаш а гайта; текстан анализ йан, къамелан функционални-маџин тайпанан текст хиларе хъаьжжина; текстехъ меттан суртхІотторан гІирсаш талла.

Къамелан тайп-тайпанчу функционални-маџин тайпанийн тексташ йовза; меттан а, жанрийн а тайп-тайпанчу функционални тайпанийн тексташ талла; меттан тайп-тайпана анализ кхочушйарехъ а, къамелехъ а оцу хаарех пайдаэца.

Дахарехъ, книгаш йешарехъ зеделлачунна, исбаъхъаллин кхоллараллина тІе а тевжаш, къамелан тайп-тайпана функционални-маџин тайпанийн тексташ кхолла(цу йукъахъ барамехъ 7 йа цул сов предложенел кІезиг йоцу сочиненеш-миниатюраш; сочиненин стилаца а, жанраца а, темин башхаллица а йогІуш, барамехъ 160 дашал кІезиг йоцу классехъ йазйеш йолу сочиненеш).

Текстан хаамаш хийцаран хаарш карадерзо: тезисаш, конспект кхолла; тайп-тайпанчу хьостанашкара, цу йукъахъ лингвистически дошамашкара а, справочни литературера а, хаам схъахаржа, дешаран гІуллакхехъ цунах пайдаэца.

Йеллачу темехула болу хаам презентацин кепехъ схъагайта.

ЛадогІначу йа йешначу Илманан-дешаран текстан чулацам таблицин, схемин кепехъ схъагайта; таблицин, схемин чулацам текстан

кепехь схъагайта.

Тексташ тайан: шен/кхечу дешархоша кхоьллина тексташ церан чулацам а, кеп а кхачаме йалоран Iалашонца; йуьхьанцара а, тайина а тексташ дуьхь-дуьхьал хIитто.

Меттан функционални тайпанаш

Гуллакхан стилан а (дIахьедар, кхеторан кехат, автобиографи, характеристика), Илманан стилан а, Илманан стилан коьртачу жанрийн а (реферат, Илманан тема доклад) башхаллаш билгалйаха, текстехь тайп-тайпанчу функционални тайпанийн цхъаьнадар а, текстехь предложенеш вовшахтосу гIирсаш а гучубаха.

Гуллакхан стилан (дIахьедар, кхеторан кехат, автобиографи, характеристика), публицистичин жанрийн тексташ кхолла; гуллакхан кехаташ кечдан.

Iалашоне а, теме а, коммуникативни дагалацаме а хъаьжжина алар кхоллархъама, меттан гIирсаш къасто.

МЕТТАН СИСТЕМА

Синтаксис. Къамелан оьздангалла. Пунктуаци

Синтаксисах лингвистичин декъах санна кхетам хилар.

Дешнийн цхъаьнакхетарш а, предложенеш а синтаксисан дакъош санна довза.

Сацаран хъаьркийн функцеш къасто.

Дешнийн цхъаьнакхетар

Коьртачу дешан морфологически билгалонашка хъаьжжина, дешнийн цхъаьнакхетарш довза: цIеран, хандешан; дешнийн цхъаьнакхетарехь карарчу уьйран тайпа билгалдаккха: бартбар, урхалла, тIетовжар.

Дешнийн цхъаьнакхетарш хIитторан норманех пайдаэца. Урхаллехь а, бартбарехь а дозуш долчу дешан кепаш нийса пайдаэца.

Дешнийн цхъаьнакхетарийн синтаксически анализ йан.

Предложени

Предложенин а, барта, йозанан къамелехь предложени кечйаран гIирсан а коьртачу билгалонийн башхалонаш билгалйаха; сацаран хъаьркийн функцеш къасто.

Аларан Iалашоне, эмоцин билгалоне хъаьжжина, предложенеш йовза, церан интонацин а, маьIнин а башхаллаш, тIедожоран предложенешкахь хьадар гайтаран меттан кепаш билгалйаха; публицистичин стилан тексташкахь риторически айдарх, схъадийцаран хаттаран-жопийн кепех пайдаэца.

Грамматически лардийн масалле хъаьжжина, предложенеш йовза; подлежащин хиларан кепаш, сказуемин тайпанаш а (хандешан цхьалхе, хандешан хIоттаман, цIеран хIоттаман), сказуемин хиларан кепаш а.

Подлежащиний, сказуеминий йукъахь тире йилларан норманех пайдаэца.

Коьрта а, коьртаза а меженаш хиларе хъаьжжина, предложенеш йовза, йуьззина, йуьззина йоцу предложенеш йовза (диалоган къамелехь йуьззина йоцчу предложенех пайдаэцаран, барта къамелехь йуьззина йоцчу предложенин интонаци ларйаран башхаллех кхета).

Предложенин коьртачу меженийн тайпанаш къасто (берта а, бертаза а къастамаш, йуххедиллар къастаман шатайпа кеп санна; нийса а, лач а кхачамаш, латтабийн тайпанаш).

ЦхъанахIоттаман предложенеш, церан грамматически билгалонаш, коърта меженаш билгалйахаран морфологически гIирсаш бовза; цхъанахIоттаман предложенийн тайпанаш къасто (цIеран предложени, билгала-йуьхъан предложени, билгалза-йуьхъан предложени, йукъара-йуьхъан предложени, йуьхъза предложени); цхъанахIоттаман предложенийн а, шинахIоттаман йуьззина йоцчу предложенийн а грамматически башхаллаш билгалйаха; цхъанахIоттаман а, шинахIоттаман а предложенийн синтаксически тера догIург гучудахкха; къамелехь цхъанахIоттаман предложенеш пайдаэцаран башхаллех кхета; *xIaъ, xIan-xIa* дешнашца йолчу предложенийн грамматически а, пунктуационни а, интонацин а башхаллаш билгалйаха.

Предложениян цхъанатайпанчу меженийн а, уьш вовшахтосучу гIирсийн а (хуттургаш йолу а, хуттургаш йоцу а уьйр) билгалонийн башхалонаш билгалйаха; цхъанатайпана а, цхъанатайпана боцу а къастамаш бовза; цхъанатайпанчу меженашца йукъара дешнаш схъакаро; тайп-тайпанчу кепара йолу цхъанатайпана меженаш цхъаьнайалорах къамелехь пайдаэцаран башхаллех кхета.

Цхъанатайпанчу меженашца йукъара дош долчу предложенешкахь сацаран хъаьркаш а, йух-йуха йалочу *а, йа* хуттургашца йозучу цхъанатайпанчу меженашца йолчу предложенешкахь сацаран хъаьркаш а хIитторан норманехпайдаэца.

Чолхейовлаза цхъалхе предложенеш йовза, цу йукъахь цхъанатайпана боцчу къастамашца йолу предложенеш а; цхъанатайпанчу меженашца чолхейевлла цхъалхе предложенеш, цхъанатайпанчу меженашца йукъара дош долу предложенеш а, шакъаьстинчу меженашца а, тIедерзарца а, йукъадало дешнашца а, йукъахIитто конструкцешца а, айдардешнашца а чолхейевлла предложенеш а чулоцущ.

Предложениян шакъаьстинчу меженийн тайпанаш къасто, бертачу а, бертазчу а къастамийн (цу йукъахь йуххедиллар а), латтамийн, латтаман дурсийн шакъастаран норманех пайдаэца. Дустаран карчамца йолчу предложенешкахь сацаран хъаьркаш хIитторан норманех а; бертачу а, бертазчу а къастамийн (цу йукъахь йуххедиллар а), латтамийн, латтаман дурсийн

шакъастаран норманех а; йукъайалочу а, йукъахIитточу а конструкцешца, тIедерзаршца, айдардешнашца йолчу предложенешкахь сацаран хъаьркаш хIитторан норманех а пайдаэца.

Диалоган а, монологан а къамелехь, кехат йаздарехь, дIакхайкхорехь, и.д.кх. тIедерзарх пайдаэца.

Йукъайало а, йукъахIитто а конструкцеш къасто; йукъайалочу а, йукъахIитточу а конструкцешца, тIедерзаршца, айдардешнашца йолчу предложенеш къамелехь пайдаэцаран башхаллех кхета, цара дечу гIуллакхах кхета; предложенин меженеш тера догIуш долу йукъадало дешнаш, дешнийн цхъаьнакхетарш гучудаха.

Йукъадало дешнашца, предложенешца йукъахIитточу конструкцешца а, тIедерзаршца а (даьржинчу а, даржазчу а), айдардешнашца а йолу предложенеш хIитторан норманех пайдаэца.

Тешна хилар, тайп-тайпана синхаамаш, мах хадор, тидам тIебахийтар, и.д.кх. гайтархъама, къамелехь йукъадалочу дешнех пайдаэца.

Йукъадалочу дешнашца, йукъахIитточу конструкцешца йолчу предложенешкахь интонаци а, пунктуаци а ларйан.

Предложенешна синтаксически а, пунктуационни а анализ йан.

Ма-дарра а, лач а къамел

Ма-дарра а, лач а къамел довза; ма-дарра а, лач а къамелаца йолчу

предложенияйн цхьаьнадогIург гучудаккха.

Диалог, цитаташ, ма-дарра къамелаца йолу предложенеш а нийса кечйан.

Цитаташ йало а, алар йукъа цитаташ йалоран тайп-тайпанчу кепех пайдаэца а хаа.

Ма-дарра а, лач а къамелаца предложенеш хIитторан, цитаташ йалоран бакъонех пайдаэца.

Ма-дарра а, лач а къамелаца йолчу предложенешкахь, цитаташ йалорехь сацаран хьаьркаш хIитторан бакъонех пайдаэца.

9 КЛАСС

Маттах лаьцна йукъара кхетам

Адаман, республикин, йукъараллин дахарехь а нохчийн матто кхочушдечу гIуллакхах кхеташ хила; нохчийн меттан чохьарчу а, арахьарчу а функцех кхета а, царах лаьцна дийца хаа а.

Мотт а, къамел а

Тидамийн, шен битамийн, Илманан-дешаран, исбаьхьаллин, Илманан-кхетаме йолу литература йешаран буха тIехь барамехь 80 дашал кIезиг доцу барта монологически аларш хIитто:

монолог-хаам, монолог-суртхIоттор, монолог-ойлайар, монолог-дийцар; Илманан хаамах лаьцна къамел дан.

Дахаран, Илманан-дешаран (цу йукъахь лингвистически а), теманашна диалогически а, полилогически а къамел дарехь (гIуллакх дан дагадаийтар, вовшех дагавалар, хаамах жоп дехар, хаам бар) дакъалаца (барам 6 репликел кIезиг хила ца беза).

Къамелан тайп-тайпанчу функционални-маьIнин тайпанийн Илманан-дешаран, исбаьхьаллин, публицистичин тексташка ладогIаран тайп-тайпана кепаш карайерзо (харжаман, довзийтаран, дуьхенгара).

Йешаран тайп-тайпана кепаш карайерзо: хьажаран, Iаморан, довзийтаран, лехаман.

Барамехь 130 дашал кIезиг йоцу йешна йа ладоьгIна текст барта схьайийца.

Барамехь 280 дашал кIезиг йоцчу къамелан тайп-тайпанчу функционални-маьIнин тайпанийн ладоьгIначу а, йешначу а Илманан-дешаран, исбаьхьаллин, публицистичин текстийн чулацамах кхета: къамелан тайп-тайпанчу функционални-маьIнин тайпанийн ладоьгIначу а, йешначу а Илманан-дешаран, исбаьхьаллин, публицистичин текстийн чулацама барра, бацбина, хоржуш барта а, йозанан а кепехь схьабийца; (ма-дарра схьадийцарехь йуьхьанцарчу текстан барам 250 дашал кIезиг хила ца беза; дацдина а, харжаман а схьадийцарехь – 270 дашал кIезиг хила ца беза).

Iалашоне а, теме а, коммуникативни дагалацаме а хьаьжжина алар кхоллархьама, меттан гIирсаш къасто.

Йозанехь а, барта къамелехь а вайзаманан нохчийн литературин меттан норманаш ларйан, цу йукъахь 120 – 130 дешан барам болу текст тIера схьайазйеш а; 30 – 35 дешан барам болу дешнийн диктант йазйеш а; хьалха Iамийна нийсайазйаран бакъонаш ларйеш хIоттийнчу 120 – 130 дешан

барам болчу йозучу текстан буха тIехь диктант йазйеш а.

Текст

Текстан анализ йан: текстан коьрта тема а, ойла а къасто а, царах кхето

а; текстан коърта тема йа ойла гойтуш йолу цѣ харжа.

Текстан къамелан функционални-маѣнин тайпа къасто.

Текстехъ тайпаналлин дакъош схъакаро – суртхІоттор, дийцар, ойлайар-тѣчІагІдар, мах хадоран аларш.

Текстан чулацам билгалбаккха, цуьнан цІаре, коърта маѣна чулоцучу дешнашка, дІадолоре йа дерзоре хъаьжжина.

Тайп-тайпанчу жанрашкахъ йолчу текстийн къастаман билгалонаш гучуйаха.

Текстан буха тІехъ алар кхолла: йешначуьнца йа ладоьгІначуьнца шен йолу йукъаметтиг барта а, йозанан а кепехъ схъагайта.

Дахарехъ, книгаш йешарехъ зеделлачунна, исбаьхъаллин произведенешна тІе а тевжаш, тексташ кхолла (цу йукъахъ барамехъ 8 йа цул сов предложенех лаьтташ йолу а, йа барамехъ 6 – 7 чолхе дІахІоттам болчу предложенел кІезиг йоцу а сочиненеш-миниатюраш, нагахъ оцу бараме тема схъа- йелла а, коърта ойла схъагайта а таро хилийтахъ); сочиненин стилаца а, жанраца а, темин башхаллица а йогІуш, барамехъ 220 дашал кІезиг йоцу классехъ йазйеш йолу сочиненеш.

Текстан хаамаш хийцаран хаарш карадерзо: текстехъ коърта а, коъртаза а хаамаш билгалбаха; тайп-тайпанчу хьостанашкара, цу йукъахъ лингвистически дошамашкара а, справочни литературера а, хаам схъахаржа, дешаран гІуллакхехъ цунах пайдаэца.

Йеллачу темехула болу хаам презентацин кепехъ схъагайта.

ЛадоьгІначу йа йешначу Илманан-дешаран текстан чулацам таблицин, схемин кепехъ схъагайта; таблицин, схемин чулацам текстан кепехъ схъагайта.

Шен/кхечу дешархоша кхоьллина тексташ тайан, церан чулацам кхачаме балоран Іалашонца (бакъ йолу материал таллар, текстан йуьхъанцара маѣнин анализ – маѣнин цхъаалла, дозуш хилар, хаам хилар).

Меттан функционални тайпанаш

Илманан стилаца богІуш болчу меттан гІирсийн, пайдаэцаран гуонан, гІуллакхийн, къамел даран тайпаналлин хъелийн, къамелан хьесапийн, исбаьхъаллин литературин меттан коъртачу башхаллийн, исбаьхъаллин произведенехъ буьйцучу меттан а, тайп-тайпанчу функционални стилийн а элементаш цхъаьнайалоран башхалонаш билгалйаха.

Къамелан тайп-тайпана функционални-маѣнин тайпанийн башхалонаш билгалйаха, цхъана текстехъ церан цхъаьнадаран башхаллех кхета; къамелан тайп-тайпанчу функционални-маѣнин тайпанех, меттан функционални тайпанех йолчу тексташкахъ меттан суртхІотторан гІирсех пайдаэцаран башхаллех кхета.

Шен текст кхолларехъ къамелан тайп-тайпанчу функционални-маѣнин тайпанех, меттан функционални тайпанех йолу тексташ хІитторан норманех а, конспект, тезисаш хІитторан, реферат йазйаран норманех а пайдаэца.

Конспект, тезисаш хІитто, рецензи, реферат йазйан.

Коммуникативни лехамашца а, меттан нийса хиларца а цхъаьнадогІуш долу шен а, кхечеран а тайп-тайпана функционални хъажам болчу къамелан аларийн мах хадо; къамелан кхачамбацарш нисдан, текст тайан. Исбаьхъаллин литературин меттан къастаман башхаллаш меттан кхечу функционални тайпанашца йустарца гучуйаха. Йовза метафора, олицетворени, эпитет, гипербола, дустар, и.д.кх.

МЕТТАН СИСТЕМА

Синтаксис. Къамелан обздангалла. Пунктуаци

Чолхе предложени

Чолхечу предложенин дакъошна йукъа синтаксически уйр тосу коьрта гIирсаш гучубаха.

Тайп-тайпанчу уйрашца йолу чолхе предложенеш, хуттургаш йоцу а, хуттургаш йолу а (чолхе-цхъаьнакхетта, чолхе-караара) предложенеш йовза.

Чолхе-цхъаьнакхетта предложени

Чолхе-цхъаьнакхеттачу предложенин, цуьнан хIоттаман, чолхечу предложенин дакъойн маьIнин, дIахIоттаман, интонацин цхъааллин башхалонаш билгалйаха.

Чолхе-цхъаьнакхеттачу предложенин дакъошна йукъара маьIнин йукъаметтигаш, дакъошна йукъахь тайп-тайпана маьIнин уйраш йолчу чолхе-цхъаьнакхеттачу предложенийн интонацин башхаллаш гучуйаха.

Къамелехь чолхе-цхъаьнакхеттачу предложенех пайдаэцаран башхаллех кхета.

Чолхе-цхъаьнакхетта предложени хIотторан коьртачу норманех кхета.

Чолхе-цхъаьнакхетта предложени а, цхъанатайпанчу меженашца йолу цхъалхе предложени а грамматически тера йогIуш хиларх кхета; къамелехь йогIуш йолчу конструкторех пайдаэца.

Чолхе-цхъаьнакхеттачу предложенешна синтаксически а, пунктуационни анализ йан.

Чолхе-цхъаьнакхеттачу предложенешкахь сацаран хьаьркаш хIитторан норманех пайдаэца.

Чолхе-караара предложени

Чолхе-караара предложени йовза, предложенин коьрта а, тIетуху а дакъош а, чолхе-караарчу предложенин дакъош вовшахтосу гIирсаш а къасто.

Караара хуттургаш а, хуттургийн дешнаш а довза.

Коьртачу а, тIетухучу а дакъошна йукъарчу маьIнин башхаллашка, дIахIоттаме, уйран синтаксически гIирсашка хьаьжжина, чолхе-караарчу предложенийн тайпанаш довза; цера хIоттаман башхаллаш гучуйаха.

Масех тIетухучуьнца йолу чолхе-караара предложенеш, тIетухучу декъаца (къастаман, кхачаман, латтабийн) йолу чолхе-караара предложенеш билгалйаха.

Чолхе-караара предложенеш а, шакъаьстинчу меженашца йолу цхъалхе предложенеш а грамматически тера йогIуш хиларх кхета; къамелехь йогIуш йолчу конструкторех пайдаэца.

Чолхе-караарчу предложенех цхъалхе предложенеш йан а, цхъалхечу предложенех чолхе предложенеш йан а, маьIна а ца хуьйцуш.

Чолхе-караара предложени хIотторан коьртачу норманех а, къамелехь чолхе-караарчу предложенех пайдаэцаран башхаллех а кхета.

Чолхе-караарчу предложенешна синтаксически а, пунктуационни а анализ йан.

Чолхе-караара предложенеш хIитторан а, цу предложенешкахь сацаран хьаьркаш хIитторан а норманех пайдаэца.

Хуттургаш йоцу чолхе предложени

Хуттургаш йоцу чолхечу предложенин дакъошна йукъарчу маьIнин йукъаметтигийн а, уьш сацаран хьаьркашца, интонацица къасторан а башхалонаш билгалйаха.

Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенийн тайпанаш къасто. Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенех къамелехъ нийса пайдаэца.

Хуттургаш йоцу чолхе предложени хIотторан коъртачу грамматически норманех а, къамелехъ хуттургаш йоцчу чолхечу предложенех пайдаэцаран башхаллех а кхета.

Хуттургаш йоцчу чолхечу предложенешна синтаксически а, пунктуационни анализ йан.

Хуттургаш йоцу чолхе предложенеш а, хуттургаш йолу чолхе предложенеш а грамматически тера йогIуш хилар гучудаккха, къамелехъ йогIуш йолчу конструкцех пайдаэца; хуттургаш йоцчу чолхечу предложенешкахъ сацаран хьаъркаш хIитторан норманех пайдаэца.

4. НОХЧИЙН МЕТТАН ТЕМАТИКИН ПЛАНИРОВАНИ

5 КЛАСС

№ п/п	Программин дакьойн а, темийн а цѳераш	Сахьтийн барам			Электронни дешаран ресурс
		Декъан сахьташ	ТБ	КБ	
	Дакъа 1. КАРЛАДАККХАР				
1.1	Іамийнарг карладаккхар	3	1	0	www.desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www.urok95/ru.
Дерриг:		3	1	0	
	Дакъа 2. МАТТАХ ЛАЪЦНА ЙУКЪАРА ХААМАШ				
2.1.	Нохчийн меттан хьал а, исбаьхьалла а. Лингвистика маттах лаьцна Іилма санна. Лингвистикин коьрта дакьош	2	0	0	www.desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www.urok95/ru.
Дерриг:		2	0	0	
	Дакъа 3. МОТТ А, КЪАМЕЛ А				
3.1.	Мотт а, къамел а. Монолог. Диалог. Полилог. Мотт гІуллакхдар санна	2	0	0	www.desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www.urok95/ru.
Дерриг:		2	0	0	
	Дакъа 4. ТЕКСТ				
4.1.	Текст а, цуьнан коьрта билгалонаш а. Текстан композиционни дІахІоттам. Къамелан функционални-маьІнин тайпанаш.	2	0	0	www.desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www.urok95/ru.

4.2.	Дийцар къамелан тайпа санна. Текстан маъинин анализ. Текстан хаамаш хийцар	3	0	0	www.desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www.urok95/ru.
Дерриг:		5	0	0	
Дакъа 5. МЕТТАН ФУНКЦИОНАЛЬНИ ТАЙПАНАШ					
5.1	Меттан функционални тайпанаш (йукъара кхетам)	1	0	0	www.desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www.urok95/ru.
Дерриг:		1	0	0	
Дакъа 6. МЕТТАН КЪЕПЕ					
6.1	Фонетика. Графика. Орфоэпи	10	0	1	www.desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www.urok95/ru.
6.2	Орфографи	3	0	0	www.desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www.urok95/ru.
6.3	Лексикологи	7	0	0	www.desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www.urok95/ru.
6.4	Фразеологи	3	1	0	www.desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www.urok95/ru.
6.5	Дешан хIоттам а, дошкхолладалар а	10	1	1	www.desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www.urok95/ru.
Дерриг:		33	2	2	

Дакъа 7. МОРФОЛОГИ. КЪАМЕЛАН ОБЗДАНГАЛЛА. ОРФОГРАФИ					
7.1	Морфологи лингвистикин дакъа санна	1	0	0	www.desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www.urok95/ru.
7.2	Цердош	16	1	0	www.desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www.urok95/ru.
Дерриг:		17	1	0	
Дакъа 8. СИНТАКСИС. КЪАМЕЛАН ОБЗДАНГАЛЛА. ПУНКТУАЦИ					
8.1	Синтаксис лингвистикин дакъа санна. Дешнийн цхъаьнакхетар	5	0	1	www.desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www.urok95/ru.
8.2	Цхъалхе шинахІоттаман предложени	21	2	1	www.desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www.urok95/ru.
Дерриг:		26	2	2	
Дакъа 9. КАРЛАДАККХАР					
9.1	Іамийнарг карладаккхар, тІечІагІдар.	3	0	0	www.desharkho.ru ps95.ru/dikdosham/ www.urok95/ru.
Дерриг:		3	0	0	
Дакъа 10. ЖАМІДАРАН ТАЛЛАР					
10.1	Сочинени	2			
10.2	Изложени	2			
10.3	Талламан белхаш	6			

Дерриг:	10			
Программин сахътийн барам	102			

6 КЛАСС

№ п/п	Программин дакъойн а, темийн а цѣраш	Сахътийн барам			Электронни дешаран ресурс
		Декъан сахъташ	ТБ	КБ	
	Дакъа 1. КАРЛАДАККХАР				
1.1	Іамийнарг карладаккхар	3	0	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
Дерриг:		3	0	0	
	Дакъа 2. МАТТАХ ЛАБЦНА ЙУКЪАРА ХААМАШ				
2.1.	Нохчийн меттан коърта функцеш	2	0	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
Дерриг:		2	0	0	
	Дакъа 3. МОТТ А, КЪАМЕЛ А				
3.1.	Къамелан тайпанаш. Монолог а, диалог а. Церан башхаллаш а	3	1	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.

Дерриг:		3	1	0	
Дакъа 4. ТЕКСТ					
4.1.	Текстан хаамаш хийцар. Функциоальни-маѣнин тайпанаш	2	0	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
4.2.	СуртхЮотторан тайпанаш. Текстан маѣнин анализ	3	0	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
Дерриг:		5	0	0	
Дакъа 5. МЕТТАН ФУНКЦИОНАЛЬНИ ТАЙПАНАШ					
5.1	ГҮуллакхан стиль. Илманан стиль	3	0	1	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
Дерриг:		3	0	1	
Дакъа 6. МОРФОЛОГИ. КЪАМЕЛАН ОБЗДАНГАЛЛА. ОРФОГРАФИ					
6.1	Билгалдош.	15	1	1	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
6.2	Терахьдош	19	1	1	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.

6.3	Церметдош	18	2	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
6.4	Хандош	21	1	1	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
Дерриг:		73	5	3	
Дакъа 9. КАРЛАДАККХАР					
9.1	Іамийнарг карладаккхар, тІечІагІдар	3	0	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
Дерриг:		3	0	0	
Дакъа 10. ЖАМІДАРАН ТАЛЛАР					
10.1	Сочинени	2			
10.2	Изложени	2			
10.3	Талламан белхаш	6			
Дерриг:		10			
Программин сахътийн барам		102			

7 КЛАСС

№ п/п	Программин дакъойн а, темийн а цѣраш	Сахътийн барам			Электронни дешаран ресурс
		Декъан сахъташ	ТБ	КБ	
	Дакъа 1. КАРЛАДАККХАР				
1.1	Іамийнарг карладаккхар	3	1	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95.ru.
Дерриг:		3	1	0	
	Дакъа 2. МАТТАХ ЛАБЦНА ЙУКЪАРА ХААМАШ				
2.1.	Нохчийн мотт кхуьуш болу хилам санна	2	0	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95.ru.
Дерриг:		2	0	0	
	Дакъа 3. МОТТ А, КЪАМЕЛ А				
3.1.	Монолог а, цуьнан тайпанаш а. Диалог а, цуьнан тайпанаш а	3	0	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95.ru.
Дерриг:		3	0	0	
	Дакъа 4. ТЕКСТ				
4.1.	Текстан коьрта билгалонаш (карладаккхар). Ойлайар къамелан функционални-маѳІинин тайпа санна.	2	0	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95.ru.

4.2.	Текстан хаамаш хийцар. Текстан маѢнин анализ	2	0	1	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
Дерриг:		4	0	1	
Дакъа 5. МЕТТАН ФУНКЦИОНАЛЬНИ ТАЙПАНАШ					
5.1	Къамелан стилаш	3	0	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
Дерриг:		3	0	0	
МЕТТАН КЪЕПЕ					
Дакъа 6. МОРФОЛОГИ. КЪАМЕЛАН ОБЗДАНГАЛЛА					
6.1	Морфологи меттан Илманан дакъа санна (жамІдар)	1	0	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
6.2	Хандош	18	2	1	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
6.3	Причасти хандешан кеп санна	10	1	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
6.4	Деепричасти хандешан кеп санна	8	0	1	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.

6.5	Масдар	7	1	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
6.6	Куцдош	12	1	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
6.7	Гуллакхан кѣмелан дакъош	1	0	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
6.8	Дештѣахъе	4	0	1	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
6.9	Хуттург	4	0	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
6.10	Дакъалг	4	0	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
6.11	Айдардош	4	1	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
Дерриг:		73	6	3	
Дакъа 7. КАРЛАДАККАР					

7.1	Гамийнарг карладаккхар, тӀечӀагӀдар	3	0	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
Дерриг:		3	0	0	
Дакъа 8. ЖАМІДАРАН ТАЛЛАР					
8.1	Сочинени	2			
8.2	Изложени	2			
8.3	Талламан белхаш	7			
Дерриг:		11			
Программин сахътийн барам		102			

8 КЛАСС

№ п/п	Программин дакъойн а, темийн а цӀераш	Сахътийн барам			Электронни дешаран ресурс
		Декъан сахъташ	ТБ	КБ	
	Дакъа 1. КАРЛАДАККХАР				
1.1	Гамийнарг карладаккхар	3	1	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
Дерриг:		3	1	0	
Дакъа 2. МАТТАХ ЛАБЦНА ЙУКЪАРА ХААМАШ					

2.1.	Нохчийн мотт Кавказан кхечу къаьмнийн меттанашна йукъахь	1	0	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
Дерриг:		1	0	0	
Дакъа 3. МОТТ А, КЪАМЕЛ А					
3.1.	Къамелан тайпанаш. Монолог а, диалог а. Церан тайпанаш	2	0	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
Дерриг:		2	0	0	
Дакъа 4. ТЕКСТ					
4.1.	Текст а, цуьнан коьрта билгалонаш а. Къамелан функционални-маьӀнин тайпанаш	2	0	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
4.2.	Текстан маьӀнин анализ. Текстан хаамаш хийцар	2	0	1	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
Дерриг:		4	0	1	
Дакъа 5. МЕТТАН ФУНКЦИОНАЛЬНИ ТАЙПАНАШ					
5.1	Гуллакхан стиль. Гуллакхан стилан жанраш. Илманан стиль. Илманан стилан жанраш	2	0	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
Дерриг:		2	0	0	

МЕТТАН КЪЕПЕ					
Дакъа 6. СИНТАКСИС. КЪАМЕЛАН ОБЗДАНГАЛЛА. ПУНКТУАЦИ					
6.1	Синтаксис лингвистикин дакъа санна. Пунктуац. Сацаран хъаъркийн функцеш	3	0	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95.ru.
6.2	Дешнийн цхъаьнакхетар а, цуьнан билгалонаш а. Коьртачу дешан морфологически билгалонашка хъаьжжина, дешнийн цхъаьнакхетаран тайпанаш. Дешнийн цхъаьнакхетарехъ карарчу уьйран кепаш	4	2	1	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95.ru.
6.3	Предложени а, цуьнан коьрта билгалонаш а. Предложенийн тайпанаш	2	1	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95.ru.
6.4	ШинахЮттаман предложени. Предложенин коьрта меженаш (грамматически лард)	11	0	1	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95.ru.
6.5	Предложенин коьртаза меженаш	17	1	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95.ru.
6.6	ЦхъанахЮттаман предложенеш. ЦхъанахЮттаман предложенийн тайпанаш	11	1	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95.ru.
6.7	Чолхейаьлла цхъалхе предложени. Цхъанатайпанчу меженашца йолу предложенеш	6	0	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/

					www. urok95/ru.
6.8	Шакъабстинчу меженашца йолу предложеш. Шакъабстинчу меженийн тайпанаш	7	0	1	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
6.9	Тедерзаршца, йукъайалочу а, йукъахИтточу а конструкцешца йолу предложенеш. Тедерзар. Йукъайало конструкцеш. ЙукъахИтто конструкцеш	7	0	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
6.10	Ма-дарра а, лач а къамел. Цитировани	6	0	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
6.11	Грамматически талларш	2	0	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
Дерриг:		76	6	3	
Дакъа 7. КАРЛАДАККХАР					
7.1	Іамийнарг карладаккхар, тІечІагІдар.	3	0	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
Дерриг:		3	0	0	
Дакъа 8. ЖАМІДАРАН ТАЛЛАР					
8.1	Сочинени	2			
8.2	Изложени	2			

8.3	Талламан белхаш	7			
Дерриг:		11			
Программин сахътийн барам		102			

9 КЛАСС

№ п/п	Программин дакъойн а, темийн а цѣраш	Сахътийн барам			Электронни дешаран ресурс
		Декъан сахъташ	ТБ	КБ	
	Дакъа 1. КАРЛАДАККХАР				
1.1	Іамийнарг карладаккхар	5	1	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
Дерриг:		5	1	0	
	Дакъа 2. МАТТАХ ЛАБЦНА ЙУКЪАРА ХААМАШ				
2.1.	Нохчийн Республікехъ нохчийн матто кхочушден гІуллакх. Нохчийн мотт вайн заманан дуьненахъ. Вайн заманан нохчийн литературин меттан норманаш	3	0	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
Дерриг:		3	0	0	
	Дакъа 3. МОТТ А, КЪАМЕЛ А				
3.1.	Барта а, йозанан а, монологически а, диалогически а къамел, полилог (карладаккхар). Къамелан гІуллакхан кепаш: дийцар, йоза, ладогІар, йешар.	5	0	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.

Дерриг:		5	0	0	
Дакъа 4. ТЕКСТ					
4.1.	Текст а, цуьнан коьрта билгалонаш а (жамIдар). Къамелан функционални-маьIнин тайпанаш (жамIдар). Текстан маьIнин анализ (жамIдар). Текстан хаамаш хийцар.	2	0	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95.ru.
4.2.	Дийцар къамелан тайпа санна. Текстан маьIнин анализ. Текстан хаамаш хийцар	3	0	1	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95.ru.
Дерриг:		5	0	1	
Дакъа 5. МЕТТАН ФУНКЦИОНАЛЬНИ ТАЙПАНАШ					
5.1	Вайн заманан нохчийн меттан функционални тайпанаш. Исбаьхьаллин литературин мотт а, вайн заманан нохчийн меттан тайпанех иза къаьсташ хилар а. Илманан стиль.	4	0	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95.ru.
Дерриг:		4	0	0	
Дакъа 6. МЕТТАН КЪЕПЕ. СИНТАКСИС. КЪАМЕЛАН ОБЪЗДАНГАЛЛА. ПУНКТУАЦИ					
6.1	Чолхе предложени	2	0	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95.ru.
6.2	Чолхе-цхьаьнакхетта предложени	10	1	1	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95.ru.

6.3	Чолхе-карапа предложени	31	2	2	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
6.4	Хуттургаш йоцу чолхе предложени	16	1	1	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
Дерриг:		59	4	4	
Дакъа 9. КАРЛАДАККАХАР					
9.1	Іамийнарг карладаккхар, тІечІагІдар.	6	1	0	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/ https://desharkho.ru/ https://ps95.ru/dikdosham/ru/ www. urok95/ru.
Дерриг:		6	1	0	
Дакъа 10. ЖАМІДАРАН ТАЛЛАР					
10.1	Сочинени	2			
10.2	Изложени	3			
10.3	Талламан белхаш	7			
Дерриг:		12			
Программин сахътийн барам		99			

Дешаран-методикин гІо-Іамат

1. Нохчийн мотт. Белхан тетрадь. (Чеченский язык. Рабочая тетрадь). 5 класс.
2. Нохчийн мотт. Белхан тетрадь. (Чеченский язык. Рабочая тетрадь). 6 класс.
3. Нохчийн мотт. Белхан тетрадь. (Чеченский язык. Рабочая тетрадь). 7 класс.
4. Нохчийн мотт. Белхан тетрадь. (Чеченский язык. Рабочая тетрадь). 8 класс.
5. Нохчийн мотт. Белхан тетрадь. (Чеченский язык. Рабочая тетрадь). 9 класс.
6. «Ас дІалур йу ПКЭ!» Нохчийн меттан пачхьалкхан коьртачу экзаменна кечам бар. Дешаран-методически гІо-Іамат. («Я сдам ОГЭ!» Подготовка к основному государственному экзамену по чеченскому языку. Учебно-методическое пособие). Абдуразаков Ш.И., Дашаева Л.Х., Дудаев С.А.-Х., Тутаяева С.Л., Хунарикова П.А. – Грозный: АО «Издательско-полиграфический комплекс «Грозненский рабочий», 2021. – 192 с.
7. Тимаев А.Д., Ирезиев С.-Х.С.-Э., Абубакаров А.Х. Практический курс морфологии чеченского языка. – Грозный: ФГУП «Издательский комплекс «Грозненский рабочий», 2012. – 176 с.
8. Эдилов. С.Э. Самукъане грамматика. 5-11 классашна дешаран пособи. (Занимательная грамматика. Учебное пособие для 5-11 классов). – Грозный: «Арфа-Пресс», 2012. – 368 с.

Методикин литература

9. Айдамирова М. А. Музейная деятельность по приобщению подрастающего поколения к культурно-историческому наследию. Учебное пособие. – Грозный: АО «Издательско-полиграфический комплекс «Грозненский рабочий», 2018. – 89 с.
10. Эдилов С. Э. Обучение изложению. Методическое пособие в помощь учителю. – Грозный: АО «Издательско-полиграфический комплекс «Грозненский рабочий», 2018. – 240 с.
11. Эдилов С. Э. Обучение сочинению. Методическое пособие в помощь учителю. – Грозный: АО «Издательско-полиграфический комплекс «Грозненский рабочий», 2018. – 160 с.
12. Эдилов С.Э. Учебное пособие. Практикум синтаксиса чеченского языка. – Грозный: АО «Издательско-полиграфический комплекс «Грозненский рабочий», 2012. – 302 с.
13. Эдилов С.Э. Учебное пособие. Практикум чеченского языка. – Грозный: АО «Издательско-полиграфический комплекс «Грозненский рабочий», 2020. – 320 с.
14. Эсхаджиев Я.У. Изучение орфографии и пунктуации в школе. – Грозный: Издательство «Альфа-Пресс», 2012. – 222 с.

15. Эдилов С. Э. Нохчийн мотт а, керла технологеш а (Чеченский язык и новые технологии). – Грозный: АО «Издательско-полиграфический комплекс «Грозненский рабочий», 2018. – 285 с.

Луг1аташ

16. Абдуразаков Ш.И. 1аламан совг1аташ. Русско-чеченский словарь флоры и фауны. – Грозный: ОА «ИПК «Грозненский рабочий», 2016. – 192 с.

17. Арсанукаев, А.М., Михтеева Т.И. Чеченско-русский, русско-чеченский словарь. – Грозный: ГУП «Издательско-полиграфический комплекс «Грозненский рабочий», 2008. – 190 с.

18. Вагапов А. Д. Словарь синонимов чеченского языка. – Тбилиси: «Меридиан», 2011. – 734 с.

19. Ибрагимов Льбма. Нохчийн фразеологизмийн маь1надаран дошам (Толковый словарь чеченских фразеологизмов). – Грозный: ГУП «Издательско-полиграфический комплекс «Грозненский рабочий», 2004. – 128 с.

20. Мациев А.Г. Нохчийн-оьрсийн словарь. (Чеченско-русский словарь). – Грозный: ФГУП «ИПК «Грозненский рабочий», 2010. – 656 с.

21. Умархаджиев С.М., Астемиров А.В., Асхабов Х.И., Бадаева А.С., Вагапов А.Д., Израилова Э.С., Султанов З. А. Русско-чеченский, чеченско-русский словарь компьютерной лексики. – Грозный, АН ЧР, 2017. – 238 с.

22. Халидов А.И. Словарь лингвистических терминов чеченского языка. – Грозный: ГУП «Книжное издательство», 2012. – 448 с.

Хаамийн дешаран ресурсаш

23. Нохчийн меттан лексикин-семантикин тезаурус (Лексико-семантический тезаурус чеченского языка)//URL: <http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/>

24. Образовательный портал «Чеченская электронная школа»
//URL:<https://desharkho.ru/>

25. Чеченско-русский, русско-чеченский онлайн-словарь. Дикдошам
//URL: <https://ps95.ru/dikdosham/ru/>

ПРИЛОЖЕНИЕ 1
К РАБОЧЕЙ ПРОГРАММЕ
УЧЕБНОГО ПРЕДМЕТА
«РОДНОЙ (ЧЕЧЕНСКИЙ) ЯЗЫК»

НОХЧИЙН МЕТТАН
ПОУРОЧНИ ПЛАНИРОВАН

(5-6 классаш)

5 класс

№ п/п	Урокан тема	Сахьтийн барам			Терахь		Электронни дешаран ресурс
		Сахьт	ТБ	КБ	5 «В»	5 «Г»	
	МАТТАХ ЛАБЦНА ЙУКЪАРА ХААМАШ (2 с.)						
1	Нохчийн меттан хьал а, исбаьхьалла а.	1	0	0	4.09	5.09	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
2	Лингвистика маттах лабцна Илма санна.	1	0	0	5.09	6.09	https://desharkho.ru/
	КАРЛАДАККХАР (3 с.+ 1с.)						
3	1амийнарг карладаккхар. Дешан чаккхенгахь шала мукъаза элпаш.	1	0	0	6.09	7.09	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
4	Къамелан дакъош. Ц1ердош. Ц1ердешан дожарш.	1	0	0	11.09	12.09	www. urok95.ru.
5	Билгалдош.	1	0	0	12.09	13.09	https://desharkho.ru/
6	Хаарш талларан болх	1	1	0	13.09	14.09	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
	ТЕКСТ (5 с.)						
7	Текст а, цуьнан коьрта билгалонаш а. Текстан композиционни д1ах1оттам.	1	0	0	18.09	19.09	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
8	Къамелан функциональни-маь1нин тайпанаш.	1	0	0	19.09	20.09	www. urok95.ru.

9	Дийцар къамелан тайпа санна.	1	0	0	20.09	21.09	https://desharkho.ru/
10	Текстан маъинин анализ.	1	0	0	25.09	25.09	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
11	Текстан хаамаш хийцар.	1	0	0	26.09	26.09	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
12	Меттан функционални тайпанаш	1	0	0	27.09	27.09	www.urok95.ru .
	СИНТАКСИС. КЪАМЕЛАН ОБЗДАНГАЛЛА. ПУНКТУАЦИ (5 с.+1 с)						
13	Синтаксисах, пунктуацех лаьцна кхетам.	1	0	0	2.10	3.10	https://desharkho.ru/
14	Сацаран хъаьркаш а, церан функцеш а.	1	0	0	3.10	4.10	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
15	Дешнийн цхъаьнакхетар а, предложени а синтаксисан дакъош.	1	0	0	4.10	5.10	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
16	Дешнийн цхъаьнакхетар а, цуьнан билгалонаш а.	1	0	0	16.10	17.10	www.urok95.ru .
17	Коьртачу дешан морфологически билгалонашка хъаьжжина, дешнийн цхъаьнакхетаран коьрта тайпанаш (цлеран а, хандешан а).	1	0	0	17.10	18.10	https://desharkho.ru/
18	Изложени	1	0	1	18.10	19.10	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
	ЦХЪАЛХЕ ШИНАХ1ОТТАМАН ПРЕДЛОЖЕНИ (21 с. + 2 с.)						
19	Предложени а, цуьнан билгалонаш а. Предложенийн тайпанаш.	1	0	0	23.10	24.10	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
20	Талламан болх	1	1	0	24.10	25.10	www.urok95.ru .

21	Дийцаран предложенийн маѳнин а, интонацин а башхаллаш.	1	0	0	25.10	26.10	https://desharkho.ru/
22	Хаттаран предложенийн маѳнин а, интонацин а башхаллаш.	1	0	0	30.10	31.10	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
23	Тедожоран предложенийн маѳнин а, интонацин а башхаллаш.	1	0	0	31.10	1.11	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
24	Айдаран а, айдаран йоцчу а предложенийн маѳнин а, интонацин а башхаллаш.	1	0	0	1.11	2.11	www.urok95.ru .
25	Предложенин чаккхенехъ сацаран хъаьркаш.	1	0	0	6.11	7.11	https://desharkho.ru/
26	Интонаци.	1	0	0	7.11	8.11	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
27	Сочинени	1	0	1	8.11	9.11	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
28	Подлежащи.	1	0	0	13.11	14.11	www.urok95.ru .
29	Сказуеми.	1	0	0	14.11	15.11	https://desharkho.ru/
30	Предложенин коьртаза меженаш.	1	0	0	15.11	16.11	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
31	Кхачам.	1	0	0	27.11	28.11	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
32	Къастам.	1	0	0	28.11	29.11	www.urok95.ru .
33	Латтам.	1	0	0	29.11	30.11	https://desharkho.ru/
34	Грамматически лардийн масалле хъаьжжина, предложенийн тайпанаш: цхъалхе, чолхе.	1	0	0	4.12	5.12	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
35	Йаьржина а, йаржаза а предложенеш.	1	0	0	5.12	6.12	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
36	Предложенин цхъанатайпана меженаш, къамелехъ цара деш долу гІуллакх.	1	0	0	6.12	7.12	www.urok95.ru .
37	Предложенин цхъанатайпанчу меженашца йукъара дешнаш.	1	0	0	11.12	12.12	https://desharkho.ru/

38	Тедерзар. Тедерзарехъ сацаран хъъркаш.	1	0	0	12.12	13.12	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
39	Цхълхечу предложенин синтаксически къастам.	1	0	0	13.12	14.12	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
40	Ма-дарра къамелаца йолу предложенеш.	1	1	0	18.12	19.12	www.urok95.ru .
41	Ма-дарра къамелехъ сацаран хъъркаш.	1	0	0	19.12	20.12	https://desharkho.ru/
	МОТТ А, КЪАМЕЛ А (2 с. + 1 с.)					21.12	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
42	Мотт а, къамел а.	1	0	0	20.12	26.12	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
43	Монолог. Диалог. Полилог.	1	0	0	25.12	27.12	www.urok95.ru .
44	Талламан болх.	1	1	0	26.12	28.12	https://desharkho.ru/
	ФОНЕТИКА. ГРАФИКА. ОРФОЭПИ (10 С. + 1 С.)						
45	Фонетика а, графика а лингвистикин дакъош санна.	1	0	0	27.12	9.01	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
46	Аз меттан дакъа санна. Озан маъІна къасторан гІуллакх.	1	0	0	9.01	10.01	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
47	Нохчийн меттан мукъачу, мукъазчу абзнийн система.	1	0	0	10.01	11.01	www.urok95.ru .
48	Мукъа а (деха, доца), мукъаза а (къора, зевне) абзнаш.	1	0	0	15.01	16.01	https://desharkho.ru/
49	Фонетически транскрипцин элементаш. Дош фонетически къастор.	1	0	0	16.01	17.01	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
50	Дешдакъа. Тохар.	1	0	0	17.01	18.01	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
51	Абзнаш, элпаш цхъабнадар.	1	0	0	22.01	23.01	www.urok95.ru .

52	Нохчийн алфавитан хІоттам. Дош фонетически къастор.	1	0	0	23.01	24.01	https://desharkho.ru/
53	Орфоэпи лингвистикин дакъа санна.	1	0	0	24.01	25.01	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
54	Интонаци, цуьнан функцеш. Интонацин коьрта элементаш	1	0	0	29.01	30.01	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
55	Сочинени.	1	0	1	30.01	31.01	www.urok95.ru .
	ОРФОГРАФИ (3с)						
56	Орфографи лингвистикин дакъа санна.	1	0	0	31.01	1.02	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
57	Й элпан нийсайаздар.	1	0	0	5.02	6.02	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
58	Къасторан ь, ь хьаьркийн нийсайаздар.	1	0	0	6.02	7.02	www.urok95.ru . https://desharkho.ru/
	ЛЕКСИКОЛОГИ (7 с.)						
59	Лексикологи лингвистикин дакъа санна.	1	0	0	7.02	8.02	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
60	Дош – меттан коьрта дакъа. Цхьа маьІна долу а, дукха маьІнаш долу а дешнаш.	1	0	0	12.02	13.02	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
61	Дешан нийса а, тІедеана а маьІнаш.	1	0	0	13.02	14.02	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
62	Синонимаш. Антонимаш. Омонимаш.	1	0	0	14.02	15.02	www.urok95.ru . https://desharkho.ru/
63	Синонимаш. Антонимаш. Омонимаш.	1	0	0	26.02	27.02	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
64	Лексически дошамийн тайпанаш а, ненан меттан дешнийн хьал карадерзорехь цара ден гІуллакх а.	1	0	0	27.02	28.02	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
65	ЦІена нохчийн а, тІеэцна а дешнаш.	1	0	0	28.02	29.02	https://ps95.ru/dikdosham/ru/

	ФРАЗЕОЛОГИ (3 с. + 1 с.)						www. urok95.ru. https://desharkho.ru/
66	Фразеологизмаш, церап маъина, царах пайдаэцар.	1	0	0	4.03	5.03	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
67	Талламан болх. Тест №1.	1	1	0	5.03	6.03	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
68	Фразеологически дошамаш.	1	0	0	6.03	7.03	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
69	Лексикологич 1амийнарг карладаккхар.	1	0	0	11.03	12.03	www. urok95.ru. https://desharkho.ru/
	ДЕШАН ХІОТТАМ А, ДОШКХОЛЛАДАЛАР А (10 с. + 2 с.)					13.03	
70	Морфема меттан уггар жима маъине дакъа.	1	0	0	12.03	14.03	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
71	Дешан лард.	1	0	0	13.03	19.03	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
72	Морфемийн тайпанаш: орам.	1	0	0	18.03	20.03	www. urok95.ru. https://desharkho.ru/
73	Морфемийн тайпанаш: дешхълхе.	1	0	0	19.03	21.03	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
74	Талламан болх.	1	1	0	20.03	26.03	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
75	Морфемийн тайпанаш: суффикс.	1	0	0	25.03	27.03	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
76	Морфемийн тайпанаш: чаккхе.	1	0	0	26.03	28.03	www. urok95.ru. https://desharkho.ru/
77	Цхъанаораман (гергара) дешнаш.	1	0	0	27.03	2.04	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/

78	Нохчийн маттахь дешнаш кхолладаларан коьрта кепаш.	1	0	0	1.04	3.04	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
79	Дешнаш кхолладаларехь а, хийцадаларехь а морфемашкахь мукъачу а, мукъазчу а абзнийн хийцадалар.	1	0	0	2.04	4.04	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
80	Дешнийн морфемни анализ.	1	0	0	3.04	16.04	www.urok95.ru . https://desharkho.ru/
81	Изложени	1	0	1	15.04	17.04	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
	МОРФОЛОГИ. КЪАМЕЛАН ОБЪДАНГАЛЛА. ОРФОГРАФИ (17 с. + 1с.)						http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
82	Морфологи лингвистикин дакъа.	1	0	0	16.04	18.04	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
83	Цердош къамелан дакъа санна.	1	0	0	17.04	23.04	www.urok95.ru . https://desharkho.ru/
84	Цердош, морфологически билгалонаш, синтаксически функцеш.	1	0	0	22.04	24.04	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
85	Къамелехь цердешан гуллакх.	1	0	0	23.04	25.04	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
86	Долахь а, йукъара а цердешнаш, церан нийсайаздар.	1	0	0	24.04	29.04	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
87	Цердешнийн грамматически классаш.	1	0	0	29.04	30.04	www.urok95.ru . https://desharkho.ru/
88	Цердешнийн терахь.	1	0	0	30.04	2.05	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
89	Цердешнийн терахь.	1	0	0	6.05	7.05	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
90	Цхьаллин йа дукхаллин терахьан бен кеп йоцу цердешнаш.	1	0	0	7.05	8.05	https://ps95.ru/dikdosham/ru/

91	Цердешнийн легарш.	1	0	0	8.05	14.05	www. urok95.ru . https://desharkho.ru/
92	Цердешнийн легарш.	1	0	0	13.05	15.05	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
93	Дожарийн маџна.	1	0	0	14.05	16.05	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
94	Дожарийн маџна.	1	0	0	15.05	21.05	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
95	Цердешнаш кхолладаларан некъаш.	1	0	0	20.05	22.05	www. urok95.ru . https://desharkho.ru/
96	Цердешнаш кхолладаларан некъаш.	1	0	0	21.05	23.05	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
97	Цердешнашца ца нийсайаздар.	1	0	0	22.05	28.05	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
98	Цердешнаш морфологически къастор.	1	0	0	27.05	29.05	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
99	Шеран талламан болх.	1	1	0	28.05	30.05	www. urok95.ru . https://desharkho.ru/
ПРОГРАММИЦА САХЪТИЙН БАРАМ		102	6	4			

6 класс

№ п/п	Урокан тема	Сахътийн барам			Терахъ	Электронни дешаран ресурс
		Сахът	ТБ	КБ		
	МАТТАХ ЛАБЦНА ЙУКЪАРА ХААМАШ (2с.)					
1	Нохчийн меттан коьрта функцеш	1	0	0	5.09	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
2	Текстан коьрта билгалонаш. Текст а, къамелан стилаш а.	1	0	0	6.09	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
	КАРЛАДАККХАР (3с.)					
3	Омонимаш, синонимаш, антонимаш.	1	0	0	6.09	www. urok95.ru .
4	Дешан лард, чаккхе, орам, дешхьалхе, суффикс.	1	0	0	12.09	www. urok95.ru .
5	Къамелан дакъош.	1	0	0	13.09	www. urok95.ru .
	МОТТ А, КЪАМЕЛ А. (3с.+ 1 с.)					
6	Къамелан тайпанаш.	1	0	0	13.09	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
7	Монолог а, диалог а, церан башхаллаш а	1	0	0	19.09	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
8	Монолог а, диалог а, церан башхаллаш а	1	0	0	20.09	www. urok95.ru . https://desharkho.ru/
9	Талламан диктант	1	1	0	20.09	

	ТЕКСТ (5 с.)					
10	Текстан хаамаш хийцар. Функциоальни-маџин тайпанаш.	1	0	0	26.09	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
11	Текстан коьрта чулацам, маџин коьрта дешнаш	1	0	0	27.09	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
12	СуртхЮтторан тайпанаш.	1	0	0	27.09	www.urok95.ru . https://desharkho.ru/
13	Текстан маџин анализ.	1	0	0	3.10	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
14	Текст а, цуьнан башхаллаш а	1	0	0	4.10	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
	МЕТТАН ФУНКЦИОНАЛЬНИ ТАЙПАНАШ (3с.+1 с.)					
15	ГІуллакхан стиль. Илманан стиль.	1	0	0	4.10	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
16	ГІуллакхан стиль. Илманан стиль.		0	0	17.10	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
17	Сочиненина кечам бар.	1	0	0	18.10	www.urok95.ru . https://desharkho.ru/
18	Сочинени. «Јарде вай Іалам!»	1	0	1	18.10	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
	МОРФОЛОГИ. КЪАМЕЛАН ОБЪДАНГАЛЛА. ОРФОГРАФИ					
	Билгалдош (15с.+ 2 с.).					
19	Билгалдош, цуьнан маџна.	1	0	0	24.10	www.urok95.ru .
20	Билгалдешнийн тайпанаш.	1	0	0	25.10	www.urok95.ru .
21	Билгалдешнийн тайпанаш тІечІагІдар.	1	0	0	25.10	https://ps95.ru/dikdosham/ru/

22	Лаамаза а, лааме а билгалдешнаш.	1	0	0	31.10	www.urok95.ru .
23	Талламан болх		1	0	1.11	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
24	Лаамаза а, лааме а билгалдешнаш карладахар.	1	0	0	1.11	www.urok95.ru . https://desharkho.ru/
25	Билгалдешнийн терахъашца хийцадалар.	1	0	0	7.11	www.urok95.ru .
26	Мухаллин билгалдешнийн даржаш.	1	0	0	8.11	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
27	Билгалдешнийн легарш.	1	0	0	8.11	www.urok95.ru .
28	Билгалдешнийн легарш тӀечӀагӀдар.	1	0	0	14.11	www.urok95.ru .
29	Билгалдешнийн кхолладалар.	1	0	0	15.11	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
30	Билгалдешнийн кхолладалар тӀечӀагӀдар.	1	0	0	15.11	www.urok95.ru . https://desharkho.ru/
31	Билгалдашах Ӏамийнарг карладаккхар.	1	0	0	18.11	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
32	ТӀеэцна билгалдешнаш нийсайаздар	1	0	0	18.11	www.urok95.ru . https://desharkho.ru/
33	Изложени	1	0	1	28.11	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
34	Билгалдош грамматически къастор.	1	0	0	29.11	www.urok95.ru .
35	Билгалдош грамматически къастор. ТӀечӀагӀдар.	1	0	0	29.11	www.urok95.ru .
	Терахъдош (19с. +2)					https://ps95.ru/dikdosham/ru/
36	Терахъдош.	1	0	0	5.12	www.urok95.ru .
37	Масаллин терахъдешнаш.	1	0	0	6.12	www.urok95.ru .

38	Масаллин терахъдешнаш тӀечӀагӀдар.	1	0	0	6.12	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
39	РогӀаллин терахъдешнаш	1	0	0	12.12	www. urok95.ru.
40	РогӀаллин терахъдешнаш тӀечӀагӀдар.	1	0	0	13.12	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
41	Талламан болх.	1	1	0	13.12	www. urok95.ru. https://desharkho.ru/
42	Декъаран терахъдешнаш.	1	0	0	19.12	www. urok95.ru.
43	Гулдаран терахъдешнаш.	1	0	0	20.12	www. urok95.ru.
44	Билгалза-масаллин терахъдешнаш.	1	0	0	20.12	www. urok95.ru.
45	Билгалза-масаллин терахъдешнаш тӀечӀагӀдар.	1	0	0	26.12	www. urok95.ru.
46	Эцаран терахъдешнаш.	1	0	0	27.12	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
47	Дакъойн терахъдешанаш.	1	0	0	27.12	www. urok95.ru. https://desharkho.ru/
48	Терахъдешнийн хӀоттам.	1	0	0	9.01	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
49	Терахъдешнийн легадалар.	1	0	0	10.01	www. urok95.ru. https://desharkho.ru/
50	Терахъдешнийн легадалар.	1	0	0	10.01	www. urok95.ru.
51	Сочинени	1	0	1	16.01	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
52	Терахъдешнийн легаран кепаш.	1	0	0	17.01	www. urok95.ru. https://desharkho.ru/
53	Терахъдешнийн легадалар тӀечӀагӀдар.	1	0	0	17.01	https://ps95.ru/dikdosham/ru/

54	Терахъдешнийн легаран кепаш тӀечӀагӀӀяр.	1	0	0	23.01	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
55	Терахъдешнийн нийсайаздар	1	0	0	24.01	www.urok95.ru .
56	Терахъдешнийн нийсайаздар. ТӀечӀагӀӀдар.	1	0	0	24.01	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
	ЦӀерметдош (18с.+2)					
57	ЦӀерметдош.	1	0	0	30.01	www.urok95.ru .
58	ЦӀерметдешнийн тайпанаш.	1	0	0	31.01	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
59	ЦӀерметдешнийн тайпанаш тӀечӀагӀӀдар.	1	0	0	31.01	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
60	Яххыйн цӀерметдешнаш а, церагӀ легар а.	1	0	0	6.02	www.urok95.ru .
61	Дерзоран цӀерметдешнаш а, церагӀ легар а.	1	0	0	7.02	www.urok95.ru .
62	Дерзоран цӀерметдешнийн легар тӀечӀагӀӀдар.	1	0	0	7.02	www.urok95.ru .
63	Доладерзоран цӀерметдешнаш.	1	0	0	13.02	www.urok95.ru .
64	Дерзоран-доладерзоран цӀерметдешнаш а, церагӀ легар а.	1	0	0	14.02	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
65	Талламан болх (тест)	1	1	0	14.02	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
66	Дерзоран-доладерзоран цӀерметдешнийн легар тӀечӀагӀӀдар.	1	0	0	27.02	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
67	Гайтаран цӀерметдешнаш.	1	0	0	28.02	www.urok95.ru .
68	Гайтаран цӀерметдешнаш тӀечӀагӀӀдар.	1	0	0	28.02	https://ps95.ru/dikdosham/ru/

69	Къастаман цӀерметдешнаш.	1	0	0	5.03	https://desharkho.ru/
70	Къастамза цӀерметдешнаш.	1	0	0	6.03	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
71	Дацаран цӀерметдешанаш.	1	0	0	6.03	www. urok95/ru.
72	Хаттаран-йукъаметтигалин цӀерметдешнаш.	1	0	0	12.03	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
73	Талламан болх.	1	1	0	13.03	https://desharkho.ru/
74	Хаттаран-йукъаметтигалин цӀерметдешнаш тӀечӀагӀдар.	1	0	0	13.03	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
75	Хаттаран-йукъаметтигалин цӀерметдешнаш тӀечӀагӀдар.	1	0	0	19.03	www. urok95/ru.
76	ЦӀерметдош къастор.	1	0	0	20.03	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
	Хандош (21с.+2 с.)					
77	Хандош.	1	0	0	20.03	https://desharkho.ru/
78	Хандешан билгалза кеп.	1	0	0	26.03	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
79	Хандешан билгалза кеп тӀечӀагӀӀар.	1	0	0	27.03	www. urok95/ru.
80	Хандешан хенаш.	1	0	0	27.03	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
81	Хандашах Ӏамийнарг тӀечӀагӀдар.	1	0	0	2.04	https://desharkho.ru/
82	Ӏамийнарг карладаккхар.	1	0	0	3.04	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/

83	Хандешан карара хан.	1	0	0	3.04	www. urok95.ru.
84	Хандешан йахана хан.	1	0	0	17.04	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
85	Хандешан йахана хан тлечлаглйар.	1	0	0	18.04	https://desharkho.ru/
86	йаханчу хенан хандешнийн чаккхенаш нийсаязъяр.	1	0	0	18.04	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
87	Изложени	1	0	1	23.04	www. urok95.ru.
88	Хандешан йоглу хан.	1	0	0	24.04	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
89	Хандешан йоглу хан.	1	0	0	24.04	https://desharkho.ru/
90	Хандешнийн классашца хийцадалар.	1	0	0	30.04	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
91	Хандешнийн терахьашца хийцадалар.	1	0	0	7.05	www. urok95.ru.
92	Хандешнийн классашца, терахьашца хийцадалар тлечлаглдар.	1	0	0	8.05	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
93	Хандешан цхьаллин, дукхазаллин кепаш.	1	0	0	8.05	https://desharkho.ru/
94	Хандешан цхьаллин, дукхазаллин кепаш тлечлаглъяр.	1	0	0	14.05	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
95	Хандешнийн терахь а, кеп а вовшахкъастор.	1	0	0	15.05	www. urok95.ru.

96	Хандешнийн терахь а, кеп а вовшахкъастор. ТӀечӀагӀдар.	1	0	0	15.05	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
97	Хандош къастор.	1	0	0	21.05	https://desharkho.ru/
98	Хандош къастор.	1	0	0	22.05	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
99	Шеран талламан болх.		1	0	22.05	www. urok95/ru.
	Ӏамийнарг карладаккхар (3с.)		0	0		
100	Билгалдешан грамматически билгалонаш.	1	0	0	28.05	https://desharkho.ru/
101	Терахъдешнийн легадалар.	1	0	0	29.05	https://ps95.ru/dikdosham/ru/
102	ЦӀерметдешнийн тайпанаш.	1	0	0	29.05	http://ps95.ru/nohchiyn-tezaurus/
ПРОГРАММИЦА САХЪТИЙН БАРАМ		102	6	4		

ПРИЛОЖЕНИЕ 2
К РАБОЧЕЙ ПРОГРАММЕ
УЧЕБНОГО ПРЕДМЕТА
«РОДНОЙ (ЧЕЧЕНСКИЙ) ЯЗЫК»

НОХЧИЙН МЕТТАН
МАХ ХАДОРАН
ГІИРСІЙ ФОНД

(5-6 классаш)

**V-IX классийн дешархойн барта хааршна мах хадорехь хъехархочо
куьйгалла оьцу некъ:**

Дешархойн барта хаарийн мах хадоран критериш.

- 1. Дуьззина а, нийса а жоп далар.**
- 2. Хаарийн кхетаман барам хилар.**
- 3. Нохчийн литературин меттан норманаш ларйеш жоп далар.**

«5» дуьллу:

1амийна материал, кхета а кхеташ, йуьззина схьаййцахь; материалах пайдаэца хаахь, шен масалш далош; нохчийн литературин меттан норманаш лар а йеш, шен ойланаш хьалха-т1аьхьа нийсий, кхетамей, вовшашца йозушший йийца хаахь.

«4» дуьллу:

1амийна материал, кхета а кхеташ, йуьззина схьаййцахь; шен масалш далош, материалах пайда оьцучу хенахь, цхьа-ши г1алат далийтахь, йуха ша уьш нис а деш; нохчийн литературин меттан норманаш лар а йеш, шен ойланаш хьалха-т1аьхьа нийсий, кхетаме, вовшашца йозушший йуьйцучу хенахь ши-кхо кхачамбацарш хилахь.

«3» дуьллу:

1амийна материал, г1алаташ деш, йуьззина схьа ца йийцахь; материалах пайда оьцучу хенахь, шен масалш ца даладахь; нохчийн литературин меттан норманаш лар а ца йеш, шен ойланаш хьалха-т1аьхьа нийсий, кхетаме, вовшашца йозушший йуьйцуш ца хилахь.

«2» дуьллу:

1амийначу материалан коьрта чулацам ца хаахь; материалах пайдаэца ца хаахь; нохчийн литературин меттан норманаш лар а ца йеш, шен ойланаш хьалха-т1аьхьа нийсий, кхетаме, вовшашца йозушший йуьйцучу хенахь г1алаташ дийлиьтахь.

Дешархочун балха т1ехь г1алат лара деза, барта луш долу жоп муьлхха а бакьо талхош хилахь.

Дешархочун балхана «5», «4», «3» дуьллу, нагахь санна урокан йохаллехь барта жобпаш луш, жигара дакъа а лаьцнехь, цуьнан балхана таллам бича, бакьонех пайдаэца хиьнехь.

V-XI классийн дешархойн барта хааршна мах хадорехь хъехархочо куьйгалла оьцу кху некъех:

1. Диктантехь орфографически а, пунктуационни а г1алаташ къаьст-къаьстина лору, оценка йукъара йуьллу.
2. Диктантана «5» дуьллу, нагахь цхьа а орфографически г1алат дацахь йа цхьаннал сов пунктуационни г1алат ца хилахь.
3. «4» дуьллу, кхааннал сов орфографически а, щиннал сов пунктуационни а г1алат ца хилахь (йа шиь орфографичесски, кхоь пунктуационни г1алат хилахь).
3. «3» дуьллу, йалханнал сов орфографически а, пхеаннал сов пунктуационни а г1алат ца хилахь (йа 5 орфографически, 5 пунктуационни г1алаташ хилахь).
4. «2» дуьллу, иттаннал сов орфографически а, пхеаннал сов пунктуационни а (йа барх1аннал сов орфографически а, ворх1аннал сов пунктуационни а) г1алаташ ца хилахь.
5. «1» дуьллу, нагахь 2 дуьллучул г1алаташ сов хилахь.

Дешархочун балха т1ехь г1алат лара деза, орфографически а, пунктуационни а, муьлхха а бакьо талхош, диктант йазйале оьцу классехь йа цул лахарчу классашкахь 1амийнчух иза хилахь. Нагахь санна талламан диктантехь 5 ша дина нисдарш хилахь (нийса цайаздинарг нийсачуьнца хийцина) оценка цхьана баллана лаг1йо, иштта оценка «5» ца дуьллу,

диктантехь 3 йа цул сов нисдарш хилча.

Оценка йуьллуш, ца лоруш дуьту:

1. программехь йоцу йа Iамийна йоцу орфографически а, пунктуационини а бакъонаш талхош долу гIалаташ (масала, V классехь хандешан карарчу а, йаханчу а хенийн чаккхенаш нийсайазйар, спряженешкахь хандешнийн нийсайаздар, подлежащии, сказуеминий йуккъехь тире йиллар-цайиллар ца Iамадо. Уьш VI а, VII а, VIII а классийн программехь йу);
2. тилкхаздаьлла гIалат (описка) лору, масала, *белхало* хила дезачохь *белхано* йаздинехь, *йуьйре* хила дезачохь *йуьйле* йаздинехь;
3. нохчийн маттахь зевне мукъаза й (йот) йаздар, масала: йоза хила дезачохь йеза йаздахь;
4. орам ларбеш а, ораман аьзнаш хийцалуш а терахьдешнаш йаздар, масала: *исс - иссалгIа-уьссалгIа, итт - итталгIа – уьтталгIа*;
5. кьовсамечу меттигашкахь чолхечу дешнийн нийсайаздар, масала: *пайдаэцар - пайдаэцар, нийсайаздар - нийса йаздар, гIодар - гIо дар*, и. дI. кх.;
6. дешнашкахь дифтонгаш йазйар: *кьега- кьизга, терса- тиэrsa, оза-уоза, йеха - йиэха*, и. дI. кх. а.
7. Цердешнийн кьовсаме йаздар: *стогалла- стагалла, мох – мохан-механ - махан, морха, и. дI. кх. а*;
8. дешархоша далийтинчу гIалаташна йукъара даккхий а, кегий а гIалаташ кьасто деза. Даккхий гIалаташ лору:
 - 1 Хьалхенца Iамийна а, йозанехь алсам пайдаоьцуш а йолу орфографически, пунктуационни бакъонаш талхош долу гIалаташ.
 2. Мукъазчу элпашна йуккъе йаздеш долу кьасторан хьаьркаш, масала: *хIаллакьхилла, меттахьхьайра*.
 3. Дешхьалхенца йолчу йа чолхечу инфинитиван суффиксийн йазйар.
 4. Хандешнех хиллачу тайп-тайпанчу кьамелан дакьойн йаздар (*оху - охуна йа охана, тоьгу - тоьгуна йа тоьгана*).
 5. Хандешан ихначу хенан йазйар, масала: *бохура йа бахара, моьттура йа моттара*.
 6. Кху кепара цердешнийн йаздар: дечиган йа дечган, эчиган йа аьчган.
 7. Цердешнийн а, билгалдешнийн а массо кьобалйина тIезцна йолу йацйинчу а, йуьззинчу а форманийн йазйар, масала: *гIуллакх йа гIулкх, гIиллакх йа гIилкх*.

Дешархочун балха тIехь цхьамогIа (кхоь йа цул сов) цхьана бакъонна нислуш гIалаташ хилахь, диктантана оценка лакхайаккха мега, масала, дешан чаккхенга н йаздарехь, доца шеконан элпаш (а, и, у) йаздарехь.

Комплексни талламан белхашкахь, диктантах а, тIедилларех а (фонетически, лексически, орфографически, грамматически, пунктуационни) лаьттаху, ши оценка йуьллу-хIора балхана шен-шен.

ТIедилларийн мах хадорехь куьйгалла оьцу кху некъех:

- «5» дуьллу, массо а тIедиллар нийса кхочушдинехь;
- «4» дуьллу, тIедилларийн $\frac{3}{4}$ дакъа нийса динехь;
- «3» дуьллу, болх ах йа цул сов нийса бинехь;
- «2» дуьллу, болх эханал кIезиг бинехь;
- «1» дуьллу, цхьа а тIедиллар кхочуш ца динехь.

Билгалдаккхар:

Орфографически а, пунктуационни а гIалаташ, тIедиллар кхочушдарехь дина долу, диктантан мах хадош лору.

V-IX классашкахь йечу талламан диктантийн мах хадор

Диктант – иза офографех а, пунктуацех а долу хаарш талларан кеп йу.

Талламан дешнийн диктанто зов кхета хала йолу офограммаш. Иза хила йиш йу
х1окху дешнийн барамехъ:

5 класс-10-15 дош

6 класс-15-20 дош

7 класс- 20-25 дош

8 класс- 25-30 дош

9 класс- 30-35 дош.

10 класс – 35-40 дош

11 класс – 40-45 дош

Дешаран шеран 3-чу чийрикехъ V-XI классийн дешархошна лучу диктантан герггарчу хъесапера барам кху кепара хила магийна:

V классана - 80-90 дош

VI классана - 90-105 дош

VII классана - 105 -120 дош

VIII классана- 120—135 дош

IX классана- 135-150 дош

X классана- 150- 160 дош

XI классана- 160 -170 дош

(Дешнаш дагардеш лору г1уллакхан дешнаш а)

Текст хоржуш, кху некъех пайдаэца беза:

1. Диктантан текст шен чулацамехъ дешархой кхетааш а, х1инцалерчу литературни меттан лехамашца йуъззина нийса йог1уш а хила йеза.

2. Диктантан дерриге а дешнаш дешархошна кхетааш хила деза. К1езиг лелош а, девзаш доцу а дешнаш довза а довзуйту, доски т1е д1а а йаздо.

3. Диктантан текстех хала дешнаш хилахъ, цу дешнийн нийсайаздар дешархоша 1амийна а дацахъ, и дешнаш доски т1е д1айаздо.

4. Текст йобшучу хъехархоcho д1айешар литературни нийса а, муха йаздан деза, дешархошна д1а ца хоуьитучу кепара а хила деза. Масала, *к1айн*, *1ежсийн*, *халкъан* бохучу дешнашкахъ, литературни аларан норманашца цхъаьна а дог1уш, чаккхенгара н ца олу, ткъа *саьрмик*, *ч1ег1ардиг* дешнашкахъ г-ний, к-ний хьалхахъ долу и а долуш санна олу.

5. I чийрик чекхдаллалц (5 классехъ хьалхара эхашо) текстан барам кхул хьалхарчу классехъ хилларг магабо.

Талламан дешнийн диктантан мах хадорехъ куьйгалла оьцу кху некъех:

«5» дуьллу, цхъа а г1алат дацахъ;

«4» дуьллу, 1-2 г1алат хилахъ;

«3» дуьллу, 3-4 г1алат хилахъ;

«2» дуьллу, 7 кхаччалц г1алат хилахъ;

«1» дуьллу, 7 сов г1алат хилахъ.

Дешархоша кхошушбинчу ненан меттан йозанан белхашна х1итточу оценкийн ч1аг1ийна норманаш лелоро г1о дан декхар ду ненан мотт хъехаран говзалла лакхайаккхарна а, 1аморан а, талларан а кепара болчу йозанан белхийн лехамаш цхъанакепара хилийтарна а. Дешархойн хаарийн мах хадорехъ коьрта йолчу цхъанакепара йолчу оценкийн норманаша хъехархо мукъа ца вуьту х1ора йозанан белхан мах, массо аг1о а лоруш, шен-шен башхаллашца хадоран хъехархо декхарийлахъ ву, г1алаташ а, церан масалла а тидаме эцна ца 1аш, кхочушбинчу белхан дикалла а, г1алатийн башхаллаш а тидаме эца.

Х1ора дешаран шо долалуш хьалхарчу четвертехъ талламан белхан (диктантан) текстехъ дешнийн дукхалла д1адахана дешаран шо чекхдолуш хиллачу талламан белхан дешнийн дукхаллахъ маго йеза. Ненан маттана йозанан белхийн оценкийн норманаш х1иттийна, нохчийн меттан специфически башхаллаш тидаме эцарца.

II. Изложенийн мах хадор

Сочинени а, изложени а йазйар дешархойн дозуш долу къамел кхиоран коьрта кепаш (форманаш) йу.

5-9 классашкахь сочинени, изложени йазйар д1ахь «Дозуш долу къамел карадерзор» программин декъан т1едахкаршца дог1уш.

Сочинени а, изложени а йазйарехь толлу:

- 1) билгалйина тема схъайелла хаар;
- 2) темица а, хьесапца а дог1уш меттан г1ирсех пайдаэца хаар;
- 3) меттан барам а, нийсайаздаран бакъонаш а ларйар.

Сочинени а, изложени а мах хадабо шина оценкица: хьалхарниг чулацамна а, меттан говзаллина а; шолг1аниг-нийсайаздарна а, сацаран хьаьркаш йахкарна а, дешнаш маь1ница нийса далорна а.

Сочинени а, изложени а чулацаман мах хадабо кху бакъонашна т1едобг1на:

- 1) болх темица бог1уш бу йа бац;
- 2) тема кхачо йоллуш схъайиллина йу йа йац;
- 3) чулацаман хиламийн рог1алла нийса йу йа йац;
- 4) меттан исбаьхьаллин басарех пайдаэцна йа ца эцна;
- 5) къамелан кхачамбацарш ду йа дац.

Нийсайаздаран мах хадабо дешархочо динчу нийсайаздаран, сацаран хьаьркаш йахкаран, грамматически г1алаташка хьаьжжина. Изложенин текст йозуш а, дешархой шех кхеташ а, кхетамца-кхиоран, 1аморан маь1на долуш а хила йеза.

Изложенина текст харжа йеза кху барамашкахь:

V классана	– 90-130 дош
VI классана	– 150-200 дош
VII классана	– 200-250 дош
VIII классана	– 250-300 дош
IX классана	– 300-350 дош
X классана	– 350-400 дош
XI классана	– 400-410 дош

Талламан изложенина хьаьржина текст хьехархочо шозза йобьшу.

Изложенина х1итточу оценкийн кху норманашкара куьйгалла эцар ца хилча ца торуш ду:

1. «5» дуьллу:

а) нагахь изложенин текст хьалха-г1аьхьа нийса а, йуьззина а, цуьнан идейни чулацамах нийса кхетош а, г1алаташ доцуш а, галдаьккхина х1ума доцуш а йийцинехь;

аь) дешнаш харжарехь йа предложенеш х1итторехь кхааннал сов г1алат дацахь, цхьаннал сов орфографин йа пунктуацин г1алат а дацахь.

2. «4» дуьллу:

а) нагахь идейни чулацам нийса а бийцинехь, дуьйцучу г1уллакхийн йерриге коьрта меттигаш г1алаташ доцуш а, хьалха-г1аьхьа хила обьшучу кепара а йийцинехь;

аь) дешнаш харжарехь йа предложенеш х1итторехь кхааннал сов г1алат дацахь, орфографин кхаа а, пунктуацин шина а г1алатал сов уьш ца хилахь.

3. «3» дуьллу:

а) чулацам коьртачу декъана нийса а бийцинехь, бакъдерш гайтарехь цхьаь-шиь нийса йоцу меттиг а йелахь, хьалха-г1аьхьа г1уллакхаш дийцарехь ладам боццу ледарлонаш а йалийтинехь;

аь) дешнаш харжарехь йа предложенеш х1итторехь деаннал сов г1алат дацахь, йалханнал сов орфографин а, деаннал сов пунктуацин а г1алат ца хилахь.

4. «2» дуьллу:

а) чулацам кхачаме боцуш а бийцинехь, бакъонца йолу материал хьалха-г1аьхьа нийса йийцарехь йаккхий ледарлонаш а, нийса йоцу меттигаш а йелахь;

аь) дешнаш харжарехь йа предложенеш х1итторехь йалханга кхочуш г1алат динехь;

б) дейттанга кхочуш орфографин а, пунктуацин а г1алат далийтинехь, царна йукьахь иссаннал сов доцуш орфографин г1алат а долуш.

Изложенина ши оценка йуьллу: хьалхарниг грамматикана, шолг1аниг литературина.

III. Сочиненийн мах хадор

5-9 классашкахь йазйечу сочиненийн барам хила тарло кху тайпана:

5 классехь-0,5 - 1,0 аг1о;

6 классехь-1,0 - 1,5 аг1о;

7 классехь-1,5 - 2 аг1о;

8 классехь-2 - 3 аг1о;

9 классехь-3 - 4 аг1о.

И сочиненин барам цу т1ехь сецна боций хьехархочунна хаа деза, х1унда аьлча кхин дуккха а т1едахкаршца бозуш бу цуьнан чулацам:

1) дешархойн йозанан хат1 тайп-тайпана хилар;

2) сочиненин тайпане хьаьжжина цуьнан чулацам хийцабалар.

1. «5» дуьллу:

а) дешнаш харжарехь йа предложенеш х1итторехь цхьаннал-шиннал сов г1алат дацахь;

аь) цхьаннал сов доцуш жима орфографин йа пунктуацин г1алат хилахь.

2. «4» дуьллу:

а) дешнаш харжарехь йа предложенеш х1итторехь кхааннал сов г1алат ца хилахь;

аь) шиннал сов орфографин а, шиннал сов пунктуацин а г1алат дацахь.

3. «3» дуьллу:

а) дешнаш харжарехь йа предложенеш х1итторехь пхеаннал-йалханнал сов г1алат дацахь;

аь) пхеаннал сов орфографин а, йалханнал сов пунктуацин а г1алат дацахь.

4. «2» дуьллу:

а) дешнаш харжарехь йа предложенеш х1итторехь ворх1анга кхочуш г1алат делахь;

аь) кхойттанга кхочуш орфографин а, пунктуацин а г1алат делахь, царна йукьахь ворх1анга кхочуш орфографин г1алат а долуш.

Сочиненина ши оценка юьллу: хьалхарниг литературина, шолг1аниг нохчийн маттана.

Ненан меттан йозанан белхийн оценкийн норманаш х1иттийна, нохчийн меттан специфически башхаллаш тидаме эцарца.

МХГ1Ф паспорт.

5класс.

№	Белхаш	Дакъа.	Универсалъни кодификатор
1.	Хаарш талларан болх. №1 «Беркате аьхке»	Карладаккхар.	3.1 маьӀне а, коьртачу грамматически билгалонашка а хьаьжжана, коьрта а, гӀуллакхан а къамелан дакъош, церан кепаш билгалйахар
2.	Изложени. «Асет а, Обарг а.» (А.76, сборн.)	Синтаксис. Къамелан оьздангалла. Пунктуаци	1.2 ладогӀаран тайп-тайпана некъаш карадерзор (кхоччуш кхетарца а, коьртачу чулацамах кхетарца а, оьшу хаамаш схьахаржа хаарца а)
3.	Талламан болх №2. «Мамина совгӀат»	Цхьалхе шинахӀоттаман предложени	3.1 маьӀне а, коьртачу грамматически билгалонашка а хьаьжжана, коьрта а, гӀуллакхан а къамелан дакъош, церан кепаш билгалйахар
4.	СуртхӀотторан сочинени. «Гуьйре». (А.115, сборн.)	Цхьалхе шинахӀоттаман предложени	1.3 хьалха хӀоттийнчу Ӏалашоне а, уьйр лелоре а хьаьжжана, тайп- тайпанчу текстан аларш кхолла хаар (хӀоттийнчу хаттарна тӀечӀагӀдаран жоп, изложени, сочинени, аннотаци, план, и. д. кх.)
5.	Талламан болх №3 «Хьуьннан акхарой бӀаьста»	Мотт а, къамел а.	2.1 фонетикин суртхӀотторан гӀирсийн коьртачу тайпанийн къастор а, характеристика а
6.	Сочинени-дийцар. «Шкоলেখь». (А.118, сборн.)	Фонетика. Графика	1.3 хьалха хӀоттийнчу Ӏалашоне а, уьйр лелоре а хьаьжжана, тайп- тайпанчу текстан аларш кхолла хаар (хӀоттийнчу хаттарна тӀечӀагӀдаран жоп, изложени, сочинени, аннотаци, план, и. д. кх.)
7	Талламан болх №4 (тестировани)	Фразеологи	1.2 ладогӀаран тайп-тайпана некъаш карадерзор (кхоччуш кхетарца а, коьртачу чулацамах кхетарца а, оьшу хаамаш схьахаржа хаарца а)
8	Талламан болх №5 «Ден весет»	Дешан хӀоттам а, Дошкхолладалар а	4.3 дешан дошкхолладаларан, грамматически, маьӀнин анализ йаран буха тӀехь дош морфемашка декъар
9	Изложени. «Уггар хазаниг а, уггар ирчаниг а» (А.79, сборн.)	Дешан хӀоттам а, Дошкхолладалар а	1.3 хьалха хӀоттийнчу Ӏалашоне а, уьйр лелоре а хьаьжжана, тайп- тайпанчу текстан аларш кхолла хаар (хӀоттийнчу хаттарна тӀечӀагӀдаран жоп, изложени, сочинени, аннотаци, план, и. д. кх.)
10	Шеран талламан болх №6. «Накхармозий»	Морфологи. Къамелан оьздангалла.	3.2 цӀердешнийн, билгалдешнийн, цӀерметдешнийн, терахьдешнийн,

		Орфографи	куцдешнийн тайпанаш а, церан морфологически билгалонаш а кьастор
--	--	-----------	--

Талламан болх № 1 «Беркате аьхке»

Іалам! И дош доца делахь а, шен чулацам кІорггера болуш ду. Адамийн а, дийнатиин а, берийн а, хьаннийн а дахар Іаламах хаьдда хила йиш йолуш дац. Лаьттахь долу дахар Іаламах дозуш, Іаламо латтош ду. Шен кьайленех дуьззина, массо а хенахь шен хаза мур болуш ду Іалам. «ХІун кьайленаш хир йара Іаламан?» - аьлла, хета тарло. Іалам дезаш хьо велахь, хьуна и, йоьшуш йолу хаза книжка санна, деша хуур ду, цунах пайда а оьцуш. (72 дош)

Хь. Саракаев

Изложени «Асет а, Обарг а» (А.76, сборн.)

Кертахь дехаш-Іаш дара зІенашца дихкина латтош долу дера жІаьла Обарг. Генна дІа хезара цуьнан оьгІазе летар.

Масийттазза нисйелира Асет Обарг долчу хьалха. Ринжа долчухула чухьажа а гІиртира иза, амма Обарг гуш дацара.

Цхьана дийнахь майра а йаьлла, керта буьххье йелира Асет, доккха жІаьла гира цунна тІаккха. Корта а лестош, шен кочара зІе дІайаккха гІертара иза.

«ХІинцца аса гІо дийр ду хьуна», - олуш кертал дехьа а иккхина, жІаьла долчухьа йедира Асет. ОьгІазе, йоІана тІе а догІаделла, дера лета хІоьттира жІаьла.

«Обарг, ма кхера, жиманиг. Аса хІумма а дийр дац хьуна», - кІеда-мерза йистхилира Асет. Цецдаьлла жІаьла, тІехьарчу когаш тІе охьахиира. Ткьа Асет, оьгІазечу жІаьлина тІе а йахана, и хьаста а хьаьстина, цуьнан кочахь йоллу зІе дІайаккха йуьйлира. Хазаетта, жІаьла хьерадолучу хьолахь дара. Асетана гонаха кхиссадала доладелира иза, тІаккха, тІехьарчу когаш тІе а хІоьттина, хьалхара ши тІод йоьІан белшаш тІе биллира цо.

Обарг схьа а даьстина, кочара доьхка схьалецира Асета. Гонаха Іаш мел волу вахархо шех кхоьруш волу жІаьла паргІат догІура йоІана йуххе а хІоьттина.

Текст тІехь болх бар.

Текст дакьошка а йоькьий, царна цІераш тохку. Масала: 1) Обарг балехь ду.

2) Мукьадаккхар. 3) ДоттагІий.

Билгалдоккху и дакьош цхьа а йукьахдита мегар цахилар. Дийцаран маьІна ца талхош дерг йукьара даккхарца текст йацІан тарлуш ду. Иштта, масала, йукьара даккха мегар ду хьалхарчу декъехь кевна хьалха масазза хилира Асет бохуш дерг, шолгІачу декъехь - Асетан цхьадолу дешнаш, Обарган цецдалар, кхоалгІачу декъехь - тІаьххьара абзац.

Хаттарш а, тІедахкарш а

1. Хьанах лаьцна дуьйцу текстехь? Кхин хІун цІе тилла мегар дара цунна? Дийцаран коьрта маьІна хІун ду?

2. Текст дакъошка а йекъий, царна ц1ераш тахка. Муха йазйан мегар ду текст? Хьалхарчу декъехъ ца дийцича а мега дерг х1ун ду? Шолг1ачу? Кхоалг1ачу?
3. Муха ж1аьла хилла Обарг? И дера ж1аьла хилар т1еч1аг1деш долу масалш даладе. Ша парг1атдаьлча муха хийтира цунна?
4. Асет майра йо1 хилар т1еч1аг1деш долу масалш даладе, Йацйина изложени йазйе.
5. Текстаца йог1уш цхьанатайпана меженаш шайца йолу предложенеш х1иттайе: билгалйаха коьрта меженаш, сацаран хьаьркаш х1итторах лаций дийца.

Талламан болх №2 «Мамина совг1ат»

Гуьйранна барх1 сахът далале х1ума а йиъна, школе д1адахара Лидий, Салманный. И шиъ д1адахна ах сахът далале, ц1а йеара нана.

Ц1а чу йаьлча, цец а йаьлла йисира иза. Массо а х1ума ц1ена йара. Йилина пхьег1аш, массо а х1уманна т1ера д1айаьккхина чан, чу горгам а хьаькхна, дилинера аннаш. Дехъа чу йелира иза. Чуйоллушехъ, цуьнан б1аьрг кхийтира шена диначу совг1атех. Маьнги т1ехъ кехат а, йаржа а йина Гуьллуш ши дневник а йара. Схъа а эцна дийшира нанас кехат: «Хьоме мама! Охашиммо даггара декъалио хьо 8 Мартан дезачу денца! Хьо тхайна дуккха йехийла а лаба. Хьан Лида а, Салман а». (98 дош)

Грамматически т1едахкарш.

1. Хьалхарчу предложенера билгалйаха коьрта меженаш.
2. Д1айазде, предложени цхьаналоттаман йа шинах1оттаман йу.

Талламан болх №3 «Хьуьнан акхарой б1аьста»

Арахъ йовхо х1оьттича хиира чена. Иаьно набйеш а Ииллина, самайелира иза. Шен х1усамера арайолучу хенахъ, иза кенах йолуш хуьлу, цунна т1ера схьайуьйлу т1ерг1ан баргалш. И т1арг1а хьуьнан кегийчу дехкаша шайна бенаш дан д1акхоьхьу.

Ара а йаьлла, д1айолайеллачу чено х1ун до? Иза уггар хьалха зингатиьн туьйлиг лаха йолало. Иза карайой, барз бохабой, цо хазахетарца х1аллакдо зингатиь. Шен хьалхара ши ког, т1е мотт хьокхий баша а бой, сихделла лелаш долчу зингаташна йуккъе а буьллий, т1е зингатиь а лотуьйтиь, чено уьш дуу. Б1аьста ча дера а, меца а хуьлу. Цо дуу моьлкъарчий, пхьидаш, хьонка. (91 дош)

Грамматически т1едахкарш.

1. Дукхаллин терахьера дешнаш схьайазде.
2. Царех цхьаь фонетически къастаде.

Талламан болх №4 (тестировани)

1. Дуьхьал маь1на долу дешнаш даладе (антонимаш)

Вахар – *валар*
болхбар – *садалар*
ирс – *бала*

къоналла – *къеналла*
вожар – *г1аттар*
доттаг1а – *мостаг1а*

хаза – *ирча*

ларар – *цавашар.*

2. Кицанаш-антонимаш т1едуза.

Сихалло са диъна – *собаро лам биъна.*

Дика к1ант г1ала – *вон к1ант бала.*

Дешар серло – *цадешар бода.*

Аьхка 1иллинарг – *1ай идда.*

Ц1арца бегаш ма бе – *хих а ма теша.*

Б1аьрг стешха – *куьг майра.*

К1езиг дечо – *дукха дуьйцу.*

3. Даладе фразеологически цхьаьнакхетарийн маь1на досту дешнаш:

Бурч йоьхкина – (дов дина)

Ж1аьлеш хи т1е кхийллал – (дукха ду шу)

Ка **йахквелла** – (х1ума ца далуш)

Корта бетта – (дехарш дан)

Йахийта хьан алаша – (д1аг1о, д1авала кхузара)

Ц1е йаьлча санна, хьаьдда воьду – (чехка)

Б1аьрган нег1ар тохале – (сиха)

Ц1арна а ц1е йаххана – (дика вевзаш, г1араваьлла)

4. Фразеологически цхьаьнакхетаршца ала билгалдаьхна дешнаш:

Ч1ог1а нийса хадийна – (тай тоьхча санна)

Дукха сиха кхечира иза схьа – (ц1е йаьлча санна)

Йухь дуьхьал х1оьттина лаьтташ – (б1аьрг т1е б1аьрг х1оттийна)

5. Маттах лаьцна долу ч1аг1делла цхьаьнакхетарш даладе:

Мотт бетташ лела.

Матто йина чов.

Мотт баьстина.

Мотт кьамбелла цуьнан.

Мотт кхаьбна.

Мотт бихкина.

Цхьа мотт каро.

Ж1аьлин мотт.

Талламан болх №5 «Ден весет»

Цхьана стеган ворх1 к1ант хилла. Мацца а, шех лен цамгар кхетча, дас, кхайкхина и ворх1е к1ант т1е а валийна, цаьрга аьлла:

- Ворх1е а ваха а г1ой, цхьацца сара а бохьуш, чувола, ас со валале, цхьа весет дийр ду шуьга!

Цхьацца сара а бохьуш, ворх1е а чу а веана, дена хьалхха д1ах1оьттина. Дас аьлла:

- Хьовсал, сан к1ентий. И аша цхьаьна вовшахтоьхна ворх1 сара санна, шу цхьаьна, бертахь, вовшийн г1о деш хилахь, шух аддам а кхаьрдар дац, амма шу вовших довлахь, наха шу а лорур дац. Барт цхьаь болуш хилалаш. Барт ч1ог1а маь1на долуш бу шуна. (94 дош)

Грамматически т1едахкарш..

1. Дешнийн х1оттам билгалбаккха: д1ах1оьттина, вовшахтоьна.

2. Билгалдаха лакхарчудешнийн кхолладаларан некъаш.

Х. Берсанов

Изложени. «Уггар хазаниг а, уггар ирчаниг а» (А.79, сборн.)

Шкоলেখь клантана хьалха декхар хIоттийна, «ХIун ду хIокху дуьнен тIехь хьуна гинчарна йукъахь уггар хазаниг а, уггар ирчаниг а» цIе йолчу темина сочинени йазIе аьлла. Дукха ойла йина кланта сочинени теманах лаьцна. Цунна хетарехь, уггар хазаниг зезаг ду. Ткъа уггар ирча хетарг пхьид йара.

Шен деда волчу вахана клант, иза иштта дуй хатта. Цо аьлла: «Уггар хазаниг – иза адаман кьинхьегам бу, ткъа ирчаниг – адаман кьинхьегаман пусар цадар ду. Хьада валo, жимма адамашна йуккъехула волало, тIаккха гур ду хьуна иза а, важа а».

ДIавахана клант. КIа дийначу ара кхочу иза. Гуш ду кхунна, кортош а лестош, шабарш деш кленан кенаш.

«ХIара ду-кх уггар а хазаниг, – кхета клант. – ХIара адаман кьинхьегам бу».

КхидIа а вoду иза. Школа йолчу кхочу. Ловзуш, уьдуш бераш ду. Цхьа йo1 тIе налха хьаькхна бепиг дууш йу. Чекх а ца доккхуш, йисина баьпкан йуьхк лаьтта охьа а кхоьссина, ловза дIайедира иза.

«ХIара ду-кх уггар ирчаниг, – хьесап до кланта. – Адаман кьинхегаман хама ца би цо».

ЦIа а веана, дерриге дедега дIадийцира во.

– Нийса кхетта хьo аса хьайна динчу хьехарх, – элира дедас. Клант сочинени йазйан хиира, хIинца хаьа цунна, ша хIун йаздан деза.

Урокехь болх.

1. Шуна муха хета, мила ву хIокху текстан автор (воккханиг йа бер, йаздархо йа кхин корматалла йолуш верг)? Дийца, хIунда кхоллайеллира шун иштта ойла. Муьлха масалш далор дара аша шаьш аьлларг тIечIагIдеш.

Хьехархочун дош.

ХIара текст йазйинарг (шуна тамашийна хетахь а) шу санна волу шун хенара клант ву. И цхьа тамашийна, башха клант ву ма мотталаш. Шу санна дешархо ву иза а.

2. Текстан коьрта ойла тIечIагIйеш долу дешнаш схьалаха. Хьан аьлла и дешнаш? Дийца, хIунда ца хилла клант йуьхьанца шена хIоттийнчу декхарна тIаьхьакхуьуш? ХIунда ца хиьна цунна кьасто уггар хазаниг а, уггар ирчаниг а? Хьан гIо дира цунна цу тIехь? Волавелла хIунда лелла клант? ТIаккха хIун гира цунна, хIун маьIна дира цо шена гинчух лаьцна?

3. ДIайазде доски тIе:

а) гур ду– гина, дlадийцина дедега, чекх ца докккхуш, тlаккха, уггар;

б) нийса кхетта, – элира дедас.

4. Герггарчу хьесапехь текстан чулацам схьабийцар.

5-чу классан дешархошна сочинени йазйар тlедиллина хилла. Цуьнан тема иштта билгалыйина: «Хlоккху дуьнен тlехь хьуна уггар ирча а, хаза а хlун гина»

Кlанта дукха ойла йина, иза муха йазиййр йу ца хууш. Воккхададе гlо дехна цо шена цу тlехь. Воккхададас аьлла: «Уггар хазаниг адаман кьинхьегам бу, ткъа ирчаниг – хьанал, кьахьегнарг пусар ца деш, эрна хlаллакдар ду. И хьайна ган лаахь, нахана йуккьехула волало хьо», – хьехар дина цо кlантана.

Цо аьлларг дина кlанта. Цкъа иштта хlара воглущ кхунна кlенан можа аре гина. Эхl, хьо хазалла! Адаман куьйгаша, кьинхьегамо кхоьллина и!

Волавелла кхидlа вахана иза. Кхочу-уш школа йолчу кхаьчна. Цу кертахь ловзуш бераш гина кlантана. Цхьана йоlа ша дууш хилла бепиг лаьтта охьакхуссуш гина цунна. Оцу йоlа адаман кьинхьегамна тlе нехаш хьаькхна ша динчуьнца. Тlаккха кхетта кlант, хlара ду-кх уггаре ирчаниг.

Ша йухавеача, и дерриг а воккхададе дlадийцина цо. Вукхо резахилла, кlант хастийна.

Герггара план.

1. Хала тlедиллар.

2. Дедех дагавалар.

3. Кlенан аре.

4. Шкоlexь гинарг.

5. Нийса дина хьесап.

Чеккхйаккха изложени хlокху хаттарна жоп луш: «Мичара йолу сонталла»?

Талламан болх №6 «Накхармозий»

Бlаьсте тlекхачар хаййтира накхармозаша а.

Шийла lа чекх ма-деллинехь, накхарш (тускарш) ара малхе хlиттийнера мазлагlахь. Гуьйранна малх схьакхеташ шайн зевнаца меттахдевлара ца кlордош кьахьобгуш долу уьш. Цкъачунна мозий накхаршна гена ца довлура.

Шайн мекхаш дlаса а хьедеш, цара хlаваь толлура. Хlаваь шийла хилча, уьш гена ца довлуш а, обгlазе а хуьлу, йуххе ваханчунна атта йу а тухуш.

Кхано, малх лакха а баьлла, де дохделча, мозийн гlовгlа чlагlйелира, уьш гена дlаэха а дуьйлира. Накхармозаша хаам бора, бlаьсте кхоччуш шен бакьоне йирзина хиларан хьокьехь...

Бlаьсте! Ирзуш, тоглеш, некъан йистош, бошмаш, баьццара, кьорза куз тесча санна, зезагаша хазйой хуьлу. . (96 дош)

Грамматически тlедахкарш.

1. Хьалхарчу шина абзацера схьайазде цердешнаш, билгалдаха церан терахьаш.
2. ШолгӀачу предложенера «**шийла**» дашна йалайе синоним. (шийла-цӀойзана, гӀорийна)
3. Схьайазде гергара дешнаш. (накхарш, накхармозаша, накхаршна)

Х. Берсанов

**МХГ1Ф паспорт.
6 Класс**

№	Белхаш	Дакъа	Универсальни кодификатор
1	Хаарш талларан болх. №1. «Цхьогал»	<i>Мотт а, къамел а.</i>	3.2 Цердешнийн, билгалдешнийн, цӀерметдешнийн, терахьдешнийн, куцдешнийн тайпанаш а, церан морфологически билгалонаш а къастор
2	Сочинени. «Ларде вай Ӏалам!»	Меттан функционални тайпанаш	1.3 хьалха хӀоттийнчу Ӏалашоне а, уьйр лелоре а хьаьжжана, тайп-тайпанчу текстан аларш кхолла хаар (хӀоттийнчу хаттарна тӀечӀагӀдаран жоп, изложени, сочинени, аннотаци, план, и. д. кх.)
3	Талламан болх №2. «Нана-Даймохк».	Билгалдош	3.2 цӀердешнийн, билгалдешнийн, цӀерметдешнийн, терахьдешнийн, куцдешнийн тайпанаш а, церан морфологически билгалонаш а къастор
4	Изложени «Дуьххьарлера хьехархо»	Билгалдош	1.3 хьалха хӀоттийнчу Ӏалашоне а, уьйр лелоре а хьаьжжана, тайп-тайпанчу текстан аларш кхолла хаар (хӀоттийнчу хаттарна тӀечӀагӀдаран жоп, изложени, сочинени, аннотаци, план, и. д. кх.)
5	Талламан болх №3 “МаьркӀаж-бодан тӀехь кӀайн хьобкх.»	Терахьдош	1.2 ладогӀаран тайп-тайпана некъаш карадерзор (кхоччуш кхетарца а, коьртачу чулацамах кхетарца а, оьшу хаамаш схьахаржа хаарца а)
6	Сочинени «Тхан доьзал»	Терахьдош	1.3 хьалха хӀоттийнчу Ӏалашоне а, уьйр лелоре а хьаьжжана, тайп-тайпанчу текстан аларш кхолла хаар (хӀоттийнчу хаттарна тӀечӀагӀдаран жоп, изложени, сочинени, аннотаци, план, и. д. кх.)
7	Талламан болх №4. (тестировани)	ЦӀерметдош	3.2 цӀердешнийн, билгалдешнийн, цӀерметдешнийн, терахьдешнийн, куцдешнийн тайпанаш а, церан морфологически билгалонаш а къастор
8	Талламан болх №5. «Олхазарийн дуьне»	ЦӀерметдош	3.2 цӀердешнийн, билгалдешнийн, цӀерметдешнийн, терахьдешнийн, куцдешнийн тайпанаш а, церан

			морфологически билгалонаш а кьастор
9	Изложени «Мухтар»	Хандош	1.3 хьалха хІоттийнчу Іалашоне а, уьйр лелоре а хьабжжана, тайп-тайпанчу текстан аларш кхолла хаар (хІоттийнчу хаттарна тІечІагІдаран жоп, изложени, сочинени, аннотаци, план, и. д. кх.)
10	Шеран талламан болх №6 «Кегий йийсарш»	Хандош	3.3 хандешнаш, причастеш, деепричастеш а, церан морфологически билгалонаш а кьастор

Талламан болх №1 «Цхьогал».

Варшахь мангал хьокхуш воллура воккха стаг. Хи чохь зока а, тІуо чохь кхийран гуьмалк а, йуург йукъахьарчийна шаршун шед а цо кхуран ІиндагІехь битинера. Тебаш, кхура кІел деара цхьогал. Гуьмалках хьожа а йаьккхина, корта цу чу боьллира цо. ГІаддахана тІо бууш доллура цхьогал. Мац а вела, кхура кІел веара воккха стаг. ТІо бууш доллучу цхьогалх бІаьрг кхийтира цуьнан. ТІекхетта схьалецира цо иза. Цхьогалан корта тІуох буьзна кІайн бара. Бетах мотт хьоккхура цо. Воккхачу стага куллан кондарх дІадихкира цхьогал. Сарралц мангал а хьаькхна, цІа ваха кечвелира иза. ... (96дош)

Грамматически тІедахкарш.

1. ЦІердешнашна буха сиз хьакха.

Талламан болх №2 «Нана-Даймохк»

Бийцина ца валлал, хаза, беркате мохк бу вайн. Тайп-тайпана дитташ долу хьаннаш йу, шера аренаш, лекха лаьмнаш. Чухьаьжча, йуьхь-сибат а гуш, бухдуьйлу сирла шовданаш. Исбаьхьа чухчареш йу дешица, детица кхелина.

Дитта тІе олхазар хуу. Цо вайга дагара дубьцу, шен зевне аз вайн дегнех а хьерчош. ТІаккха ойла кхоллало: «Ма хаза а, ма зевне а бу-кх хьо, Нана-Даймохк,»-олий. Иштта вайн мохк хаза, токхе хиларна деха вайца и тайп-тайпана олхазарш.

Бес-бесара бецаш йу, шеца олхазаршна дез-деза хІуа долуш. Стоьмаш бу: кхораш, комарш, стеш, хьармакаш (шиповник)... .

Уьш олхазарийн даарш ду. Адамаша олхазарийн Іуналла дан деза. Іай арахь йаахІума а латтош, дитташ тІе гуйш а (кормушка) ухкуш...

(103дош. С.-М. Гелагаев. «Олхазарийн дуьне-сан дуьне.»)

Грамматически тІедахкарш.

1. Билгалдешнийн легар, дожар билгалдаккха.
2. Хьалхарчу абзацера схьайазде лаамаза билгадешнаш.

Изложени «Дуьххьарлера хьехархо»

Тхешан куьпарчу берашца школе йигира со а. Мел хаза хетара суна! Моьтттура, дерриг дуьне оцу сайн жимачу тӀоьрмиг чохь ду, цу чуьрчу абато со цхьана тамашеначу ирсе кхачор йу.

Лулахойн бераша хьехархочуьнга дӀаелира со. Тхан йишин Элитин хенара йоӀ йара иза. ХӀетахь дуьйна дуккха а шераш дӀадевлла. Амма суна цкъа а диц ца ло и де, сайн дуьххьарлерачу хьехархочун сурт а. ХӀинца а гуш санна хета цуьнан эсала, екхна, кӀайн горга йуьхь, кьинхетаме бӀаьргаш, букь буьззина ловзу стомма лӀаьржа ши чӀаба, дӀаса тӀемаш тесна, даьржина лӀаьржа цӀоцкъамаш, кӀеда аз.

Суна а, тхуна массарна а Белител дагна хьоме адам дацара. Цо тӀейуьйхина муьлхха коч, тиллина йовлакх, лергех обькина чӀагарш, когара мачаш – уьш механа мел йорах хиллехь а, тхуна исбаьхьа исбаьхьа хетара. Тхо дерриш а цунах тардала гӀертара. Тхуна йуккъехь тасаделла доттагӀалла милла а хьобгур волуш, довха, безаме дара.

Массанхьа а тхобца йара Белита. ХӀинца а ойла йо ас: цо йешаза книга, цунна ца хууш хӀума хила а хиллий техьа? Муьлхха хаттар шегӀа даларх, эсала ела а кьежий, нийса жоп лора цо. Дуьйцура муьлххачу а книгах лоций. Ткъа туьйранаш! Цкъа а кӀордор дацара цаьрга ладогӀ.

(160 дош) А.Айдамиров

Талламан болх №3 «МаьркӀаж-бодан тӀехь кӀайн хьобкх»

БӀе ткъа километр некъ хьалхалецира автобусо. ХӀара ткъе ворхӀазлагӀа вогӀуш вара кху новкъа. ТӀаьххьарчу ворхӀ-бархӀ шарахь-м шера асфальт биллинчу новкъа атта йоьдура автобус. Цо делкъале кхачавора Семёновке. Ӏодо кхоьссича санна йоьдура и, некъа йистерӀа йалташ дагардеш. Кхунна хӀора колл йевзара кху новкъахь. Колл-м йан а йацара. Аьхкена малхо кьиза йагийна, хьакхаделча куьг хадор долуш, нилха йаьлла йоца ира буц йара. Цхьа ӀиндагӀа дацара бӀаьрго ма-лоццу дӀа, анайистах хотталучу, шерачу, йалта эрина чӀанайаьллачу арахь. Аренна тӀе йижинчу йовхонан йуькьачу тоьвнан тулгӀеш хедош йоьдучу автобус чу довха хӀо детталора. Шовзткъе пхоьалгӀачу шарахь кхо гӀаш бинарг бара хӀара. ХӀетахь-м хӀара берриге а гӀамаран бара.

(102 дош. Яшуркаев С.)

Грамматически тӀедахкарш.

1. Терахьдешнашна кӀел сиз хьакха.
2. Терахьдешнийн тайпа а, дожар а билгалдаккха.

Талламан болх №4 (тестировани)

ЦӀерметдашах Ӏамийнарг тӀечӀагӀдар.

1.ЦӀерметдош ду:

- а) Къамелан дакъа;
- б) Дешан дакъа.

2. ЦӀерметдош лела:

- а) хандешан, цӀердешан, билгалдешан метта; б) цӀердешан, билгалдешан, терахьдешан метта.

3.ЦӀерметдешнийн тайпа ду:

- а) 10;
- б) 6;
- в) 15.

4. Йаххьийн цӀерметдешан йуьхь йу:

- а) 3;
- б) 12;
- в) 9

5. Хьалхарчу йуьхьан ц1ерметдешнаш ду:

- а) со, тхо, вай, вайша, тхойша;
- б) хьо, шу.
- в) и, иза, уьш.

6. Шолг1ачу йуьхьан ц1ерметдешнаш ду:

- а) со, тхо, вай, вайша, тхойша;
- б) хьо, шу.
- в) и, иза, уьш.

7. Кхоалг1ачу йуьхьан ц1ерметдешнаш ду:

- а) и, иза, уьш.
- б) со, тхо, вай, вайша, тхойша.

8. Чолхе ц1ерметдешнаш ду:

- а) со-суо, шу- шаьш, вай - ваьш: б) со, уьш, вай, тхо.

9. Къастамза ц1ерметдешнаш ду:

- а) оццул, изза, церан, кхеран;
- б) масех, минех, хьанех, цхьаь-м.

9. Къастамза ц1ерметдешнаш ду:

- а) оццул, изза, церан, кхеран; б) масех, минех, хьанех, цхьаь-м.

10. Дацаран ц1ерметдешнаш ду: а) цхьа а, х1умма а, аддам а; б) Муха? Х1ун? Хьенан?

11. Билгалъйаккха йукъаметтигаллин ц1ерметдешнаш долу предложени: а) Цо дийцира суна ша г1ала х1унда Ваханера. б) Хьо г1ала х1 унда ваханера, Ильйас?

Талламан болх №5. «Олхазарийн дуьне»

Берахь дуьйна хилла со олхазарш дезаш. Х1инца воккха мел хили а, ч1аг1луш схьабог1у сан цаьрга болу безам. Царех вуно ч1ог1а самукъадолу а сан. Дала ма-кхоллара, ц1ена, исбаьхьа ду олхазарийн дуьне. И дуьне девзачеран синош даима а сирла, ц1ена хир ду, Дала азаллехь кхоьллина ма-хиллар.

Сан дов хилла олхазарийн бенаш дохош болчаьрца, уьш лазош, заьлапдеш болчаьрца. Уьш адамех теша, ткъа цхьадолу адамаш кьиза хуьлу цаьрца, кьинхетам бохург х1ун ду а ца хууш. Делах ца кхоьру хир бу-кх уьш.

Олхазарша, пайда бар бен, зен ца до. Уьш ца хилча сагалматаш дебар йара. Ораматийн дуьне г1ийла хир дара йа хиллане а хир а дацара.

(101 дош. С.-М. Гелагаев. «Олхазарийн дуьне-сан дуьне.»)

Грамматически т1едахкарш.

1. Ціерметдешнашна к1ел сиз хьакха.
2. Билгалдаха церан тайпанаш.

Изложени «Мухтар»

Іуьйранна школе вьодуш вара Мухтар. Маржанг1еран кет1а нислушшехь, берийн мохь хезира цунна. Саца а сецна, ладуьйг1ира Мухтара бакъонца тийшира иза кхераделлачу берийн аьзнаш хиларх. Кхин хьем ца беш, ведда ц1ийнан не1аре вахана, и схьайелла г1оьртира Мухтар, амма схьа ца йеллайелира, чухула дог1а тоьхна хиллера цунна. Т1аккха ведда коре а вахна, корях чухьаьжира к1ант чохь буюкьа к1ур, бара. Хиира Мухтарна чохь ц1е йаьллий. Г1уллакх мало йан а, йа т1аьхьататта йиш, йолуш дацара. «Же, Мухтар, сиха лела! Г1о де берашна, к1елхьара даха уьш» – бохура цо ша шегга. Буй тоьхна, ангали а дохийна, коран ши дакьа схьа а диллина, маьнги к1елахь мохь оьхуш 1ен йо1 арайаьккхира цо. Ц1ийнан цхьана сонехь, бертал а вьожна, г1ийла узарш деш 1уьллу жима к1ант а ара ваяьккхира. Йуха, ведда ураме а ваьлла, шен доггаха мохь бетта велира: «Орца дала! Ц1е йаьлла, ц1а догуш лаьтта», – бохуш. Цуьнан мохь хезна лулахой а, урамехь нисбелла нах а схьахьаьлхира. Цара догучуьра ц1енош а, дукхах йолу чуьра х1уманаш а к1елхьарайехира. (157 дош)

Шеран талламан болх №6 «Кегий йийсарш»

«Кегий йийсарш»

Г1опал ара ца ваьлчхьана маьрша витинера к1ант. Уьйт1ара д1ахьаьжча гира цунна йовхонан тов хьийзочу мархана йуккьехула долу лаьмнаш. Цигахь ша вина йурт хилар дагара ца долура. Г1опара вада салаьттарга.

Г1опана гонаха бина лекха пен бара. Харш маь1-маь11ехь лаьттарга. Делахь а дог ца дуьллура к1анта. Аьтто лехарх карош бац. Хьуна дагахь а доцуш нисло иза. Иштга цкьа аьтто белира 1алин а. Ха деш волу салти цхьа г1уллакх хилла йуьстахвелира. Сиха д1асахьаьжира к1ант. Пен телхина, ког билла киртигаш йолу меттиг гира цунна. Дукха маса цунна т1е а хьаьдда, дехьаиккхира иза.

Дехьа хехь лаьттачу салтичунна гира ведда вьоду к1ант. Цо орца а даьккхина, ши-кхо дошло т1аьхьахецавелира. К1ант г1опа йухавалийра.

(106 дош. 1.Гайсултанов. «Кегий йийсарш»)

Грамматически т1едахкарш.

1. Хандешнашна буха сиз хьакха.

2. Морфологически таллам бе.

1-ра вариант

2-г1а вариант

к1ант

ши-кхо (дошло)

3-г1а вариант

иза

3. Хандешнаш хенаица хийца: вита, даккха.